

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI
INSTITUTUL DE ISTORIE, STAT ȘI DREPT

REVISTA

DE

ISTORIE
A MOLDOVEI

Nr. **3** (91)
iulie - septembrie
2012

SC „Elan Poligraf” SRL
Chișinău, 2012

FONDATOR: Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei.
Revista de Istorie a Moldovei apare din 1990.

REDAȚIA:

Gheorghe COJOCARU, dr. conf. univ. (*redactor-șef*)
Ion JARCUTCHI, dr. conf. univ. (*redactor-șef-adjunct*)
Constantin UNGUREANU, dr. conf. univ. (*secretar responsabil*)

Redactor: Ion NEGREI
Tehnoredactor: Vera BOSTAN

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nicolae CHICUȘ, dr. conf. univ.
Gheorghe CLIVETI, dr. prof. univ. (România)
Ovidiu CRISTEA, dr. prof. univ. (România)
Demir DRAGNEV, dr. hab. prof. univ., membru coresp. al AȘM
Nicolae ENCIU, dr. hab. conf. univ.
Academician Andrei EȘANU, dr. hab. prof. univ.
Stella GHERVAS, dr. prof. univ. (Franța)
Victor IȘCENKO, dr. conf. univ. (Rusia)
Paolo MALANIMA, dr. prof. univ. (Italia)
Academician Ioan-Aurel POP, dr. prof. univ. (România)
Igor ȘAROV, dr. conf. univ.
Ion ȘIȘCANU, dr. hab. prof. univ.
Anatol ȚĂRANU, dr. conf. univ.
Ion VARTA, dr. conf. univ.

- ☐ Autorii poartă responsabilitatea pentru conținutul articolelor publicate.
- ☐ Opiniile autorilor nu reflectă neapărat opinia Colegiului de redacție.

SUMAR

IN HONOREM

OMAGIU ISTORICULUI ȘI OMULUI POLITIC ALEXANDRU MOȘANU	5
---	---

STUDII

Cristina HERGHILIGIU, MĂRCI ALE COMPORTAMENTULUI POLITIC AL ELITEI MOLDOVENEȘTI ÎN PERIOADA 1449-1457.....	8
Andrei EȘANU, Valentina EȘANU, BIBLIOTECA SCHITULUI CONDRIȚA (SEC. XVI-XIX). ÎNCERCARE DE RECONSTITUIRE.....	23
Valentin CONSTANTINOV, ȚARA MOLDOVEI ÎN CADRUL RELAȚIILOR INTERNAȚIONALE ÎN TIMPUL PRIMEI DOMNII A LUI ȘTEFAN II TOMȘA	34
Idamaria FUSCO, A CRISIS IN THE PAST. PLAGUE AND MORTALITY IN THE KINGDOM OF NAPLES IN THE 17TH CENTURY.....	48
Igor CERETEU, ITINERARIILE BASARABENE ALE CĂRȚII ROMÂNEȘTI VECHE	55
Владимир МОРОЗАН, КРУШЕНИЕ ПЕРВЫХ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ ОДЕССЫ И КИШИНЕВА.....	74

DOCUMENTAR

Dinu POȘTARENCU, INSTRUCȚIUNEA IMPERIALĂ CU PRIVIRE LA ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ A BASARABIEI DIN 1816	92
ÎNSEMNAAREA ANEXATĂ LA SUPREMUL RESCRIPT AL MĂRIEI SALE IMPERIALE CARE SERVEȘTE NAMESNICULUI PLENIPOTENȚIAR SPRE ADMINISTRAREA CREĂRII GUVERNĂMÂNTULUI REGIUNII BASARABIEI	96
Valeriu POPOVSCHI, DIN NOU DESPRE BIROUL DE ORGANIZARE A SFATULUI ȚĂRII SAU O ALTĂ SERIE DE DOCUMENTE INEDITE PRIVIND ACTIVITATEA MULTILATERALĂ DESFĂȘURATĂ DE ACEST ORGAN ÎN BASARABIA ÎN TOAMNA ANULUI 1917	107
DIN ARHIVA BIROULUI DE ORGANIZARE A SFATULUI ȚĂRII	108

ISTORIE LOCALĂ

Sergiu TABUNCIC, Vlad VORNIC, CÂTEVA NOUȚĂȚI ȘTIINȚIFICE PRILEJUITE DE VIZITA DE DOCUMENTARE ÎN COMUNA ȘIPCA, R-NUL ȘOLDĂNEȘTI (29 Iunie - 3 Iulie 2012)	117
---	-----

RECENZII

„IN HONOREM ALEXANDRU MOȘANU. STUDII DE ISTORIE MEDIEVALĂ, MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ A ROMÂNILOR”	129
--	-----

Lilia CRUDU

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

MASA ROTUNDĂ „CONTEXTUL ISTORICO-POLITIC ȘI JURIDIC AL DECLARĂRII INDEPENDENȚEI DE STAT A REPUBLICII MOLDOVA”. 24 AUGUST 2012	133
Marius TĂRÎȚĂ COLABORĂRI INTERNAȚIONALE. SESIUNILE ANUALE ALE INSTITUTULUI INTERNAȚIONAL DE ISTORIE ECONOMICĂ „FRANCESCO DATINI” DIN OR. PRATO, ITALIA	134

Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC

CONTENTS

IN HONOR

HOMAGE TO HISTORIAN AND POLITICIAN ALEXANDRU MOSANU	5
---	---

STUDIES

Cristina HERGHILIGIU, MARKS OF POLITICAL BEHAVIOR OF MOLDOVAN ELITE DURING 1449-1457	8
Andrei EȘANU, Valentina EȘANU, THE LIBRARY OF THE CONDRA SKETE (XVI-XIX). ATTEMPT OF RECONSTITUTION	23
Valentin CONSTANTINOV, MOLDOVA IN INTERNATIONAL RELATIONS DURING THE FIRST REIGN OF STEPHEN II TOMSA	34
Idamaria FUSCO, A CRISIS IN THE PAST. PLAGUE AND MORTALITY IN THE KINGDOM OF NAPLES IN THE 17TH CENTURY	48
Igor CERETEU, BESSARABIAN ITINERARIES OF OLD ROMANIAN BOOK	55
Владимир МОРОЗАН, THE DOWNFALL OF THE FIRST COMMERCIAL BANKS OF ODESSA AND CHISINAU	74

DOCUMENTARY

Dinu POȘTARENCU, IMPERIAL INSTRUCTION REGARDING THE ADMINISTRATIVE ORGANIZATION OF BESSARABIA OF 1816	92
BOOKMARKING ATTACHED TO HIS SUPREME IMPERIAL RESCRIPT SEA SERVING PLENIPOTENTIARY TO CREATE MANAGEMENT REGIONAL GOVERNOR OF BESSARABIA	96
Valeriu POPOVSCHI, ONCE MORE ABOUT THE ORGANIZING OFFICE OF SFATUL TARIÍ OR A NEW SERIES OF DOCUMENTS ON MULTILATERAL ACTIVITIES CARRIED BY THIS BODY IN BESSARABIA IN THE AUTUMN OF 1917	107
THE ORGANIZING OFFICE OF SFATUL TARIÍ ARCHIVE	108

LOCAL HISTORY

Sergiu TABUNCIC, Vlad VORNIC, SOME SCIENTIFIC UPDATES OCCASIONED BY THE DOCUMENTATION TRIP TO COMMUNE SHIPKA, SOLDANESTI RAYON (29 JUNE - 3 JULY 2012)	117
---	-----

REVIEWS

„IN HONOR OF ALEXANDRU MOSANU. STUDIES IN MEDIEVAL, MODERN AND CONTEMPORARY ROMANIAN HISTORY”	129
Lilia CRUDU	

SCIENTIFIC LIFE

ROUNDTABLE “ HISTORICAL-POLITICAL AND LEGAL CONTEXT OF THE DECLARATION OF INDEPENDENCE OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA “. 24 AUGUST 2012	133
Marius TĂRÎȚĂ INTERNATIONAL COLLABORATIONS. ANNUAL MEETINGS OF THE INTERNATIONAL INSTITUTE ECONOMIC HISTORY “FRANCESCO TRADITIONS” FROM PRATO, ITALY	134
Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC	

IN HONOREM

OMAGIU ISTORICULUI ȘI OMULUI POLITIC ALEXANDRU MOȘANU

La 19 iulie curent, distinsul istoric, profesor universitar, lider marcant al mișcării de renaștere și de eliberare națională din a doua jumătate a anilor '80 ai secolului al XX-lea, unul din autorii Declarației de Independență a Republicii Moldova din 27 august 1991, membrul de onoare al Academiei Române Alexandru Moșanu, a împlinit frumoasa vârstă rotundă de 80 de ani, prilej cu care colectivul Institutului de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei adresează omagiatului sincere felicitări, urări de sănătate și de noi împliniri.

Născut la 19 iulie 1932, în comuna Braniște din județul Bălți, viitorul istoric și om politic și de stat a urmat inițial studiile secundare la Cobani și Bălți, iar cele superioare le-a obținut la Facultatea de Istorie și Filologie a Universității de Stat din Chișinău (1952-1957).

În perioada formării sale în calitate de cercetător științific a avut fericita ocazie de a efectua câteva importante stagii de documentare la Arhivele Naționale din București, la Institutul de Istorie „N. Iorga”, precum și la Biblioteca Academiei Române, unde a efectuat studii aprofundate în domeniul istoriei naționale și a cunoscut o seamă de istorici de marcă, inițiind astfel strânse relații științifice și interpersonale frățești cu istoricii din România. Meritele istoricului Alexandru Moșanu în dezvoltarea științei istorice naționale și în formarea unor cercetători științifici de înaltă calitate vor fi pe deplin recunoscute de forul științific suprem al României, acordându-i omagiatului prestigioasa calitate de Membru de Onoare al Academiei Române (1993).

Înzestrat cu o inteligență sclipitoare și cu o capacitate de muncă și tenacitate ieșite din comun, tânărul cercetător s-a afirmat într-un timp scurt prin rezultate științifice remarcabile, devenind unul din liderii proeminenți ai elitei științifice și culturale din fosta RSS Moldovenească. Devine consecutiv doctor în istorie (1966) și doctor habilitat în istorie (1979), parcurgând totodată calea de la cercetător științific inferior la cea de cercetător științific superior și secretar științific la Institutul de Istorie al Academiei de Științe a RSSM (1957-1976).

Concomitent cu activitatea de cercetare, istoricul Alexandru Moșanu a parcurs și o impresionantă carieră didactică, evoluând consecutiv de la postura de lector universitar la cea de conferențiar (1976-1980), șef al Catedrei istorie

universală modernă și contemporană (1980-1990), iar din 1986 devenind și profesor la aceeași catedră a Universității de Stat din Chișinău, culminând cu alegerea sa în funcția de decan al Facultății de Istorie a aceleiași instituții superioare de învățământ (1989-1990). Prin întreaga sa activitate didactico-profesorală, Alexandru Moșanu a contribuit la formarea unei noi generații de istorici care, în condițiile declanșării amplei Mișcări de Renaștere și de Eliberare Națională din a doua jumătate a anilor '80, au afirmat o nouă viziune asupra istoriei naționale, eliberată de dogmele ideologiei comuniste și întemeiată exclusiv pe normele și valorile științei istorice din lumea contemporană.

Așa cum restructurarea inițiată de liderul sovietic, Mihail Gorbaciov, în primăvara anului 1985 a avut ca efect declanșarea unei ample Mișcări de Renaștere și de Eliberare Națională în fosta RSS Moldovenească, istoricul Alexandru Moșanu s-a implicat plenar inclusiv în viața politică, devenind unul dintre fondatorii Frontului Popular din Moldova, iar după alegerile parlamentare din 1990 fiind ales în înalta și responsabilă funcție de președinte al Prezidiului Sovietului Suprem al Moldovei (Parlamentului Republicii Moldova), calitate în care va proclama, la 27 august 1991, după un puci comunist eșuat, Independența Republicii Moldova. Momentul culminant al ședinței extraordinare a Parlamentului Republicii Moldova din acea istorică zi a fost citirea de către președintele Parlamentului, prof. Alexandru Moșanu, a textului Declarației de Independență și votarea nominală a documentului de către cei 277 de deputați prezenți în sală.

Chiar dacă a avut o carieră politică de succes, profesia de istoric a rămas o activitate constantă a omagiatului, ajutându-l, în momentele de vârf ale activității sale politice, să fie mai eficient, să se orienteze mai bine în conjunctura timpului respectiv și să promoveze o linie politică fermă, care, așa cum susține prof. Alexandru Moșanu, „dacă nu ar fi fost respinsă de adversarii majoritari, ne-ar fi ajutat să evităm criza acută în care ne aflăm și în prezent”.

Deși implicat plenar în viața politică din Republica Moldova, prof. Alexandru Moșanu a rămas fidel idealului său de istoric cultivat încă din tinerețe, menținându-și forma profesională prin cursurile speciale promovate în fața studenților de la Universitatea de Stat din Moldova, ca și prin analizele procesului istoriografic și politic de după 1990, contribuția sa în acest domeniu fiind una remarcabilă. Astfel, grație constituirii și activității desfășurate de Asociația Istoricilor în acea perioadă, s-a putut constata că manualele de istorie reflectau întru totul starea științei academice, deoarece, așa cum menționa un grup de autori ai noii Concepții de instruire istorică în școala națională din Moldova, „cursul de istorie a URSS nu constituie adevărata istorie a popoarelor țării, iar cel al istoriei Moldovei mizează pe relațiile moldo-ruso-ucrainene”. În consecință, în școala națională urmau a fi introduse două cursuri de bază: istoria universală și cea națională, atribuindu-li-se un rol principal printre disciplinele umanistice, în timp ce istoria URSS nu mai era studiată ca obiect aparte.

În fine, nu însă și în ultimul rând, profesorul Alexandru Moșanu este fondatorul și primul redactor-șef al prestigioasei reviste de istorie și cultură „Destin Românesc”, care și-a propus, chiar de la lansarea respectivei publicații, nobila misiune de a reflecta problemele fundamentale ale istoriei și culturii românilor, punând accentul îndeosebi pe tema magistrală a unității de neam. Prefațând primul număr și formulând, în numele colectivului redacțional, obiectivul de bază al noii reviste, prof. Alexandru Moșanu își exprima speranța că, „prin publicarea materialelor privind originea etnogenezei poporului român, unitatea de limbă, tradiții, cultură, credință, legăturile dintre țările românești și provinciile ocupate de imperiile vecine, lupta pentru unitatea lor politică și reîntregire să contribuie la renașterea și dezvoltarea conștiinței naționale românești”, - obiectiv nobil, urmărit cu perseverență și tenacitate de-a lungul întregii existențe a prestigioasei publicații.

Cu prilejul împlinirii onorabilei vârste de 80 de ani, colectivul Institutului de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei adresează omagiatului, dr. hab., prof. univ., membrului de Onoare al Academiei Române, Alexandru Moșanu, sincere urări de sănătate, dorindu-i mulți ani și noi realizări în activitatea științifico-didactică și în cea publică.

În numele colegilor de la Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM,
dr. hab. *Nicolae Enciu*

STUDII

Cristina Herghiligiu*

MĂRCI ALE COMPORTAMENTULUI POLITIC AL ELITEI MOLDOVENEȘTI ÎN PERIOADA 1449-1457

Până la momentul anului 1449, schimbările petrecute în viața internă a țării ne dau imaginea unui întreg cortegiu de modificări, deloc neglijabile mai ales din punct de vedere politic, întrucât, în întregul ei, perioada 1432 -1457, este considerată una dintre cele mai grele, din toate punctele de vedere: de la deprecierea instituțiilor și subordonarea lor intereselor particulare promovate de elita țării până la diminuarea primejdioasă a prestaței politice¹ a acestui spațiu românesc², în raport cu vecinii lui, completat de înregistrarea unor dureroase pierderi teritoriale, făcute toate în numele ambițiilor deșarte ale pretendenților la tron, susținute sau încurajate de aceeași elită. Deși întreg intervalul de timp, marcat între moartea lui Alexandru cel Bun și urcarea la tron a lui Ștefan cel Mare, este presărat frecvent cu evenimente negative, purtând „semnătura” exacerbarii puterii elitei politice, dezvoltate în paralel cu ambițiile urmașilor la scaunul Moldovei, putem constata între 1449-1457, o intensificare a crizei interne, secondată de câteva particularisme pe care urmează să le evidențiem în continuare.

Începând cu 1449, viața politică a Moldovei are parte de două expresii politice diferite: un element de continuitate și unul de noutate; continuitate în ceea ce privește comportamentul elitei țării și noutate în ceea ce înseamnă apariția unui nou „lot” de pretendenți la tron, atât legitimi, cât și nelegitimi, în speță Alexandrel, fiul lui Iliaș, Bogdan II și Petru Aron; primul și ultimul menționat vor avea câte trei domnii, la intervale diferite de timp³, iar Bogdan, tatăl lui Ștefan cel Mare, o domnie. La o primă și oricât de superficială privire, avem imaginea unui stat în care fundamentele siguranței lui lipsesc aproape cu desăvârșire, iar

* **Cristina Herghiligiu**, Universitatea „A. Șaguna”, Facultatea de Psihosociologie, lector, Constanța, România; doctorandă, anul IV, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova.

¹ *Moldova în contextul relațiilor politice internaționale. 1387- 1858. Tratatate*. Alcătuitor I.Eremia, Editura Universitas, Chișinău, 1992, p.3.

² Șimanschi L. *Precizări cronologice privind istoria Moldovei între 1432-1447*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D.Xenopol”*, T. VII(1970), Iași, p.62-63.

³ Rezachevici C., *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova. A. 1324-1881 (I). Secolele XIV-XVI*. Editura Enciclopedică, București, 2001, p.804.

cei veniți la tron se succed într-un mod amețitor, lipsiți total sau aproape total de șansa de a se rupe, ei și țara, de acest lanț al neputințelor. Pe de altă parte, elita se află într-o zonă de maximă efervescență politică și de putere deținută, rezultat al câștigurilor ei în acest palier, imposibil de oprit sau de controlat, fragmentată în grupări rivale⁴.

Acestea sunt motivele pentru care a existat puțința de-a vorbi distinctiv de opțiunile și acțiunile elitei moldovene, după 1449. În interiorul Moldovei re izbucnesc neînțelegerile între facțiunile elitei care, fără nicio reținere, au adus țara la un nivel de inferioritate primejdioasă, în interiorul, dar și în exteriorul ei.

Alexăndrel sau Alexandru al II-lea a avut dintru început acordul și sprijinul elitei care i-a rămas credicioase lui și mamei sale, după moartea lui Iliăș și Roman II, tatăl, respectiv fratele său mai mare. O parte a acesteia, fidele partidei Iliășeștilor, care i-au stat alături în Polonia o vom regăsi în primul său sfat domnesc, la care se adaugă numeroși reprezentanți ai elitei, existenți și la curțile domnilor anteriori, câțiva chiar de pe timpul lui Alexandru cel Bun: Cozma Șandrovici (Cozma al lui Șandru), Ion Bălăcean, Oană Pântece, Albu, Manoil de la Hotin⁵, Șandru, Coste și fratele său Petru, Giurgea și Șandrică aprodul⁶, Mircea Dulcescul, fost boier al lui Petru II, Coste Andronic, Ion Baicean (Bălăcean), vel logofătul Mihul și Petru. Cu toată susținerea de care are parte la început, el nu se va putea menține decât foarte puțin timp la tron, în ceea ce numim prima sa domnie, datorită apariției altor doritori ai tronului moldovenesc.

În acest sens, avem de-a face cu o particularitate, creșterea numărului de pretendenți nelegitimi la tron - Bogdan II⁷ și Petru Aron - în raport cu perioada 1432-1449, când în cei 17 ani, avem doar unul, numărul total de domni la tron fiind de 4. Această diferență semnifică, printre altele, creșterea cotei de interes a elitei politice pentru ramura nelegitimă a familiei domnitoare, sprijinul fără rezerve acordat acestor urmași, cu condiția majoră știută: recunoașterea averilor deținute și menținerea sau creșterea (după caz) a influenței avute, lucru lesne de remarcat din conținutul multora din actele de cancelarie a acestor timpuri⁸.

De altfel, în acești ani, elita nici nu mai realizează diferențe în rândul pretendenților la tron, dacă aparțin ramurii legitime sau nu, mai cu seamă după pierderea tronului de către Alexăndrel, nepotul lui Alexandru cel Bun, în urma confruntării de la Tămășani cu Bogdan II, fie că este un personaj capabil, cu viziune și program politic sau nu, singurul lucru viabil fiind existența unei per-

⁴ Ștefănescu Șt., Mureșanu C., *Istoria românilor (IV)*, Editura Enciclopedică, București, 2001, p. 317.

⁵ Detalii despre acest dregător a se vedea: Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Manoil Grecul (?-1467)*, în Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Moldova medievală. Structuri executive, militare și ecleziastice*, Chișinău, Editura ARC, 2001, p. 287-297.

⁶ Pârvan V., *Alexăndel vodă și Bogdan vodă*. Editura Minerva, București, 1904, p. 101.

⁷ Detalii despre Bogdan II a se vedea: Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Bogdan al II-lea și Maria Oltea - părinții lui Ștefan cel Mare*, Editura Prut Internațional, Chișinău, 2007.

⁸ Costăchescu M., *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare (1438-1456) (Vol. II)*, Editura Viața românească, Iași, 1932, p. 601-602.

soane care să se preteze canoanelor tradiției ortodoxe de acceptare a acestora pe scaunul țării⁹, pe care să o susțină, în ideea de a o folosi drept paravan pentru păstrarea intactă sau mărirea puterii deținute deja. Important rămâne modul în care puteau să-și conserve sau să-și crească puterea decizională, orice încercare de rupere a acestei dependențe de către cel ajuns domn, era sancționată drastic, prin părăsirea lui și oferirea de „credință și ajutor” adversarului din acel moment, fără nicio ezitare. Ca urmare, deseori constatăm că cel către care se îndreaptă, este fostul domn sau pretendent susținut anterior, adică înainte de a trece în rândul celor care apărau pe domnul pe care acum îl recuză și dorește să-l părăsească. Indiferent dacă, în procesul acestor pendulări există șansa continuă de a-și pierde viața, dat fiind deseori confruntări militare dintre pretendenți, lupte la care trebuie să participe efectiv, și chiar și-au pierdut viața destui membri ai elitei, inclusiv în perioada de care ne ocupăm aici, ea nu renunță.

Cert este însă că, în această goană pentru putere, unii dintre ei au plătit cu propria viață, iar un scurt rezumat al situației ne arată clar această opțiune a elitei: unii dintre sfetnicii lui Roman II și Petru II, se regăsesc și în cazul triadei de domni care își vor disputa, neonorabil uneori, tronul țării: Alexandrel (Alexandru II), Bogdan II și Petru Aron¹⁰, când fluctuația boierimii nu e oprită decât de moarte în cazul unora din ei, fie pe câmpul de luptă, dar în ideea obținerii unui bine personal, fie, rareori datorită bolilor sau, și mai rar, fiindcă le sosise ceasul părăsirii naturale a acestei vieți. Ca urmare, s-a înregistrat, progresiv, din 1432, o scădere numerică continuă a elitei vechi, parte consistentă din ea dându-și tributul de sânge în acest mod, la vremea deselor confruntări militare între pretendenții la tron, unde, prin natura angajamentelor asumate, ea a trebuit să participe, în una sau alta din tabere¹¹. Fără îndoială că decesul acestor personaje făcea necesar apelul la alte nume ale elitei, în sensul propulsării lor de către domni în postură de sfetnici domnești și nu numai.

Concluzionăm, până aici că, domnii au nevoie, fără excepție, de sfatul și ajutorul elitei, întregul univers politic având ca nucleu mișcările și atitudinile acestei elite. Nici un act important de politică internă sau din cea externă¹², nu are putere fără girul aprobator al elitei care, prin semnătură și pecete proprie, întărea și susținea actul de voință domnească.

Conștientă de puterea ei, elita Țării Moldovei are înfățișarea unui pol de putere care, deși divers ca preferințe politice și comportament adoptat, are aceeași linie directoare: obținerea de maximum de efecte personale benefice, cu eforturi

⁹ Costăchel V., Panaitescu P. P., Cazacu A., *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV- XVII)*, Editura Științifică, 1957, p. 338-339.

¹⁰ Bogdan I., *Contribuții la istoria Moldovei între anii 1448-1458*, în *Analele Academiei Române, Memoriile Secției Istorice*, 1906-1907, S. II, T. XXIV, p.1-2.

¹¹ Gonța Al., *Unele aspecte ale politicii interne ale lui Ștefan cel Mare*, în *Studii*, X(1957), nr. 4, p.92-93.

¹² Grigoraș N., *Instituții feudale în Moldova. Organizarea de stat până la mijlocul secolului al XVIII-lea*. Editura Academiei, București, 1971, p.211.

ce se doreau dozate, dar foarte des însoțite de excese. Într-un asemenea înțeles, istoriografia românească a scos în evidență, manifestările unor reprezentanți ai elitei moldovenești, creionând ruperea acelui echilibru între domnie și ea, atât de bine și temeinic construit și păstrat de Alexandru cel Bun pe toată durata domniei sale. La trecerea sa în neființă, foarte curând, această stare de fapt se destruturează serios; urmașii n-au mai fost capabili să-l conserve, ajungând treptat, în timpul domniilor lui Alexandru al II-lea (Alexăndrel vodă), ultimul vlăstar legitim din familia domnitore, dar un copil din punct de vedere al vârstei biologice, la apogeul libertății de acțiune și al independenței lor.

Urmărind traiectul comportamental al acestei elite, se observă o tendință către o autonomie cât mai deplină, dar cu accente de independență foarte pronunțate. Alexăndrel sau Alexandru al II-lea a avut dintru început acordul și sprijinul celor care au rămas credincioși familiei legitime, după moartea lui Iliaș și Roman al II-lea, tatăl, respectiv fratele său mai mare. La moartea lui Roman II, însoțit și de o mare parte a elitei interne, credincioase partidei Iliașeștilor, au făcut presiuni asupra curții poloneze. Aveau speranțe fiindcă erau înrudiți cu familia regală și existau bune raporturi politice stabilite deja de la vremea reprezentanților legitimi anteriori a familiei domnitoare moldovene. Același corp al elitei vor fi alături de Alexăndrel, așa cum au fost și lângă Roman II, într-un exercițiu de continuitate.

De remarcat este că au venit înspre Alexăndrel și foarte mulți dintre cei care s-au închinat lui Petru II anterior, și vor rămâne în această grupare susținătoare a liniei legitime a familiei domnești la tronul Moldovei, până la sfârșitul domniei și a vieții sale. Astfel, la 26 mai 1449¹³, în Sfatul domnesc al lui Alexăndrel vodă avem pe unii din importanții boieri ai lui Petru II: Petru Hudici, Duma Braevici, boier cu multă influență în epocă și pan Stanciul, Manoil de la Hotin, sfetnicul lui Roman II, Mircea Dulcescul, Coste Andronic, Ion Baicean, vel-logofătul Mihul, ultimii patru menționați venind tot de la curtea lui Petru II, Șandru aprodul, fost boier al lui Roman II și Coste, pârălabul lui Roman II, împreună cu fratele său Petru.

O mențiune specială se merită în privința fostului logofăt Mihail (Mihul), în funcție de logofăt al II-lea în această primă domnie: pe lângă faptul că a fost cel mai important personaj la curtea lui Petru II, el va marca toată domnia acestui tânăr domn, alături de care trece și pe care îl va sluji cu toate resursele de influență disponibile pe care le are. La vremea fratelui mai mare, Roman II a preferat să stea în expectativă, el fiind legat anterior de Ștefan II, având o conduită deosebit de verticală, luptător pentru interesele țării pe care o vedea primejduită de intențiile multor boieri pământeni. Atitudinea lui este alta din 1449, an în care a fost atras în tabăra partidei boierești care-l susține pe Alexăndrel; va deveni un om lipsit de scrupule, care-și va pune toate resursele intelective în slujba ambițiilor personale, până la moartea sa, abandonând vechile sale principii politice.

¹³ *Documenta Romania Historica*, A. Moldova, vol. II, 1449-1486. Editori: L. Șimanschi în colaborare cu G. Ignat și D. Agache, București, Editura Academiei, 1976, p. 3.

Paradoxal, deși Alexandrel a venit având suportul întregii elite, care văd în venirea sa la tron un lucru firesc și se adună în jurul său, dispuși cu toții să-l ajute în sarcina grea a domniei, prea dificilă pentru vârsta acestuia, la câteva luni de la preluarea tronului, adică la 5 iunie 1449 mai aflăm că există doar câțiva reprezentanți ai elitei, nume care au fost întâlnite și în Sfatul domnesc al lui Petru II: Lazor, Tador Vascan, Tador Moica, Radu Pisc, iar la 3 august 1449, înregistrăm pe Petru Hudici, Duma Braevici, Stanciul, Coste vornic și fratele său Petru pârcălab, Mihail logofăt și un nou vistiernic, Sârbul, fost postelnic al lui Petru II, nou venit în tabăra susținătorilor lui Alexandrel vodă. Elita îi este alături totuși, când Alexandrel trebuie să se confrunte armat la Tămășani cu Bogdan, un alt pretendent din ramura nelegitimă, în 12 octombrie 1449, la Tămășani, și nevoit să plece de la domnie.

Acest lucru a determinat ca efect imediat îndreptarea unei părți din elita ce îi era alături, către Bogdan, câștigătorul de la Tămășani, puțini l-au urmat în Polonia, și mulți au căzut pe câmpul de bătaie, între ei Oancea logofăt și Coste Andronic; despre ei și despre sfârșitul tragic al unora dintre susținătorii lui Alexandrel, stau mărturie și cronicile slavo-române¹⁴ care au reținut și ele evenimentul. Se poate crede că în viziunea politică a elitei vechi, trecute prin atâtea domnii, Alexandrel, cu care se încheia neamul legitim al lui Alexandru cel Bun, ar fi fost cel care ar fi adus liniștea internă a țării și de aceea au fost mulți din cei hotărâți să-l sprijine, întru totul, chiar dacă astfel au sfârșit pe câmpul de bătaie. Găsim între cei care l-au urmat în Polonia pe Alexandrel, nume grele ale elitei: Duma Braevici, Manoil, Coste Danovici, Vitolt, apoi Șandru (va fi logofăt în 1455, când Mihail logofătul va trece la Petru Aron) și Dieniș. Dintre toți aceștia, credincioși lui Alexandrel, cu adevărat, au fost Manoil, Coste pârcălab și fratele său Petru, logofătul Mihail. Va avea în continuare credibilitate în fața elitei țării, pentru că timpul acestei domnii a fost unul foarte scurt, astfel că, are încă încrederea unei părți consistente a acestui corp politic, chiar dacă situația concretă îi era vitregă.

Într-o primă fază, curentul de opinie la nivelul elitei moldovene a fost unul foarte favorabil lui Alexandrel și de considerare a lui Bogdan, învingătorul de la Tămășani, ca fiind un uzurpator al tronului, demn de dispreț pentru că a înlăturat pe cel de drept a conduce țara, iar aceeași opinie era răsfrântă și asupra acelor reprezentanți care i-au fost alături în efortul de preluare a tronului, dar și cei care l-au părăsit pe tânărul Alexandrel, după episodul negru al pierderii bătăliei. Bogdan însă, nu se împiedică de aceste păreri, și începe să organizeze propria domnie cu ajutorul celor aflați în juru-i. El venea în fruntea țării, considerându-se fiul natural al lui Alexandru cel Bun, deși istoriografia românească a cunoscut o diversitate de opinii legate de această ascendență a lui Bogdan. Istoriografia modernă, căutând rezolvarea acestei probleme, susține că Bogdan ar fi fiul

¹⁴ *Cronicele slavo-române din secolele XV-XVI publicate de I. Bogdan*, editor P.P. Panaitescu, Editura Academiei R.P.R., București, 1959, p.7, p.15.

nelegitim al fratelui lui Alexandru cel Bun, jupan Bogdan; amintim în acest sens părerile lui N. Grigoraș, L. Șimanschi și C. Rezachevici. După C. Rezachevici, este posibil ca Bogdan al II-lea să fie copilul nelegitim al lui jupan Bogdan, fratele lui Alexandru cel Bun, dar că, în condițiile epocii, a încuviința asta era o sinucidere curată, în sensul că îi anula dreptul de-a accede la tron, nefiind „os domnesc”.

Când ajunge domn al țării, Bogdan avea deja un exercițiu de a conduce un război, dar și o viziune politică clară; în virtutea acestor avantaje personale, va încerca să așeze un echilibru în haotismul acțiunilor elitei, în ideea de a recrea acel raport echilibru cunoscut la vremea lui Alexandru cel Bun, chiar dacă timpul puțin pe care l-a avut la dispoziție nu i-a oferit puțința de-a face acest lucru, iar elita era mult prea independentă acum. Ea dorea doar păstrarea formală a ideii de domnie, puterea efectivă fiind deja la dispoziția ei, iar statul rămânea doar instrument de recunoaștere și apărare a proprietăților deținute¹⁵. Susținătorii venirii lui Bogdan, trebuie că au avut cel puțin două motive pentru a face acest lucru: unul este eterna dorință de putere a marii boierimi și de aici prezența de partea celui considerat cu sorți mai mari de izbândă, celălalt motiv poate fi nesiguranța pe care le-o inspiră Alexandrel, un copilându la acea vreme. Ajuns în scaunul Moldovei, și-a organizat și el o curte¹⁶, cu dregători meniți să-și asume responsabilități în actul de guvernare. Puținele acte rămase de la Bogdan, pe care-l vom numi ca domn, Bogdan II, ne arată prezența unui mare vornic, Dragomir, boier pe care nu l-am mai întâlnit până acum, deci există o penurie de boieri cu experiență politică, de vreme ce Bogdan II, numește într-o funcție atât de importantă un nume absolut necunoscut actelor, până la acea dată, fără ca o astfel de numire să fie una unică.

Totuși putem vedea din listele de martori ale puținelor acte emise de acest domn că, într-o primă fază vor veni de la Alexandrel, nume cunoscute ale elitei în epocă, pentru care dorința de putere era scopul pentru care slujeau pe oricine era dispus să le-o satisfacă: vorbim de Oană Julici, Tador Vascan, Tador Moica, Hodco Crețescul, Radu Pisc, Micu Crai, Lazea Pitic, Iurie de la Cîmp. Avem și pe marele boier Bratul, pe Coste Orăș (vornic la Roman II și Petru II, apoi boier fără dregătorie), Ilie, fost logofăt (al lui Petru II), pe Danciul. Aceștia, se pare că, nici aici nu au găsit împlinirea speranțelor lor, domnul fiind posibil să nu fi fost prea tolerant în legătură cu libertățile pe care și le permiteau marii boieri la curtea lui Alexandrel vodă, așa că îl vor părăsi și pe Bogdan II pentru a se reîntoarce, acolo unde permisivitatea politică era mare: la Alexandrel, dar vor face o oprire întâi, la Petru Aron, în prima domnie a acestuia.

Deși se întrezărea o vreme de refacere a țării și de bune practici în ceea ce privește conducerea țării, pentru că a trebuit să fie mereu atent la mișcările lui

¹⁵ Polevoi L., *Întemeierea Statului Moldovenesc medieval timpuriu*, în *Istoria Moldovei din cele mai vechi timpuri pînă în epoca modernă*. Redactori Demir M. Dragnev ș.a., Editura Știința, Chișinău, 1992, p.69.

¹⁶ Iorga N. *Istoria Românilor (IV). Cavalerii*, s. n., București, 1937, p.102. În acest timp își începea o strălucită carieră Vlaicul Părcălab. A se vedea: Eșanu Andrei, *Vlaicul părcălab – unchiul lui Ștefan cel Mare*, Editura Prut Internațional, Chișinău, 2001.

Alexăndrel, care avea norocul de a fi consiliat de puternicul și foarte influentul boier Mihail (Mihul). Cât de puternic era acest boier, este grăitor eșecul lui Bogdan II, de-a determina îndepărtarea lui Alexăndrel de granițele țării, responsabil de acest lucru fiind Mihail¹⁷, care se va opune și oricărei ajungeri la înțelegere a domnului cu Polonia.

Am putea aprecia că, dacă destinul n-ar fi crud cu Bogdan II, boierii partidei legitimize s-ar fi îndreptat către el, ajungând la o colaborare în care izbucnirile lor de independență s-ar mai fi temperat, căci domnul avea tentația stabilirii unui oarecare echilibru sau cariera lor politică s-ar fi încheiat definitiv. Ca să dăm un exemplu în acest sens, ne vom folosi de un nume deja pomenit, cel al marelui-logofăt Mihail (Mihul), cel mai relevant pentru perioada 1449-1457¹⁸. Devenit parte a partidei susținătoare a familiei Iliașeștilor, după 1449, este un exemplu de oportunism politic și nu va mai renunța la acest comportament niciodată. Om autoritar și ambițios, n-a dorit să sprijine un domn care, autoritar fiind, nu i-ar fi îngăduit niciodată libertățile avute la vremea lui Alexăndrel vodă sau Petru Aron.

Există și câteva excepții de la această regulă generală de comportament politic. Este vorba de câțiva nou-promovați în Sfatul domnesc și care și-au slujit cu loialitate domnii care i-au propulsat în scena politică, de acum. O parte a lor nu au supraviețuit domnilor lor, pierind pe câmpul de luptă, apărând interesele acestora, alții n-au mai dorit să colaboreze cu următorii veniți în scaunul țării. De exemplu, Ciopei, ridicat de Bogdan II la rangul de sfetnic domnesc, conform actului din 31 iulie 1451, nu va mai sluji nici pe Alexăndrel vodă, nici pe Petru Aron, nefiind prezent nici în elita nominalizată în documentul din 5 iunie 1456, la Vaslui, pentru consultări în legătură cu tributul Moldovei către turci, nici n-a murit, așa cum am fi tentați să credem, privind la perioada lungă de absență. Revederea cu boierul Ciopei în viața politică a Moldovei se va face odată cu venirea lui Ștefan cel Mare, fiul lui Bogdan II, care îi atribuie, chiar de la începutul domniei dregătoria de pârcălab de Neamț, semn al încrederii deosebite acordate de domnul țării, privind prin prisma conținutului funcției respective. Cu siguranță că, asemeni lui vor fi acționat și alții, sătui de starea de incertitudine a țării, de continuele prezențe ale armatelor străine și de pagubele provocate de luptele pretendenților, deși documentar ei nu au fost reținuți.

Decapitarea lui Bogdan II s-a făcut în urma unei capcane organizate de acest Petru Aron, după o anterioară înțelegere cu Alexăndrel, urmând ca ei să-și împartă apoi țara în mod egal și să conducă astfel. Moartea lui Bogdan II nu a stins luptele pentru tronul Moldovei și dorința de mărire a elitei. De altfel, elita internă care nu-l agreea pe Petru Aron și nu credea în descendența presupusă a acestuia, anunța pe Alexăndrel de intențiile lui de a-l ucide și a stăpâni singur țara, determinându-l ca împreună cu apropiații săi să părăsească țara. După

¹⁷ Grigoraș N., *Moldova lui Ștefan cel Mare (1457-1504)*, Editura Junimea, Iași, 1982, p.6.

¹⁸ Grigoraș N., *Logofătul Mihul*, Editura Tipografia cărților bisericești, București, 1945.

cum s-au derulat ulterior lucrurile, se înțelege că Petru Aron nu și-a gândit bine șansele în fața acestei elite.

Plecarea lui Alexandrel nu însemna liniște pentru Petru Aron, cu atât mai puțin eliminarea rivalului din cursa pentru tron, iar curentul de opinie al elitei moldovene este unul contrar lui; el este hărțuit de susținătorii tânărului, care nu-l recunosc de domn, încât nu-și poate exercita puterea, neavând suportul și împotriva voinței acesteia. În fapt, această atitudine este o continuare a imaginii pe care și-a creat-o elita timpului de la vremea când era doar pretendent la tron, ca fiu al lui Alexandru cel Bun, (filiație pe care izvoarele nu o susțin) la curtea din Polonia a lui Alexandrel. Elita însoțitoare a lui Alexandrel, nu l-au luat în serios niciodată; chiar și Nicolae Costin,¹⁹ cronicarul de la început de sec. XVIII că era doar „unul din cei ce era cu Alexandru vodă”, expresie care dovedește o lipsă de prețuire a sa, iar Grigore Ureche²⁰ crede că e vorba de o poreclă: „Pătru vodă ce l-au poreclitu Aron”.

Reținem de aici o idee deosebită în evoluția comportamentală a elitei moldovene: s-a opus acum cu înverșunare acestui doritor de tron, și câțiva ani mai târziu îi va fi alături, în a doua și a treia domnie, unde chiar are nume sonore ale elitei lângă sine: logofătul Mihail, Duma Braevici sau Manoil de la Hotin, cotate ca cei mai credincioși boieri al familiei Iliașeștilor²¹. La acest moment însă, boierimea țării îi este potrivnică, iar Manoil de la Hotin reușind să-i înfrângă trupele trimise împotriva sa, îl determină să se refugieze în Transilvania, unde speră la ajutor armat.

Urmarea acestui câștig era revenirea lui Alexandrel, înconjurat de elita țării care trece „de partea sa” în totalitate²², după spusele lui I. Nistor, într-o a doua domnie, mai lungă și mai așezată ca prima, cuprinsă în intervalul cronologic marcat înainte de 24 februarie 1452, până la 22 august 1454, timp în care a luat o seamă de inițiative, având cunoașterea și girul elitei aflate în întregime alături de el. Era un moment în care aceste vârfuri privilegiate vedeau în el și odată cu această domnie, începutul unei perioade mai tihnite intern. Dacă Alexandrel ar fi fost mai cugetat sau mai corect sfătuit, existau șanse ca domnia sa să fi fost mult mai lungă. Din nefericire, începând cu 1453, deja apar tendințe centrifuge ale elitei, paralele cu tendințele lui Petru Aron, de reluare a domniei pierdute.

De fapt, întreg anul 1453 este unul în care starea de nemulțumire a boierimii ce se găsește alături de Alexandrel crește exponențial; legitimiștii au ajuns la capătul răbdării și s-au aliat cu Petru Aron. La vremea celei de-a doua domnii, Petru Aron avea alături, nume regăsite între sfetnicii rivalului său, anterior: Duma Micaci, Micu, Sin, Petru Ezereanu, Petru, Toma al lui Cânde, Ion Bu-

¹⁹ Costin N., *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*, Editura Fundației Regale pentru Literatură și Artă, București, 1942, p. 236.

²⁰ Ureche Gr., *Op. cit.*, p. 96.

²¹ *Din tezaurul de documente suceveane. Catalog de documente. 1393-1849*, editori – V. Gh. Miron ș.a., Editura Direcției Generale a Arhivelor Statului, București, 1983, p. 32.

²² Nistor I., *Istoria Românilor*, Vol. I, Editura Biblioteca Bucureștilor, București, 2002, p.285.

reanul, Ion vistiernic, Oană Pântece. La 25 august 1454, următorul act domnesc emis aparține lui Petru Aron. Este un semn sigur că în țară au loc noi confruntări între rivali, ceea ce le consumă timpul, energia și acesta pare a fi, măcar parțial adevărul lipsei unor noi acte domnești. C. Rezachevici făcând o analiză a izvoarelor ce i-au stat la dispoziție, ajungea la concluzia că este posibil ca data de 22 august 1454 poate fi lupta cu Petru Aron, pierdută de Alexandrel vodă, dar care va reveni pentru foarte scurtă vreme, timp în care componența elitei sub aspect numeric s-a modificat negativ în ceea ce îl privește.

Actul de la 8 februarie 1455 are o listă a martorilor care confirmă multe bănuieli. Lipsesc nume obișnuite a fi prezente în uricele din 1452-1454, doar Duma Braevici, Manoil de la Hotin, Petru pârcălab, Stanciul, Oană Julici, Danciul pârcălab, Cozma al lui Șandru (Cozma Șandrovici), Albu spătar. Cea mai notabilă lipsă este cea a lui Mihail logofăt, trecut între partizanii lui Petru Aron, o pierdere foarte grea pentru Alexandrel. Avem doar zece martori, în vreme ce în actul de danie din 1 ianuarie 1454, aveam nu mai puțin de 21 de sfetnici trecuți. Coroborând informațiile din 1 ianuarie 1454 și cele din 8 februarie 1455, avem înțelegerea faptului că lui Alexandrel îi scăzuse serios cota de susținere și înțelegere.

Mulți dintre sfetnicii săi au înțeles că viitorul lui politic era incert, că nu mai existau multe oportunități lângă Alexandrel, iar el ca persoană se dovedise a fi neinspirat în raportul întreținut cu elita, care a început să se îndoiască serios de capacitatea lui reală de a fi un conducător de țară, astfel că l-au părăsit, unii dintre ei chiar înaintea sfârșitului celei de-a doua domnii. Intervenția militară a lui Alexandrel cu ajutor polon l-a menținut puțin timp în scaun cu tot suportul primit, mai precis această a treia domnie se derula între 8 februarie 1455 și 25 martie 1455, lună în care Petru Aron vine și el cu ajutor dinspre Transilvania. Confruntarea avea loc la „Mohile (localitate neidentificată sigur), sfârșită cu un eșec pentru Alexandrel care, însoțit de sfetnicii săi credincioși, fuge la Cetatea Albă, lucru precizat și de cronicile slavo-române²³ și de letopisețul lui Gr.Ureche, care spune că și de această dată „norocul cel prostu”²⁴ l-a părăsit, definitiv am putea conchide.

La Cetatea Albă și-a aflat și finalul carierei lui politice, respectiv a vieții, fiind ucis prin otrăvire, la 26 august 1455. Motivele unui astfel de act sunt considerate diferite: că ar fi fost imoral în raport cu soțiile și ficele reprezentanților elitei care îl sprijineau și un bețiv, lucruri reținute la N. Iorga²⁵ și de V. Pârvan²⁶ în vreme ce cronicarul N. Costin este de părere că a fost ideea lui Petru Aron, pentru a scăpa de rivalul său. Dificil de decriptat a fost rolul lui Stanciu cel Mare,

²³ *Cronicele slavo-române*, Op. cit, p.6, 7, 15.

²⁴ Ureche Gr., *Letopisețul Țării Moldovei*, Editura Litera, Chișinău, 1997, p.39.

²⁵ Iorga N., *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, Editura Carol Göbl, București, 1899, p.106-107.

²⁶ Pârvan V., *Op. cit.*, p.89.

părcălabul de la Cetatea Albă²⁷, dregător de mare încredere, în această acțiune de eliminare fizică a domnului. Cert este că după lupta de la „Mohile”, se închină și jură credință lui Petru Aron, motiv pentru care-l aflăm în lista martorilor care certifică poziția sa politică, atât pe 7 iunie 1455, cât și mai apoi, lucru care ar însemna că nu putea fi lângă Alexandrel. Asemeni lui, după înfrângerea suferită la Movile, în 25 martie 1455, mulți susținători îl vor părăsi, nemaiaivând încredere în el și trec la Petru Aron.

După 25 martie 1455, Petru Aron conduce singur țara Moldovei, într-o domnie mai lungă și momentan neprimejdută de pretențiile vreunui alt pretendent la tron, domnie ce va dura până la 12 aprilie 1457, timp în care se pregătește pentru a se supune regelui polon Cazimir al IV-lea, dar trimite și la sultanul otoman Mehmed al II-lea, o solie solicitând pace, la 1 octombrie 1455. Sultanul o va acorda la data de 5 octombrie 1455, în schimbul unei răscumpărări de 2000 de galbeni anual; era un început nou pentru relațiile externe²⁸, o altă turnură care va marca istoria acestui stat²⁹, situație întrevăzută poate și de Sfatul domnesc al lui Petru Aron, lărgit de această dată fiind vorba de o chestiune atât de importantă și pentru viitorul lor implicit, nu doar de cel al țării. Solicitarea tributului va produce reacții diferite în rândul elitei: unii se gândesc la o plecare în Polonia, alții se conturează într-o facțiune care se opune acestui lucru. „Consiliul de coroană”³⁰ în frunte cu mitropolitul Teoctist întrunit la 5 iunie 1456 trebuia să ia o hotărâre în acest sens, pentru că la termenul indicat de sultan nu se trimisese tributul. Majoritatea lor, după discuții în contradictoriu, au hotărât trimiterea sumei, consimțind că țara nu se poate apăra³¹, iar logofătul Mihail a fost trimis să o negocieze cu sultanul, dacă era posibil. Logofătul, cel mai abil diplomat avut de țară la acel moment, a fost asigurat în scris că nimeni nu-i va reproșa cândva acțiunea făcută în numele obținerii „păcii țării”. În țară însă, Petru Aron avea de înfruntat tulburările ce se născuseră și pe care nu mai reușea să le gestioneze, așa cum se înțelege din conținutul scrisorii trimise de el, nobililor polonezi Buceațchi, dar nu va primi ajutorul sperat.

Gândurile de domnie îndelungată se risipesc la 12 aprilie 1457, când Ștefan, fiul lui Bogdan II, ucis de Petru Aron, l-a învins la Doljești, pe Siret, acest moment însemnând pierderea definitivă a tronului, chiar dacă va mai dori să-l recupereze. Părăsit de colaboratori importanți din rândul mării boierimi, precum și de alții mai puțin cunoscuți, dar care, interesant, reprezintă boierimea care s-a împotrivit la Vaslui, în 5 iunie 1456, să se închine Moldova turcilor, a fost nevoit să se opună cu armele lui Ștefan, deși a încercat anterior să-l facă pe acesta să renunțe la gândul luării tronului.

²⁷ Rezachevici C., *Op.cit.*, p. 285, 407.

²⁸ *Cronicarii moldoveni*, selecția textelor și glosar de A.Ghermanschi, Editura Militară, București, 1987, p. 17.

²⁹ Maxim M., *Cu privire la statutul de dar al- ahd al Țărilor Române față de Poartă*, în *Revista de Istorie*, XXXIX (1986), nr. 6, p.528.

³⁰ Nistor I., *Op. cit.*, p.287.

³¹ Șimanschi L., „Închinarea” de la Vaslui: 5 iunie 1456, în *AILAX*, T XVIII (1981), p.630.

Ilustrativ în acest sens ar fi să spunem că în primul act al cancelariei ștefaniene unde sunt nominalizați boierii, din cei 19 boieri, 15 provin din boierii care s-au închinat lui Bogdan II, Alexandrel, în ultimele sale două domnii și Petru Aron; de la acesta din urmă sunt cei mai mulți: 9 ca număr, parte dintre ei foarte bine poziționați în ierarhia Sfatului domnesc și cu dregătorii³². Dintre cei care au mai așteptat o schimbare de situație, prin revenirea lui Petru Aron la tron, îl vor abandona, cei mai mulți în 1458, și se vor alătura lui Ștefan. Înțelegând că era primejdios pentru planurile sale domnești să lase această elită lângă Petru Aron, mai ales pe marele logofăt Mihail, apropiat al curții poloneze, Ștefan, devenit domn al Moldovei, ca Ștefan III sau cel Mare cum l-a „fixat” istoria, în timp, le va acorda fugărilor cărți de iertare, le va făgădui recunoașterea proprietăților și le va reda locul în Sfatul domnesc³³. Drept urmare, cei plecați, vor reveni treptat în țară și vor contribui direct la întărirea domniei, domnul adoptând o politică foarte asemănătoare cu Alexandru cel Bun, în primii ani de după preluarea tronului, condițiile fiind și ele asemănătoare: cele de criză, potențate de acțiunile particulare ale elitei politice.

După înfrângerea suferită, Petru Aron se va refugia la Camenița, în căutare de ajutor străin, având alături câțiva reprezentanți ai elitei, rămași credincioși: Duma Braevici, Stanciul, Costea Danovici (Dănescul), Ion părcălab, Vasco Levici (al Leului). Stanciul cunoscut și ca „cel Mare”, era căsătorit cu Chiajna, fiica lui Alexandru cel Bun, singura supraviețuitoare legitimă a perioadei 1432-1447 și a considerat ca fiind datoria sa să rămână lângă acesta. Totuși, Stanciul îl va părăsi în 1459, iar Duma Braevici și Costea Danovici, în 1460, toți devenind membri în Sfatul domnesc al lui Ștefan III (cel Mare). Vasco Levici va căpăta recunoașterea proprietăților lui de către Ștefan cel Mare, iar Ion părcălab este un nume despre care nu putem afirma ceva, fiind necunoscut. Și alții au mai crezut încă în destinul lui Petru Aron, imediat după luptă, chiar dacă nu l-au urmat fizic: Hodco Știbor (vornicul său), boierul Albu, Radu Pisc, Șandru de la Dorohoi, Lazea Pitic, Ion Boureanu, pan Cozma, Sin de la Hotin etc., în timp ce unii l-au părăsit nemaigăsind în el exponentul viabil prin care să-și atingă propriile scopuri și i-au dat votul de încredere viitorului Ștefan cel Mare.

Ceea ce se poate spune la finalul primei jumătăți a secolului al XV-lea este faptul că Moldova a avut parte, într-un mod aproape ironic, de mai bine de 30 ani de pace, prosperitate și respect al vecinilor, de la începutul secolului și un sfert de veac de războaie între urmași. Protagonistii principali sunt fii lui Alexandru cel Bun, legitimi și nelegitimi, a căror dorință de mărire și de obținere a scaunului domnesc n-a putut fi realizată decât prin tranșarea ei dureroasă: eliminarea fizică a adversarului, chiar dacă el era frate. Curios și greu de acceptat pentru modelul politic dezvoltat de elita Moldovei, ea nu numai că nu sancționează asemenea

³² Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *De la arme la compromis în politica internă a lui Ștefan cel Mare: formarea primului sfat domnesc (1457)*, în Tyragetia, XV, Chișinău, 2006, p. 119-138.

³³ Bogdan I., *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol I, Editura Socecu, București, 1913, p.3-5.

„ieșiri categorice” ale претендентilor, ci le și încurajează, le susține sau le sugerează, de bună seamă în dorința ajungerii претендентului dorit care urma să-i aducă atingerea propriilor scopuri, îngropând sentimentele omenesti, pozitive și benefice pe care ar fi trebuit să le apere: cinste, onoare, apreciere și protejare a rudelor. Alexandrel care părea să încheie acest cerc tragic al conducătorilor Moldovei, dar și el va muri otrăvit de boieri, exasperați de comportamentul lui infantil sau de imoralitatea sa.

S-au înfățișat apoi și претенденти ce nu sunt legitimi, dar care au avut aceleași pretenții asupra tronului; primul apare în 1449, cunoscut ca Bogdan II, atunci când a preluat tronul, prin îndepărtarea lui Alexandru II (Alexandrel) și a elitei credincioase acestuia și care a sfârșit decapitat de un altul, Petru Aron. Acesta, după ce inițial s-a înțeles cu Alexandrel să conducă țara împreună, după înlăturarea lui Bogdan II, nu mai dorește acest lucru și vrea să-l ucidă pe Alexandrel; ferit de fierul sabiei lui Petru Aron, va sfârși otrăvit de proprii lui susținători, la Cetatea Albă, iar Petru Aron își va găsi sfârșitul prin tăierea capului din porunca lui Ștefan cel Mare, care răzbuna astfel, moartea tatălui său, Bogdan II. Tot acest cortegiu negativ de acțiuni, duse la îndeplinire cu înverșunată mânie, nu s-a desfășurat fără știrea și suportul elitei, care susține și ajută, fie chiar numai cu sfatul sau încurajarea, acest set de acțiuni abominabile.

Pentru perioada 1449-1457, ele nu sunt deosebite sub aspectul faptelor petrecute, dar sunt mai intense și cu o succesiune care face imposibilă ideea de revenire la umanism, raționalitate sau pragmatism politic. Elita Moldovei, un adevărat creuzet în care s-a amestecat bizar, dorința de păstrare a independenței țării și a echilibrului intern, cu cea de trădare a interesului public și închinarea țării polonezilor, visul de ascensiune al urmașilor, amestecat cu crima politică, cedările teritoriale și pierderea independenței prin plata tributului la turci, acceptate și încurajate pentru a se păstra averile adunate și puterea politică deținută, ambiții nemăsurate care au cerut obolul de sânge și acceptarea acestui sinistru preț, va fi prezentă în toate aceste momente, tranșând evenimentele în favoarea ei indubitabil. Astfel, în acești nouă ani, putem vorbi de prezența unui copil, Alexandrel, aflat la cheremul elitei țării, care a profitat din plin de starea lui nevârstnică, conducând Moldova după bunul lor plac. Am putea zice că a fost momentul de maximă libertate de acțiune pe care l-a deținut elita politică, neavând obligația de a fi răspunzătoare pentru actele înfăptuite.

Bogdan II și Petru Aron, persoane mature și cu altă viziune politică decât cea a lui Alexandrel vodă, au încercat atragerea elitei de partea lor și cooptarea ei în proiectele lor politice. Primul n-a mai avut răgazul necesar deși acțiunile lui, puține numeric, promiteau o domnie angajată în ideea de a reface țara și de a-i aduce prosperitatea economică și respectul pierdut, celălalt, atât de preocupat de păstrarea tronului, încât a sfârșit prin a face și el o multitudine de concesiuni politice, culminând cu rușinosul tribut, care va schimba fundamental orientarea Moldovei, pentru foarte multă vreme. Timorați sau nevolnici, neștiutori sau

creduli, ambițioși când nu trebuie și lipsiți de inițiative strategice corecte când s-ar fi impus prin natura cerințelor țării, au reușit să dărâme respectul vecinilor pentru țară și a determinat o viață a locuitorilor care a mers mai mult în virtutea inerției lucrurilor.

Declinul politic al perioadei se va încheia odată cu urcarea în scaunul domnesc al lui Ștefan cel Mare. În fond, dincolo de instituții, de confruntări, inclusiv militare, elita politică a Moldovei, la vremea intervalului 1432-1457, cu deosebire în ultimii lui nouă ani, a marcat, îngăduit, împiedicat sau a propulsat starea țării în această perioadă, i-a dat sens prin „constantele și variabilele”³⁴ei. Patimile țării și vremea de dezordine va fi înlocuită de o perioadă de revigorare sub toate aspectele, inclusiv reaşezarea relațiilor dintre elita politică și domnie pe alte principii de existență și funcționare, puse în slujba binelui general, elemente care vor face din țară o „o poartă a creștinătății”.

Summary

The period between 1449 and 1457 is considered to be one of the most difficult periods from all points of view: starting with the depreciation of the institutions and their subordination to the private interests of the elite of the country, and going on with the dangerous decreasing of the political prestige of this Romanian territory, in relation to its neighbours, and painful territorial losses, which arose out of futile ambitions of greedy pretenders to the throne, supported and encouraged by the same political elite. During this period some different political manifestations appeared: one element of continuity and another element of novelty. The element of continuity resided in the behaviour of the political elite, the novelty element is the emergence of a new group of claimants to the throne. At the end of the period a new and necessary process of reorganization and rebuilding of the country would take place.

BIBLIOGRAFIE

1. *Moldova în contextul relațiilor politice internaționale. 1387- 1858*. Tratat. Alcătuitor I.Eremia, Editura Universitas, Chișinău, 1992, 373 p.
2. Șimanschi L., *Precizări cronologice privind istoria Moldovei între 1432-1447*, în *AIHAX*, T VII(1970), Iași, p.62-63.
3. Rezachevici C., *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova. A. 1324-1881*, vol I (sec. XIV-XVI), Editura Enciclopedică, București, 2001, 860 p.
4. Ștefănescu Șt., Mureșanu C., *Istoria românilor (IV)*, Editura Enciclopedică, București, 2001, 878 p.

³⁴ Pecican O., *Trecutul istoric și omul evului mediu*, Editura Nereamia Napocae, Cluj-Napoca, 2002, p.17.

5. Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, Manoil Grecul(?-1467), în Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Moldova medievală. Structuri executive, militare și ecleziastice*, Chișinău, Editura ARC, 2001, p. 287-297.
6. Pârvan V., *Alexăndrel vodă și Bogdan vodă*, Editura Minerva, București, 1904, 128 p.
7. Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Bogdan al II-lea și Maria Oltea – părinții lui Ștefan cel Mare*, Editura Prut Internațional, Chișinău, 2007.
8. Costăchescu M., *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare (1438-1456)*. Vol. II. Editura Viața românească, Iași, 1932, 956 p.
9. Costăchel V., Panaitescu P. P., Cazacu A., *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV- XVII)*, Editura Științifică, București, 1957, 560 p.
10. Bogdan I., *Contribuții la istoria Moldovei între anii 1448-1458*, în AAR MSI, T. XXIV, p.1-2.
11. Gonța AL., *Unele aspecte ale politicii interne ale lui Ștefan cel Mare*, în Studii, X(1957), nr. 4, p.92-93.
12. Grigoraș N., *Instituții feudale în Moldova. Organizarea de stat până la mijlocul secolului al XVIII-lea*. Editura Academiei, București, 1971, 476 p.
13. DRH, A. *Moldova*, vol. II, 1449-1486. Editori: L. Șimanschi în colaborare cu G. Ignat și D. Agache. București: Academiei, 1976. 648 p.
14. *Cronicele slavo-române din secolele XV-XVI* publicate de I.Bogdan, editor P.P.Panaitescu, Editura Academiei R.P.R., București, 1959, 334 p.
15. *Istoria Moldovei din cele mai vechi timpuri până în epoca modernă*. Redactori Demir M.Dragnev ș.a., Editura Știința, Chișinău, 1992.
16. Iorga N., *Istoria Românilor (IV). Cavalerii*, s. n., București, 1937, 446 p.
17. Eșanu Andrei, *Vlaicul pârcălab – unchiul lui Ștefan cel Mare*, Editura Prut Internațional, Chișinău, 2001.
18. Grigoraș N., *Moldova lui Ștefan cel Mare (1457-1504)*. Editura Junimea, Iași, 1982, 320 p.
19. Grigoraș N., *Logofătul Mihul*, Editura Tipografia cărților bisericești, București, 1945, 173 p.
20. Costin N., *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*, Editura Fundației Regale pentru Literatură și Artă, București, 1942, 665 p.
21. *Din tezaurul de documente sucevean. Catalog de documente. 1393-1849*, Editori – V.Gh. Miron ș.a., Editura Direcției Generale a Arhivelor Statului, București, 1983, 363 p.
22. Nistor I., *Istoria Românilor*, Vol I, Editura Biblioteca Bucureștilor, București, 2002, 661 p.
23. Ghibănescu Gh., *Surete și izvoade (XVIII)*, Editura Viața românească, Iași, 1927, 258 p.
24. Ureche Gr., *Letopisețul Țării Moldovei*, Editura Litera, Chișinău, 2003, 264 p.
25. Iorga N., *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, Editura Carol Göbl, București, 1899, 416 p.

26. *Cronicarii moldoveni*, selecția textelor și glosar de A.Ghermanschi, Editura Militară, București, 1987, 398 p.
27. Maxim M., *Cu privire la statutul de dar al- ahd al Țărilor Române față de Poartă*, în *Revista Istorică*, XXXIX(1986), nr. 6, p.528.
28. Șimanschi L., „Închinarea” de la Vaslui: 5 iunie 1456, în: *AIIX*, T XVIII(1981), p. 630.
29. Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *De la arme la compromis în politica internă a lui Ștefan cel Mare: formarea primului sfat domnesc (1457)*, în *Tyragetia*, XV, Chișinău, 2006, p. 119-138.
30. Bogdan I., *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol I, Editura Socecu, București, 1913, 518 p.
31. Pecican O., *Trecutul istoric și omul evului mediu*, Editura Nereamia Napocae, Cluj-Napoca, 2002, 262 p.

Andrei Eșanu*, Valentina Eșanu**

BIBLIOTECA SCHITULUI CONDRIȚA (SEC. XVI-XIX). ÎNCERCARE DE RECONSTITUIRE

Constituirea bibliotecii schitului Condrița a început în sec. XVI și a continuat până în sec. XIX¹. De la bun început schitul s-a asigurat cu strictul necesar de cărți pentru oficierea slujbelor religioase, ele fiind atât manuscrise, cât și tipărite. O parte din cărți provin din donații, altele au fost cumpărate de diriguitorii schitului, cum a făcut-o pe la 1806 starețul Serafim.

Cele mai vechi însemnări de donație așternute pe paginile unor cărți de la schitul Condrița datează din 1745, fiind vorba de un „Apostol”, tipărit la Lvov de Ivan Feodorov în 1573-1574 și dăruit sfântului locaș de ieromonahul Nicolae, cu ocazia sărbătorii „Vovideniei Sfintei Născătoare de Dumnezeu”, precum și cea din iunie 1784 de pe „Evanghelia greco-română”, București, 1693, donată de Teodor Nani.

Din 1874 datează și cea mai veche descriere a colecției de cărți de la schitul Condrița efectuată de M. Ganițki, colaborator la Revista eparhială din Chișinău, care a cercetat 14 cărți². La acea dată, biblioteca schitului nu avea un catalog, cărțile manuscrise și cele mai vechi tipărituri se păstrau în cufăre speciale, în cafasul bisericii. Călugării au răspuns cu amabilitate la dorința vizitatorului de a vedea cărțile, informându-l că au la schit și „cărți rusești” (evident slavonești - n. n.). Această informație precum și faptul că slujba religioasă se oficia în „moldovenește”, după cum arată același M. Ganițki, ne face să credem că în biblioteca schitului erau la acea vreme și destule cărți în limba română. Drept exemplu, în această privință, ne poate servi o inscripție de pe un „Octoih”, tipărit cu litere chirilice în limba română la Buzău în 1700: „Această carte(loc tăiat) egumenul Căprienei în schitul Condrița” („сию книгу... игумен Киприана в скиток Кондрицы”)³. Când și în ce împrejurări a ajuns cartea în mâinile unui egumen de la Căpriana, ca acesta din urmă să o dăruiască schitului Condrița nu știm. Un lucru s-ar putea afirma cu multă certitudine: și anume că acest exemplar a avut o soartă interesantă. Astfel, dintr-o altă inscripție de pe același „Octoih” aflăm că imediat după ce a fost tipărit „... esti dat de pomeană de măriia

* **Andrei Eșanu**, membru titular al AȘM, consultant științific la IISD al AȘM.

** **Valentina Eșanu**, cercetător științific la IISD al AȘM.

¹ O scurtă privire istorică asupra trecutului schitului Condrița vezi: Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Schitul Condrița - metoc al mănăstirii Căpriana*, în vol. Eșanu Andrei ș.a., *Mănăstirea Căpriana sec. XV-XX*, Chișinău, 2003, p. 97-115.

² Ганицкий М. *Рукописи и старопечатные книги в Кондрицком ските, в Кишиневские Епархиальные Ведомости*, 1874, Отд. неофиц., № 22, с.840-851, 1875, Отд. неофиц. №22, с. 823-830.

³ Mihail P., *Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia*, Chișinău, 1993, p. 164.

domnu nostru Io Constandin Băsărab voevod (Constantin Brâncoveanu, domn al Țării Românești (1688-1714) - n. n.), la biserica din târgu în Craiova, unde esti hramul Uspenie Bogorodițe... dechemvrie 1 dni 7250 (sic!, corect ar fi 7209) (1700) ”⁴.

Cu părere de rău, deoarece M. Ganițki nu cunoștea limba română, el descrie doar o parte din cărți, doar pe cele slavonești și rusești, trecând în lista sa câteva codice manuscrise și mai multe tipărituri. Alte informații despre unele codice manuscrise ale schitului Condrîța aduce pe la sfârșitul sec. al XIX-lea cunoscutul slavist basarabean A. I. Iațimirski⁵. În perioada interbelică, biblioteca schitului a fost cercetată de Petre Constantinescu-Iași⁶, Alexandru David⁷, Dimitrie Balaur⁸. Informații sporadice despre unele exemplare de cărți din biblioteca aceleiași mănăstiri se întâlnesc în lucrările lui Paul Mihail⁹, în cele ale Valentinei Ovcinichova (Pelin)¹⁰ ș.a. Unele întregiri ale bibliotecii Condrîței se datoresc publicațiilor lui Pavel Balan, Igor Cetereu, precum și investigațiilor din Arhiva Națională a Republicii Moldova și în Secția de manuscrise a Bibliotecii „Mihai Eminescu” a Universității „Al. I. Cuza” din Iași. Aceste informații ne-au permis să reconstituim biblioteca schitului Condrîța formată pe parcursul sec. XVI-XIX. Anterior, o primă încercare de a completa descrierea lui M. Ganițki au făcut-o și autorii studiului de față¹¹.

În urma investigațiilor am reușit să identificăm 74 de cărți din sec. XVI-XX, care au aparținut schitului, inclusiv 13 codice manuscrise (10 slavonești, 2 românești și unul grecesc) și 61 de cărți tipărite, care provin din mai multe centre tipografice est-slave (Lvov, Moscova, Kiev și Sankt Petersburg), și românești (București, Buzău, Sibiu, Iași, Neamț, Râmnic, Blaj și Viena), inclusiv basarabene (Chișinău), în limbile slavonă și română.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Яцимирский А.И., *Мелкие тексты и заметки, в Известия Отделения Русского языка и словесности*, т. II (XXX), 1897, кн. 2, с. 358-360, прим. 1. Idem, *Рукописи хранящихся в Ново-Нямецком монастыре, в Славянские рукописи Нямецкого монастыря в Румынии*, Москва, 1898, с. 89-91, № 13. Idem, *Из истории славянской письменности в Молдавии и Валахии XV-XVI вв.*, Санкт Петербург, 1906, с. LXIX, 155-157.

⁶ Constantinescu-Iași P., *Circulația vechilor cărți bisericești românești în Basarabia sub ruși*, Chișinău, 1929, p. 3-56. Extras din Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Chișinău, vol. XIX, Chișinău, 1929.

⁷ David Al., *Tipăriturile românești în Basarabia sub stăpânirea rusă (1812-1918)*. Bibliografie, Chișinău, 1993, p. 224, după ediția din 1934 a volumului I (1812-1880).

⁸ Balaur Dimitrie, *Biserici din județul Lăpușna*, 1928, lucrare manuscris depozitată la Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu”, Iași. Secția „Manuscrise”, Mss. VI-74.

⁹ Mihail P., *Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia*, Chișinău, 1993, p. 164.

¹⁰ Ovcinichova Valentina, „Această carte ... o au cumpărat Iremia Murguleț ...” (Note marginale la un Mineu din sec. XVI), în *Patrimoniu. Almanahul bibliofililor din Moldova*, vol. 1, Chișinău, 1987, p. 91-96; *Catalogul general al manuscriselor moldovenești păstrate în URSS. Colecția Bibliotecii mănăstirii Nouă-Neamț (sec. XIV-XIX)*. Alcătuitor Valentina Ovcinichova, Chișinău, Știința, 1989, 121-124, nr. 14 (9).

¹¹ Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Mănăstirea Condrîța, în Moldova medievală. Structuri executive, militare și ecleziastice*. Studii, Chișinău, 2001, p. 258-261.

Prezența acestor cărți manuscrise și vechi tipărituri la schitul Condrița ne vorbește de anumite legături ale acestui locaș călugăresc din Moldova cu centre tipografice și monahale din lumea românească și cea est-slavă. Pe de altă parte, ar putea să corespundă adevărului afirmația lui M. Ganițki conform căreia la o anumită etapă istorică, se prea poate, în ultimele decenii ale sec. al XVIII-lea, la schitul Condrița să se fi stabilit un anumit grup de monahi din pământurile vest-ucrainene,¹² după ultima împărțire a Poloniei între Prusia, Austria și Rusia, și închiderea de către autoritățile austriece a Schitului Mare din Pocuția sau a altor așezări monahale din Galiția.

Întreaga informație culeasă din sursele menționate mai sus este prezentată în ordinea cronologică, mai întâi sunt descrise codicele manuscrise, după care urmează cărțile tipărite.

Codice manuscrise:

1. *Mineu pe luna mai* (Месячная Миня за май), manuscris slavon din anii '40-'50 ai sec. XVI, scris în Moldova, 144 f.

La sfârșitul sec. XVII, acesta se pare că era în posesia mănăstirii Condrița.

pe f. 1-4: „Această carte, anume Minei den luna lui mai ce se cheamă, 7162 (1653) meceața septembrie 26 o au fost liat (!), când au venit Timuș cu căzaccii și au perit de iau bătut ungurii și leșii, și muntenii cu moldovenii la Suceava. O au cumparat Irimia Murguleț la unguri și iar o am dat în sfânta becearică la Arhanghel în Suceava, de unde au fost, ca să-m fie de ertare de păcate mie și părinților, și fraților miei”.

la f. 43: „V leato 7169 (1661) meseața aprilă. Atunce au ploat ploaea de grâu și de orzu între Iași și între Țuțora în zilele lui Ștefan voevod, ficii lui Vasile vodă celui bătrân. Și atunce au murit Vasile voevod în Țarâgrad și l-au adus ficiorul în Țara Moldovei, și l-au îngropat în Iași la a lui mănăstire, la Trei Sveatitelea. Și într-acel an ce trecuse atunci au fost foamete mare, căt mănca oameni pâne de rânsea și de paporă, în domnia lui Ștefan vodă, ficii lui Vasile vodă”.

la f. 43^v: „Aice au scris Aftănase țipcovnic ot sveatiini Neculai în zilele lui Antioh voe[vo]d, ficiorul lui Cantemir vod[ă], v let 7202 (1694) mis[se]ța Mai 11”.

tot acolo: „Aice am scris eu, Neculai, în zâlile lui Grigori vod[ă] let 7234 (1726) mai 16”.

pe f. 153^v-154^v o însemnare de la mijlocul sec. XIX: „Явитель сего с[вя]то Николаевского Кондрицкого монастыря высокопреподобнейшему во иеромонах, пречестному о[т]цу, не знати якому вручить, не знати што и кому, и куда. Пошел би за ним, но он кто знает, где обращается ... (mai departe urmează textul în limba polonă) вельможный мой добродетель”.

Cartea a fost adusă la Noul Neamț, între anii 1875-1898¹³.

¹² Ганицкий М., *Рукописи и старопечатные книги в Кондрицком ските, в Кишиневские Епархиальные Ведомости*, 1875, Отд. неофиц. 22, с. 830.

¹³ La sf. sec. XIX A.I. Iațimirski îl atestează în biblioteca mănăstirii Noul Neamț (Яцимирский А.И., *Рукописи хранящихся в Ново-Нямецком монастыре, в Славянские рукописи Нямецком*

2. *Minee pe lunile octombrie* (Месячная Минья за октябрь), manuscris slavon din sec. al XVI-lea. (datarea lui M. Ganițki)¹⁴.
3. *Miscelaneu de învățăături pentru Postului Mare* (Сборник великопостных поучений), manuscris slavon din sec. XVII, scrie în Moldova¹⁵.
4. *Protopsalt*, manuscris grecesc, 250 file, a doua jum. sec. XVII, Moldova. Miscelaneu cu compoziții muzicale la liturghie în psaltichia veche grecească, inclusiv o compoziție a mitropolitului Anastasie Crimca „Versuri de plângere ale omului căzut în păcat către sufletul său”¹⁶.

Însemnare în limba română la începutul cărții: „Această sfântă carte ce se numește Protoplastu s-au legat și s-au înnoit cu cheltuiala smeritului întru ieromonah Agapie ot Voroneț în zilele dlahocestivului Ioan Mihail Racoviță 1703-1705, 1707-1709, 1715-1726 voevod, întru a treia a lui domnie, văleatul din facerea lumii 7226 (1718), meseața avgust 3 dni”¹⁷. Codicele ajunge în colecția Condriței la o dată ulterioară necunoscută, fiind atestată la schit de A.I. Iațimirski la sf. sec. XIX.

5. *Omiliile cuviosului nostru părinte Macarie al Egiptului* (Главизны преподобного отца нашего Макария Египецкого), manuscris slavon din sec. al XVIII-lea¹⁸.
6. *Viața mitropolitului Dimitrie al Rostovului ...* (Житие иже во святых отца нашего Димитрия митрополита Ростовского, новоявленного чудотворца), în manuscris slavon, alcătuită de un anonim și copiată ulterior de Arsenii, mitropolitul Rostovului. Manuscrisul mai conține ma-

монастыря в Румынии, Москва, 1898, с. 89-91, № 13). Astăzi codicele e în posesia Arhivei Naționale a Republicii Moldova (Ovcinica Valentina, „Această carte ... o au cumpărat Iremia Murguleț ...” (Note marginale la un Mineu din sec. XVI), în *Patrimoniu. Almanahul bibliofililor din Moldova*, vol. 1, Chișinău, 1987, p. 91-96; *Catalogul general al manuscriselor moldovenesti păstrate în URSS. Colecția Bibliotecii mănăstirii Noul-Neamț (sec. XIV-XIX)*. Alcătuitor Valentina Ovcinica, Chișinău, Știința, 1989, 121-124, nr. 14 (9).).

¹⁴ Ганицкий М., *Рукописи и старопечатные книги в Кондрицком ските*, в *Кишиневские Епархиальные Ведомости*, 1875, Отд. неофиц. 22, с. 823, №2. Deși autorul trece ambele minee ca unul singur la nr. 2 din lista, ne raliem la opinia exprimată de Valentina Pelin că este vorba de două codice diferite un „Minei pe luna mai” și altul „Minei pe luna octombrie”, datarea aparținând lui M. Ganițki. Probabil, biblioteca mănăstirii Condrița posedă toate cele 12 minee dintre care, către 1874, s-au păstrat doar două.

¹⁵ Яцимирский А.И., *Мелкие тексты и заметки*, в *Известия Отделения Русского языка и словесности*, т. II (XXX), 1897, кн. 2, с. 358-360, прим. 1. Idem, *Из истории славянской письменности в Молдавии и Валахии XV-XVI вв.*, Санкт Петербург, 1906, с. LXIX, 155-157; Pelin Valentina, *Mărturii documentare despre schitul Condrița înainte de 1783*, în *Revista de Istorie a Moldovei*, 2002, nr. 3-4, p.17.

¹⁶ Pelin Valentina, *Mărturii documentare despre schitul Condrița înainte de 1783*, în *Revista de Istorie a Moldovei*, 2002, nr. 3-4, p.17.

¹⁷ Яцимирский А.И., *Из славянских рукописей. Тексты и заметки*, в *Ученые записки Императорского Университета*, Москва, 24, 1899, с. 62-63; Pelin Valentina, *Mărturii documentare despre schitul Condrița înainte de 1783*, în *Revista de Istorie a Moldovei*, 2002, nr. 3-4, p.17.

¹⁸ Ганицкий М., *Рукописи и старопечатные книги в Кондрицком ските*, в *Кишиневские Епархиальные Ведомости*, 1875, Отд. неофиц. 22, с.823, № 3.

- teriale din 1757 privind descoperirea moaștelor mitropolitului Dimitrie, o cârtică de rugăciuni din 1702 și alte materiale cu conținut religios. Manuscrisul poate fi datat aproximativ cu a doua jumătate a sec. al XVIII-lea¹⁹.
7. *Filotei, monah al mănăstirii Cupina cu hramul Născătoare de Dumnezeu de la Sinai, capitole despre trezie și rugăciuni cu prologuri* (Филофея инок игумена обители Купины Пресвятыя Богородицы, яже в Синаи, главизны о трезвении и молитве с предисловием), manuscris slavon din sec. al XVIII-lea²⁰.
 8. *Pateric alfabeti sau cuvinte îndreptate ale cuvioșilor părinți cu o predoslovie la carte* (Патерик алфавитный, или словеса исправлений преподобных отец, с предисловием в книгу), manuscris slavon din sec. al XVIII-lea²¹. Valentina Pelin îl identifică cu *Pateric alfabeti din Ierusalim; Pateric de chit*, 413 f. din colecția mănăstirii Noul Neamț, cu ștampila mănăstirii și numărul de inventar din anul 1932 (fila 1) cu următoarele însemnări pe foaia de titlu: „Написана книга сия глаголемая Патерик скитский при обители свято-Николаевской церкви, нарецаемой Дияльской в лето от рождества Христосова 1779” (Este scrisă această carte numită Pateric de schit la mănăstirea bisericii Sf. Nicolae, numită Dileanski în anul de la nașterea lui Hristos, 1779); la filele 144^v-148: Сия книжица схимонаха Ворфоломея (Această cârtică este a schimonahului Vartolomeu), fila 13 semnătura unui posesor *Николай Мераневич* (Nicolai Meranevici)²².
 9. *Sbornic (Сборник)* ce include cuvântul cuviosului nostru părinte Efrem, precum și extrase din diferiți părinți și învățători ai bisericii, manuscris slavon din sec. al XVIII-lea²³.
 10. *Arătarea temeinică a deosebirilor dintre bisericile ortodoxă greacă și cea romano papală, alcătuită în cea mai scurtă formă, pentru știința celor, care nu au posibilitate să exerseze multă vreme în cărțile duhovnicești* (Основательное разностей показание между православною греческою и римскою папскою церковью, сочиненное в самой краткости, ради знания тем, которые не могут в долгом богословском книге чтении упражняться), 1741. Manuscrisul are o interesantă inscripție în limba slavonă: ”Сия книга от синодального члена, ставропигиального Новоспаского, что при великом граде Москве, монастыря архимандрита Мисаила Чирскаго в ставропигиальной Крестовоздвиженской великоскитской, что на Покутью, монастырь дана вкладом, для поминовения родителей

¹⁹ *Ibidem*, 1874, Отд. неофиц. 22, с.841-851, № 1.

²⁰ *Ibidem*, 1875, Отд. неофиц. 22, с.824, № 4.

²¹ *Ibidem*, 1874, Отд. неофиц. 22, с.824, № 5.

²² Catalogul general al manuscriselor moldovenești păstrate în URSS. Colecția Bibliotecii mănăstirii Noul-Neamț (sec. XIV-XIX). Alcătuitor Valentina Ovcinicoва, Chișinău, Știința, 1989, 121-124, nr. 28 (15).

²³ Ганицкий М., Рукописи и старопечатные книги в Кондрицком ските, в Кишиневские Епархиальные Ведомости, 1874, Отд. неофиц. 22, с.824, № 6.

своих и своего и сродников своих. Месяца мая 7 дня 1761 году, в великом граде Москве. ” (“Această carte este de la membrul sinodal al mănăstirii stavropighiale Novospaschii din preajma marelui oraș Moscova, a arhimandritului Misail Cirsi în mănăstirea stavropighială Marele Schit cu hramul Înălțării Sfintei Cruci, mănăstire ce se află în Pocutia, este dată în dar pentru pomenirea părinților mei, a mea și a rudelor mele. În luna mai în a 7 zi, anul 1761, în marele oraș Moscova”)²⁴.

11. *Plângerea la mormântul starețului Paisie de la toți copiii săi duhovnicești*. (Нагробное рыдание старцу Паисию от всех чад его духовных), manuscris slavon. Plângerea e alcătuită în versuri compuse de ieromonahul Efrem (Ioan) Diakovskii, în călugărie Ioan... în mănăstirea Neamț din Moldova, în anul 1794²⁵;
12. *Evhologiu român*, manuscris de o scrisoare veche, fără dată, în 8⁰, în scânduri²⁶.
13. *Evhologiu*, fără file de la început și fârșit, în 8⁰²⁷.

Cărți tipărite:

14. *Apostol*, tipărit de Ivan Feodorov la Lvov în 1573-1574. Însemnare pe filele 3-18: Сію книгу Ап[о]ст[о]ль даю до храму Воведения (!) пр[е]с[в]я[т]іа Б[огоро]д[и]ци за отпущеніе греховъ своихъ в монастырь Кордрицу року 1745 іеромонахъ Николай²⁸ (Această carte *Apostol* o dăruiesc la hramul Vovideniei Sfintei Născătoare de Dumnezeu pentru iertarea păcatelor mele la mănăstirea Condrița în anul 1745. Ieromonahul Nicolae). Dintre cărțile tipărite mai vechi M. Ganițki descrie doar 6 exemplare, care au văzut lumina tiparului în sec. al XVII – încep sec. al XIX-lea la Lvov, Kiev, Moscova și Sankt Petersburg, toate fiind în limba slavonă. Dintre acestea cea mai veche este:
15. *Trebnicul* lui Arseni Jeliborski, episcop al Lvovului, Haliciului și Cameneț-Podolskului, tipărit în Lvov în propria-i tipografie în anul 1645²⁹;
16. *Anfologhion* sau „Trifologhion”, editat de către Frăția Ortodoxă din Lvov în anul 1686³⁰;
17. *Evangelhie greco-română*, București, 1693. Pe fila a 4-a „Această dumnezeiască și sfântă Evangelhie fiind a noastră părintească am dat-o la

²⁴ *Ibidem*, 1874, Отд. неофиц. 22, с.824, № 7.

²⁵ *Ibidem*, 1874, Отд. неофиц. 22, с.824-825, № 8.

²⁶ *Catalogul bibliotecii Societății Istorico-Arheologice Basarabene din Chișinău*, - Casa Eparhială, etaj, 1924, Chișinău, 1925, p. 15, nr. 46 (513).

²⁷ *Ibidem*, p. 15, nr. 47 (517).

²⁸ Поздеева И.В., Ерофеева В.И., Шитова Г.М., *Кириллические издания XVI – 1641 год. Находки археографических экспедиций 1971-1993 годов поступившие в Научную библиотеку Московского Университета*, Москва, 2000, с. 25

²⁹ Ганицкий М., *Рукописи и старопечатные книги в Кондрицком ските, в Кишиневские Епархиальные Ведомости*, 1875, Отд. неофиц. 22, с.825.

³⁰ *Ibidem*.

sfânta mănăstire Condrița, danie pentru sufletele noastre și a fost neamul nostru, ca să se pomenească la sfântul jertvenic și nicăru de la sfântul schit, nimeni să nu aibă voe să a o răzleți și s-au încredințat la cinstă mână sfinției sale părintelui Iosif ieromonah ... ca să fie la sfântul schit nemișcată în vechi . 1784 Iuni ... Tudor, Anghelușa și fiii lor”³¹. În 1928 cartea se afla în biserica satului Gălești, județul Lăpușna.

18. *Octoih*, Buzău, 1700, în limba română tipărit de episcopul Mitrofan. Însemnare: „Această carte(loc tăiat) egumenul Căprienei în schitul Condrița” («сию книгу... игумен Киприана в скиток Кондрицу»)³²;
19. *Mineu de obște* (Общая Минея), editat la Moscova în 1706³³;
20. *Adevărata îndreptățire pentru a creștinilor drept credincioși...* (Истинное оправдание правоверных христиан, крещением поливательным во Христа крещаемых...). Sankt Petersburg – Moscova, 1724³⁴;
21. *Acatiste sufletului cu canon și alte rugăciuni folositoare*, tipărit în Lavra Pecerska din Kiev în anul 1754³⁵;
22. *Liturghie*, Iași, 1759³⁶;
23. *Evanghelie*, Iași, 1762, Grigore Stanovici tipograf;
24. *Octoih*, Râmnic, 1763;
25. *Triod*, București, 1769³⁷;
26. *Molitvenic*, Râmnic, 1782³⁸;
27. *Catavasier*, Blaj, 1793³⁹;
28. *Ceaslov*, Iași, 1797⁴⁰;
29. Teofilact, *Tâlcuire la cele 4 evanghelii*, Iași, 1805⁴¹;
30. *Liturghier*, Chișinău, 1815⁴²;
31. *Molibnic*, Chișinău, 1815⁴³;
32. *Octoih de canoane pentru Povecerniță*, Neamț, 1816⁴⁴;

³¹ Balaur Dimitrie, *Biserici din județul Lăpușna*, 1928, p. 408. Lucrare în manuscris la Biblioteca Universitară „Mihai Eminescu”, Iași. Secția „Manuscrise”, Mss. VI-74.

³² Mihail P., *Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia*, Chișinău, 1993, p. 164.

³³ Ганицкий М., *Рукописи и старопечатные книги в Кондрицком ските, в Кишиневские Епархиальные Ведомости*, 1875, Отд. неофиц. 22, с.825.

³⁴ *Ibidem*, 1875, Отд. неофиц. 22, с. 825-826.

³⁵ *Ibidem*, 1875, Отд. неофиц. 22, с.825.

³⁶ Constantinescu-Iași P., *Circulația vechilor cărți bisericești românești în Basarabia sub ruși*, Chișinău, 1929, p. 38.

³⁷ *Ibidem*, p.39-40.

³⁸ *Ibidem*, p.40.

³⁹ *Ibidem*, p. 41.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 42.

⁴¹ *Ibidem*, p. 43.

⁴² David Al., *Tipăriturile românești în Basarabia sub stăpânirea rusă (1812-1918). Bibliografie*, Chișinău, 1993, p. 30.

⁴³ Constantinescu-Iași P., *Circulația vechilor cărți bisericești românești în Basarabia sub ruși*, Chișinău, 1929, p. 45.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 45.

33. *Psaltire*, Neamț, 1817⁴⁵;
34. *Noul Testament*, Sankt Petersburg, 1817⁴⁶;
35. *Ceaslov*, Iași, 1817. Însemnare pe copertă: „Această carte am cumpărat la Sfântul Ierusalim pi când trăiam acolo la 1857. Ioan Ciachir păcătosul”.

Mai jos: „Acest Ceaslov cu zece acatiste este al meu poslușnic Teodor Braghin din schitul Condrița, 1893, mai 23 zile”,

Și mai jos: „Acest Ceaslov cu tipărire din Iași e cumpărat de mine de la monahul Damian cu prețul 11 ruble argint, în anul 1893 din numărul cărților cu nr.3 nevrednicul poslușnic Theodor Braghin al schitului Condrița și e dăruit sfintei biserici Arhanghelii Mihail și Gavriil în satul Malcoci pentru vecnica mea pomenire cu rudele. Al schitului Sf. Nicolae – Adormirea Condrița, nevrednicul Teodor Gheorghe Braghinov”⁴⁷;

36. *Despre pomenirile anuale în diferite locuri a marilor împărați și împărătese, țari și țarine și a înaltelor lor familii* (О бывшем повсегодно в разных местах поминовения по Великому Государех и Императрицах по Царех и Царицах, и по Высоком их фамилиях). Кишинев, 1818.

După cum reiese din însemnarea marginală de pe această carte, ea a aparținut pe la 1823 ieromonahului Rafail de la Condrița (“1823. Иеромонаха Рафаил Кондрицкий”). În prezent exemplarul se află în Fondul Mănăstirii Noul Neamț din Arhiva Națională a Republicii Moldova⁴⁸;

37. *Carte folositoare de suflet*, Iași, 1819⁴⁹;
38. *Trebnic*, Chișinău, 1820⁵⁰;
39. *Molitvenic*, Chișinău, 1820⁵¹;
40. *Rânduiala Sfințirii bisericii*, Chișinău, Tipografia Exarhicească, 1820⁵²
41. *Datoriile presbiterilor de popor*, Chișinău, 1823⁵³;
42. *Tipicon*, Chișinău, 1823⁵⁴;
43. *Theoreticon*, Viena, 1823. Pe forțaț I: „Acest Theoreticon al meu esti cumpărat împreună cu alte cinci cărți, care să cuprind în tomul cărților bisericești cu prețul 9 rub. 50 c. argint din mănăstirea Cușălăuca. Anul 1857, octovri 18 zile. Ion. Panuț”;

⁴⁵ *Ibidem*, p. 46.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 46.

⁴⁷ Balaur Dimitrie, *Biserici din județul Lăpușna*, 1928, p. 616. Lucrare în manuscris la Biblioteca Universitară „Mihai Eminescu”, Iași. Secția „Manuscrise”, Mss. VI-74.

⁴⁸ Mulțumim colegului Nicolae Fuștei care ne-a pus la dispoziție această informație.

⁴⁹ Constantinescu-Iași P., *Circulația vechilor cărți bisericești românești în Basarabia sub ruși*, Chișinău, 1929, p. 46.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 47.

⁵¹ *Ibidem*, p. 47.

⁵² David Al. *Tipăriturile românești în Basarabia sub stăpânirea rusă (1812-1918)*. Bibliografie, Chișinău, 1993, p.58-59.

⁵³ *Ibidem*, p. 62-63.

⁵⁴ Constantinescu-Iași P., *Circulația vechilor cărți bisericești românești în Basarabia sub ruși*, Chișinău, 1929, p. 47.

- la p. 11: „Constantin Orbu”;
pe foaie albă la sfârșitul cărții: „Aciastă carte este a mia proprie. Augustin Orbu din Sfânta Monastire Condrița. Anul 1944, 18 august”⁵⁵;
44. *Îndrumarea cântării de mulțămire și de rugăciune către Domnul Dumnezeu...* (Последовательные благодарственного и молебного пения ко Господу Богу...). Moscova, 1826⁵⁶;
 45. *Rânduiala pomenirii oștilor*, Chișinău, 1826⁵⁷;
 46. *Triod*, Blaj, 1831⁵⁸;
 47. *Învățătura către preotul nou*, Chișinău, 1833⁵⁹;
 48. *Ceaslov*, Mănăstirea Neamț, 1835⁶⁰;
 49. *Viețile sfinților*, Iași, 1836⁶¹;
 50. *Penticostar*, Sibiu, 1841⁶²;
 51. *Datoriile călugărilor unii către alții*, Chișinău, 1841 (3 exemplare)⁶³;
 52. *Catehisis pe larg*, Chișinău, 1844⁶⁴;
 53. *Evanghelie*, Neamț, 1845⁶⁵;
 54. *Acatistul Maicii noastre Parascheva*, Iași, 1849⁶⁶;
 55. *Penticostar*, Chișinău, 1853⁶⁷;
 56. „*Evanghelie*, Neamț, 1855⁶⁸;
 57. *Rânduiala de rugăciuni*, Chișinău, 1855⁶⁹;

⁵⁵ Cereteu Igor, *Cartea românească veche și modernă în fonduri din Chișinău. Catalog*, Iași, 2011, p. 206-207, nr. 575.

⁵⁶ Ганицкий М., *Рукописи и старопечатные книги в Кондрицком ските, в Кишиневские Епархиальные Ведомости*, 1875, Отд. неофиц. 22, с. 825.

⁵⁷ Constantinescu-Iași P., *Circulația vechilor cărți bisericești românești în Basarabia sub ruși*, Chișinău, 1929, p. 47.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 47.

⁵⁹ David Al., *Tipăriturile românești în Basarabia sub stăpânirea rusă (1812-1918). Bibliografie*, Chișinău, 1993, p. 77.

⁶⁰ Bălan Pavel, *Cetățile sufletului. Mănăstiri și schituri basarabene*, Chișinău, ARC, 2001, p. 129, nr. 2.

⁶¹ Constantinescu-Iași P., *Circulația vechilor cărți bisericești românești în Basarabia sub ruși*, Chișinău, 1929, p. 48.

⁶² *Ibidem*, p. 48.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 49.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ Bălan Pavel, *Cetățile sufletului. Mănăstiri și schituri basarabene*, Chișinău, ARC, 2001, p. 129, nr. 3.

⁶⁷ Constantinescu-Iași P., *Circulația vechilor cărți bisericești românești în Basarabia sub ruși*, Chișinău, 1929, p. 49-50. Recent este identificat un exemplar al aceleiași ediții în colecția mănăstirii Condrița după redeschiderea ei. Vezi: Bălan Pavel, *Cetățile sufletului. Mănăstiri și schituri basarabene*, Chișinău, ARC, 2001, p. 128, nr. 4. Să fie unul și același exemplar cu cel menționat de P. Constantinescu-Iași în 1929?

⁶⁸ Constantinescu-Iași P., *Circulația vechilor cărți bisericești românești în Basarabia sub ruși*, Chișinău, 1929, p. 50.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 50.

58. *Evangelhie*, Chișinău, 1855⁷⁰;
59. *Topicon*, Chișinău, 1857⁷¹;
60. *Psaltire*, Chișinău, 1857⁷²;
61. *Trebnic*, Chișinău, 1859⁷³;
62. *Liturghie*, Neamț, 1860⁷⁴;
63. *Liturghie*, Chișinău, 1860⁷⁵;
64. *Chiriadromion*, Chișinău, 1860⁷⁶;
65. *Antologhion*, Chișinău, 1861⁷⁷;
66. *Ceaslov*, Chișinău, 1862⁷⁸;
67. *Triodion*, Chișinău, 1862⁷⁹;
68. *Slujba de Metodiu și Chiril*, Chișinău, 1865⁸⁰;
69. *Acatistul Marelui Mucenic și tămăduitor Pantelimon*, Iași, 1865⁸¹;
70. *Ceaslov*, Chișinău, 1867⁸²;
71. *Rînduiala panihidei împărătești*, Chișinău, 1869⁸³.
72. *Izvodul țarilor către pomenire*, Chișinău, 1869⁸⁴;
73. *Noul Testament*, București, 1885⁸⁵;
74. *Trebnic*, Chișinău, 1909⁸⁶.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² David Al., *Tipăriturile românești în Basarabia sub stăpânirea rusă (1812-1918). Bibliografie*, Chișinău, 1993, p. 116-118.

⁷³ Constantinescu-Iași P., *Circulația vechilor cărți bisericești românești în Basarabia sub ruși*, Chișinău, 1929, p. 51.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ David Al., *Tipăriturile românești în Basarabia sub stăpânirea rusă (1812-1918). Bibliografie*, Chișinău, 1993, p. 130-132.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 134-136.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 139-141. Recent este identificat un exemplar al aceleiași ediții în colecția mănăstirii Condrița după redeschiderea ei. Vezi: Bălan Pavel, *Cetățile sufletului. Mănăstiri și schituri basarabene*, Chișinău, ARC, 2001, p. 128, nr. 5. Să fie unul și același exemplar cu cel menționat de Alexandru David și P. Constantinescu-Iași în 1934?

⁸⁰ Constantinescu-Iași P., *Circulația vechilor cărți bisericești românești în Basarabia sub ruși*, Chișinău, 1929, p. 52.

⁸¹ Bălan Pavel, *Cetățile sufletului. Mănăstiri și schituri basarabene*, Chișinău, ARC, 2001, p. 129, nr. 6.

⁸² Constantinescu-Iași P., *Circulația vechilor cărți bisericești românești în Basarabia sub ruși*, Chișinău, 1929, p. 52.

⁸³ David Al. *Tipăriturile românești în Basarabia sub stăpânirea rusă (1812-1918). Bibliografie*, Chișinău, 1993, p. 169-170.

⁸⁴ Constantinescu-Iași P., *Circulația vechilor cărți bisericești românești în Basarabia sub ruși*, Chișinău, 1929, p. 52.

⁸⁵ Bălan Pavel, *Cetățile sufletului. Mănăstiri și schituri basarabene*, Chișinău, ARC, 2001, p. 129, nr. 7.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 128, nr. 6.

După câte se vede cele 70 de cărți constituie doar o parte din fosta bibliotecă a Condiței din sec. XVI-XIX. Cu toate acestea putem conchide că schitul a avut o colecție de carte destul de bogată și reprezentativă, sub aspect tematic religios. Din nefericire, pe timpul totalitar comunist această bibliotecă la fel ca multe alte colecții de carte mănăstirească a fost nimicită, prădată risipită. Nu excludem faptul că viitoarele cercetări vor completa și cu alte titluri biblioteca de odinioară a schitului, ceea ce va permite să ne facem o reprezentare și mai clară despre interesul manifestat față de carte de către generațiile anterioare de slujitori ai sfintelor altare basarabene.

Summary

In the study „Library of Condița monastery from Moldova (XVI-XIX)” authors have attempted to reconstruct the whole spectrum of books which came into possession of the monastery, beginning from the XVI century, when it was founded, till the end of the XIX century. There were identified 70 books (compared to 15 which were known before this study was developed) belonging to the monastery, including 13 manuscripts and 57 printed books, dating from XVI-XIX centuries. These bibliophile values have been copied or printed in the Romanian principalities, including Bessarabia, and the East-Slavic states. In the annex the authors bring up a list of all titles of these books.

Valentin Constantinov*

ȚARA MOLDOVEI ÎN CADRUL RELAȚIILOR INTERNAȚIONALE ÎN TIMPUL PRIMEI DOMNII

A LUI ȘTEFAN II TOMȘA

(DUPĂ BĂTĂLIA DE LA CÔRNUL LUI SAS ȘI PÂNĂ LA ÎNCEPUTUL
CAMPANIEI DE RESTABILIRE A MOVILEȘTILOR ÎN SCAUN 1613-1615)

Stabilitatea domniei lui Ștefan II Tomșa avea să fie afectată atât de relațiile sale cu Rzeczypospolita, cât și cu vecinii săi, domnul Țării Românești, Radu Mihnea și principele Transilvaniei, Gabriel Bethlen. Acordul și jurământul prestat la sfârșitul anului 1613¹, odată cu instalarea în scaunul Transilvaniei a lui Gabriel Bethlen, așa cum arată desfășurarea de mai departe a evenimentelor, urmau să fie de scurtă durată. Nu un ultim rol în dedesubturile diplomatice ale acelor confruntări avea să-l joace fostul domn al Țării Românești, Radu Șerban, care în continuare avea mulți susținători în Țara Românească. Dacă e să-i dăm crezare spuselor lui, Ștefan II Tomșa i s-ar fi adresat cu o cerere ca să năvălească împreună cu trupe imperiale în Țara Românească pentru ca să-l alunge de acolo pe Radu Mihnea². Este o primă mărturie de deteriorare a relațiilor dintre Radu Mihnea și Ștefan II Tomșa, deși, coroborând această informație cu altele produse în epocă, ne dăm seama că deja spre începutul anului 1614 relațiile dintre cei doi se deteriorase simțitor. Problema titularilor scaunelor domnești în cele trei țări române era hotărâtă la Constantinopol, eventual, în cadrul discuțiilor prealabile între marile puteri. Imperiul Otoman, Imperiul Habsburgic și Rzeczypospolita, fiecare avea câte un pretendent pentru ocuparea scaunului domnesc și, totodată, fiecare ținea foarte mult la prerogativa desemnării sau schimbării unui sau altui domn. Cel puțin pentru perioada care ne preocupă vom remarca o trăsătură a relațiilor bilaterale polono-otomane – cel al desemnării și schimbării domnilor Țării Moldovei, iar în anumite cazuri și ai Țării Românești, cum va fi desemnarea lui Gabriel Movilă, protejatul lui Stanisław Żółkiewski³, domn al Țării Românești

* **Valentin Constantinov**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la IISD al AȘM.

¹ N.Iorga, *Socotelile Brașovului și scrisori românești către sfat în secolul al XVII-lea*, în „Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice” (în continuare: AAR MSI), seria II, tomul XXI, 1899, p.138.

² Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu Hurmuzaki, vol. IV, partea 1 (1600-1634), nr.CCCCLXIII, p.546 (în continuare *Hurmuzaki*, IV/1).

³ Alexandru Garcaveț, *Кыпчакское письменное наследие*, том I. Каталог и тексты памятников армянским письмом, Alma-Ata, 2002, p.1069. În anul 1612, când Żółkiewski a venit la Căminia, în preajma lui se afla și Gabriel Movilă. La 1614, viitorul domn al Țării Românești se afla în domeniul aceluiași demnitar polonez la Żółkiew (*Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. IX (1614-1636), Acte și scrisori, publicate de Andrei Veress, București, Editura Cartea Românească, 1936, p.1, nr.1) de unde scria lui George Drugeth de Homonna (în continuare Veress IX).

în anul 1618. Dacă e să revenim la relațiile otomano-habsburgice, turcii au rămas intransigenți asupra titularului scaunului domnesc al Țării Românești. Precedentele periculoase pentru ei, când Mihai Viteazul și apoi Radu Șerban⁴ au efectuat campanii militare reușite în Transilvania, i-au motivat temeinic pentru a insista la numirea altor persoane mult mai ascultătoare lor în scaunul domnesc al Țării Românești.

În acest răstimp, Imperiul Habsburgic pare să fi pierdut din vigoarea de altă dată, trecând printr-o criză internă care avea să anticipeze izbucnirea războiului de 30 de ani, în anul 1618. De aceea, imperialii erau interesați mai mult de încheierea păcii decât de relansarea ofensivei pe linia Dunării⁵. Ofertele propuse de Radu Șerban, în viziunea unor înalți demnitari austrieci, ar fi dus la periclitaarea păcii cu otomanii. Se propunea „a-i ține pe aceștia cu vorba în credința față de împărat”⁶. În tratativele derulate între habsburgi și otomani se va afirma Gașpar Grațiani, cel care peste câțiva ani va deveni domn al Țării Moldovei⁷. Faptul că fostul domn al Țării Românești trebuia să mai aștepte „puțină vreme până i se va îndeplini dorința”⁸, avea să-i îndrepte acțiunile spre alte curți europene de acolo de unde se spera obținerea ajutorului. În situația creată, singurul loc de unde Radu Șerban spera obținerea ajutorului era Rzeczypospolita, care și ea era interesată de schimbarea domnului în Țara Moldovei. Se putea ajunge la o concluzare în ceea ce privește rezolvarea problemelor existente: polonezii ar fi putut readuce în scaun pe Movilești, iar Radu Șerban ar fi putut reveni în scaunul Țării Românești. Corespondența dintre Radu Șerban și Stanisław Żółkiewski dura de ceva vreme⁹. O confirmare o avem și din ziua de 6 iulie 1614, când înaltul demnitar polonez răspundea la scrisoarea lui Radu Șerban¹⁰. Iată de ce otomanii aveau o mare încredere în fiul unui „turcit” și nu aveau nici un interes să-l schimbe din

⁴ Mai puțin evocat în istoriografia românească, acest domn a rămas în istorie prin campaniile reușite din Transilvania din anul 1603, când l-a învins pe Moise Secuicul, remarcat prin poziția lui antihabsburgică, dar și cea din 1611, când l-a învins pe Gabriel Báthory și doar intervenția habsburgilor nu i-a permis să dezvolte succesul. (Constantin Rezachevici, *Neobișnuitul drum peste Carpați al oștii lui Radu Șerban, înaintea bătăliei de lângă Brașov cu Gabriel Báthory (iulie 1611)*, în „Cumidava”, VIII (197; Idem, *Note și comentarii*, în N.Iorga, *Istoria românilor*, vol.V, ediția a II-a, București, 1998, p.393-394, nota 48) când a pus în pericol întreaga construcție politică otomană la nord de Dunăre.

⁵ La 7 aprilie 1614, parvenea știrea despre venirea unui ceaș care trebuia să înceapă negocierile de pace (Hurmuzaki, VIII (1376-1650), 1894, nr.DXXVI, p.360).

⁶ Veress, IX, p. p.11-12, nr.13.

⁷ El va conduce solia otomană atunci când va fi semnată pacea cu un an mai târziu. Veress, IX, p.48, nr.40.

⁸ Veress, IX, p.22, nr.23. După cum de altfel îl sfătuiau demnitarii habsburgi. Această situație îl va determina să caute soluții alternative pentru revenirea în scaun, inclusiv să fie foarte atent la evenimentele care se derulau în jurul Moldovei.

⁹ Despre un sol al lui Radu Șerban, demnitarul polonez amintea în preajma campaniei din 1612, terminată cu înfrângerea de la Cornul lui Sas (*Pisma Stanisława Żółkiewskiego*, wydał August Bielowski, Lwów, 1861 p.415-416, nr.12).

¹⁰ Veress, IX, p.15-16, nr.17.

scaun cu cineva care le-a creat atâtea probleme, dar ceea ce era și mai important – era considerat omul habsburgilor, cu care otomanii se aflau în conflict încă de la începutul celui de-al doilea sfert al secolului al XVI-lea.

Anul 1615 avea să complice și mai mult lucrurile în nordul Dunării. Între anii 1615 și 1616 se va duce lupta pentru Transilvania, în anul 1615 avea să se declanșeze răscoala boierilor moldoveni împotriva lui Ștefan II Tomșa și tot atunci avea să se declanșeze marea campanie a magnaților polonezi, Wiśniowiecki și Korecki, pentru readucerea cumnaților lor, fiilor lui Ieremia Movilă în scaunul Țării Moldovei. În aceeași perioadă vor continua incursiunile cazacilor și ale tătarilor, iar în anul 1616 se va relua conflictul polono-moscovit. Într-un cuvânt, spațiul est-european se va transforma într-un mare teren de bătălie, miza fiind obținerea, recăpătarea sau consolidarea influenței în acest spațiu. Evenimentele din această perioadă vor fi un preludiu al unei confruntări de mari proporții în Europa – Războiul de 30 de ani, în care principii Transilvaniei urmau să joace un rol important. Toate aceste evenimente nu aveau cum să nu influențeze situația din Țara Moldovei, care deveni tributară confruntării din acest spațiu a marilor puteri.

În situația creată, suveranii s-au dovedit a fi uneori spectatorii evenimentelor care se derulau. În caz de succes – ei aveau să-și aroge meritele victoriei. În caz de insucces, aceștia aveau să dezavueze acțiunile supușilor lor, chiar dacă în sinea lor și-ar fi dorit enorm ca ei să obțină șanse de izbândă. Suveranii ambelor puteri creștine – Imperiul Habsburgic și Rzeczypospolita s-au pomenit în anii 1615-1616 în această situație. Protejații lor, Ștefan Kendi și Radu Șerban, pe de o parte, și Movileștii, de partea cealaltă, aveau să acționeze pe cont propriu, iar poziția împăratului și, respectiv, a regelui trebuia să fie exprimată în funcție de rezultat. De menționat că ambele puteri creștine aveau un acord semnat între ele, datând din anul 1613¹¹.

Despre pregătirile în derulare ale lui George Drugeth de Homonna și Radu Șerban avea să aflu principele Transilvaniei, Gabriel Bethlen, care s-a arătat „foarte mirat” de pregătirile celor doi care, spunea el, se fac cu autorizația împăratului și avertiza că pacea sigură e mai bună decât victoria nădăjduită¹². La 3 februarie 1615 se știa că principele Transilvaniei, după ce a aflat că George Drugeth vrea să intre în Ardeal cu Radu Șerban care va porni prin Polonia și Moldova, a chemat stările în tabără la Cluj¹³. Ambasadorul Veneției de la Viena, Giustinian, scria dogelui Veneției despre intrarea lui Homonnai în Transilvania¹⁴. La 21 martie

¹¹ Henryk Wisner, *Dypolomacja polska w latach 1572-1648*, în *Historia dyplomacji polskiej*, tom (1572-1795), pod redakcją Zbigniewa Wójcika, Warszawa, 1982, p.32.

¹² Veress, IX, p.34-37, nr.30.

¹³ Veress, IX, p.41-42, nr.33.

¹⁴ Hurmuzaki, vol. VIII, nr.DXXXVII, p.366-367. Solul Veneției menționa că această campanie s-a făcut fără consimțământul împăratului care cu un an în urmă a încheiat un acord cu Gabriel Bethlen. Gașpar Grațiani se afla în acel moment la Viena și continua tratativele de pace. Credem că, probabil, campania lui Homonnai a fost folosită de imperiali pentru semnarea cât mai

1615 luptele dintre cei doi adversari care luptau pentru tronul Transilvaniei erau în toi¹⁵. Interesant este și faptul că în acea conjunctură politică pretențiile la tronurile Transilvaniei și Țării Românești erau susținute de Ali pașa de Buda¹⁶. Tratatările de pace între habsburgi și otomani se desfășurau în aceeași perioadă cu campania amintită din Transilvania a lui Homonnai. Despre mersul acestor negocieri ambasadorul Veneției la Viena comunica dogelui la 11 aprilie 1615¹⁷. În tratativele dintre Poartă și Imperiul Habsburgic se va implica și principele Transilvaniei. La 9 mai același ambasador al Veneției la Viena comunica dogelui despre condițiile învoielii făcute cu Gabriel Bethlen¹⁸. În aceeași ordine de idei, pentru meritele sale avute în încheierea păcii, Gașpar Grațiani pretindea să i se dea unul dintre principatele române extracarpătice: Țara Românească sau Moldova¹⁹. Peste doar câțiva ani această dorință a lui avea să se îndeplinească²⁰.

Între timp, după o perioadă de câteva luni reapare pe arena politică ambițioasa doamnă a lui Ieremia Movilă, Elizabeta. Știm că la mijlocul lunii iunie ea făcea demersuri către Leon Sapieha cancelarul Lituaniei pentru a susține urcarea fiului ei, Alexandru, în „scaunul părintesc”²¹. Este adevărat că rostul scrisorii era îndreptat mai degrabă împotriva lui Gavriil Movilă care și el, susținut de mama lui, Marghita, dar și de alți magnați polonezi, printre care și Stanisław Żółkiewski, dorea să ocupe tronul Țării Moldovei. Din desfășurarea de mai departe a evenimentelor putem presupune că Leon Sapieha nu a fost singurul demnitar polonez la care a apelat fosta soție a lui Ieremia Movilă. Ea încă de pe acum începea pregătirea, alături de ginerii ei, Samuel Korecki și Mihal Wiśniowiecki, pentru o campanie în Moldova, care avea ca scop recuperarea tronului prin unul dintre fiii ei.

grabnică a păcii cu otomanii, cel puțin ea putea servi un argument în tratativele aflate în derulare și care se aflau pe sfârșite, dovadă că pacea a fost semnată în acel an.

¹⁵ Hurmuzaki, vol. VIII, nr.DXXXVIII, p.367.

¹⁶ Hurmuzaki, IV/1, nr.CCCCLXXXII, p.563. La 2 aprilie 1615 el scria lui Radu Șerban că va stăruie pe lângă marele vizir în interesul lui. În scrisoarea menționată mai sus a ambasadorului Veneției la Viena este iarăși amintită implicarea lui Ali pașa de Buda în evenimentele din acel spațiu (Hurmuzaki, vol. VIII, nr.DXXXVII, p.366-367). La 15 mai 1615 Radu Șerban îi comunica baronului Mollart despre scrisoarea primită de la Ali pașa (Hurmuzaki, IV/1, nr.CCCCLXXXIII, p.564).

¹⁷ Hurmuzaki, vol. VIII, nr.DXXXIX, p.367-368.

¹⁸ Hurmuzaki, vol. VIII, nr.DXLI, p.369.

¹⁹ „et va movendo si fatte cose per acquietar credito alla porta, dalla quale pretende il principato di Valacchia o Moldavia in premio di queste sue operationi” (Hurmuzaki, vol. VIII, nr.DXLIV, p.370-371).

²⁰ La 13 aprilie 1616 Ioan Molart scria împăratului Matia, propunând ca, pentru meritele avute în încheierea păcii între habsburgi și otomani, Gașpar Grațiani să fie recomandat sultanului pentru a fi numit domn al Moldovei (Veress, IX, p.78, nr.67).

²¹ Bibl. Czart., Teki Naruszewicza, T. 110 (1615-1616), nr.36. Acest document a fost publicat în volumul postum al lui Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone*, Secolele al XVI-lea și al XVII-lea, ediție îngrijită de Vasile Matei, București, Editura Academiei, 2001 (în continuare Corfus, XVI-XVII), p.210-213, nr.101.

La Viena în aceeași perioadă Radu Șerban pregătea campania pentru recuperarea tronului. După 22 iulie 1615, un trimis al lui pleca la Ali pașa de Buda²², iar la 8 august 1615 fostul domn al Țării Românești se adresa Camerei Aulice cu rugămintea să i se dea o scrisoare de garanție pentru 2000 de florini pe care „un prieten” era gata să i le împrumute²³. Peste ceva timp, Ioan Molart trimitea pe o slugă a lui Radu Șerban la Praga pentru a prezenta conținutul convorbirilor cu vizirul Ali, legată de problema fostului domn²⁴. Radu Mihnea, aflat și el în sistemul operațional otoman de la nord de Dunăre, era amenințat din mai multe părți. La Constantinopol, unde de la mijlocul secolului al XVI-lea se decidea soarta domniilor în Țările Române, era sluțit un pretendent la tronul Țării Românești²⁵.

La 31 august 1615 la Praga ajungea solia turcească pentru ratificarea păcii²⁶. La Veneția la 12 septembrie se știa că Gașpar Grațiani a intrat în Praga cu un alai format din 60 de persoane²⁷. Otomanii așa și n-au fost convinși pe cale diplomatică să-l reinstaleze pe Radu Șerban în scaunul Țării Românești. Fostului domn îi rămânea o singură soluție – să acționeze pe propriul cont. La mijlocul lunii septembrie 1615 boierii lui Radu Șerban, înaintea campaniei preconizate, încheiau un acord cu George Drugeth de Homonna ca să se respecte toate condițiile tratatului încheiat între el și cel pe care îl reprezintă²⁸. O ultimă încercare de soluționare pe cale diplomatică a problemei lui Radu Șerban a întreprins-o palatinul George Thurzo care se adresa la 28 septembrie 1615 lui Ali pașa de Buda pentru a interveni la Poartă ca scaunul Țării Românești să fie dat lui Radu Șerban²⁹. Despre pregătirile lui Gabriel Bethlen de a riposta împotriva intervenției lui Radu Șerban pentru a ocupa tronul Țării Românești, scria Andrei Doczy regelui Matia II³⁰.

Bătălia de la Fântâna lui Păcurar (1615)

Toamna anului 1615 avea să aducă mai multe evenimente de anvergură care aveau să afecteze mersul lucrurilor de mai departe în spațiul nord dunărean.

²² Iorga, *Studii și doc.*, IV, p.167-170, nr.XXV.

²³ Firește că și această sumă trebuia să fie pusă în joc pentru recrutarea soldaților, iar campania era gândită, probabil, să aibă loc în patru luni de zile (Veress, IX, p.46-47, nr.38).

²⁴ Veress, IX, p.48, nr.39. Despre implicarea lui Ali pașa de Buda în tranzacțiile cu privire la re-obținerea tronului de către Radu Șerban se știa la Veneția la 12 septembrie 1615 (*Ibidem*, p.48, nr.40), fără să se ofere însă detalii.

²⁵ Hurmuzaki, IV/2, nr.CCCLXXI, p.348. Sluțirea pretendenților, alături de alte metode era o procedură des întâlnită, pentru a scădea numărul pretendenților la tron.

²⁶ Hurmuzaki, vol. VIII, nr.DXLVI, p.371-372.

²⁷ “Scrivono di Praga del primo stante che'l Thiana col Gratiani havesse fatto l'entrata in quella citta con 60 persone” (Veress, IX, p.48, nr.40).

²⁸ Veress, IX, p.49-50, nr.41.

²⁹ Veress, IX, p.50-51, nr.43. Din nota din josul scrisorii rezultă că Ali pașa a scris de mai multe ori la Poartă pentru numirea lui Radu Șerban în scaunul Țării Românești. Demnitarul turc spunea că va scrie din nou, dar de fiecare dată n-a primit nici un răspuns.

³⁰ Veress, IX, p.52, nr.44

Cele mai importante urmau să se producă pe terenul Moldovei. Inițial, în țara românească de la est de Carpați a izbucnit o răscoală a boierilor, soldată cu bătălia de la Fântâna lui Păcurar. Miron Costin povestea în cronica sa că boierii moldoveni i-ar fi înaintat o cerere să părăsească scaunul domnesc. Primind refuz, au adunat o armată, iar confruntarea militară s-a terminat cu înfrângerea lor³¹. Informații despre bătălia care a avut loc se întâlnesc într-o scrisoare a lui Gabriel Bethlen³². Alte detalii principele transilvănean le scria lui Sigismund Forgach: Boierii răsculați l-au închis în curte și l-au încuiat și de la vecernie până a doua zi la aceeași vreme l-au asediat în case, „dar are 160 pedestrași unguri, aceia au rămas alături de el și prin vitejia cea mare a lor a biruit pe boierii care au năvălit asupra lui”³³. Un raport olandez de la Constantinopol de la 31 octombrie 1615 menționa: „că în Moldova s-a iscat o mare tulburare între domn și cei mai însemnați boieri, așa încât domnul, care e un tiran foarte setos de sânge, hotărându-se a ucide pe neprevestite pe unii din ei, ei s-au strâns îndată înarmați în lagăr. Fiind apoi urmăriți de domn, unii au fost prinși și decapitați, alții s-au mântuit în Țara Românească, supt ocrotirea domnului de acolo”³⁴. Cronicarul, Miron Costin afirma că domnia lui Ștefan II Tomșa a tot ținut în tiranie³⁵. Caracterul despotic al domnului moldovean îi era cunoscut și principelui Transilvaniei. În scrisorile deja amintite Gabriel Bethlen atrăgea atenția asupra acestui fapt³⁶. Un bilanț aproximativ al răscoalei nereușite a boierilor moldoveni împotriva lui Ștefan II

³¹ „... s-au vorovit cu toții și au tras slujitorii toți în partea sa și pre Mirzești și într-o noapte au ieșit cu toții la satu, la Cucuteni și de acolo au poruncitu lui Ștefan vodă, cu bine să iasă din scaunu, că nu poate nime a suferi domnia lui cu atite cărseri de sînge. ... Dacă au văzut boierii că nu va să iasă Ștefan-vodă de bunăvoie din scaun au vinit cu războiu, cărora au ieșit Ștefan-vodă cu gloatele sale de laturea țîrgului, deasupra Fîntîinii lui Păcurarii și scoasesă și țîrgulu tot Ștefan-vodă, cu arme, cine cu ce ave. Și despre vii au orînduit de au lovit călărimea ce ave din dos pe gloata boierilor. Fără zăbavă au început a să răsipi gloata boierilor ...” (Miron Costin, *Opere*, Ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P. P. Panaitescu, București, Editura de stat pentru literatură și artă, 1958, p.62).

³² Scrisoarea datează din 10 octombrie 1615: „Ceea ce ne mai putând răbda în niciun chip norodul țării nu de mult au năvălit asupra lui, dar norocul nu le-a priit sârmanilor, pentru că puținii pedestrași unguri și popotul mult din orașul Iași, ridicându-se alături de voievod, i-au biruit; pe cei ce i-au putut prinde dintre ei, i-a pus să-i omoare cu deosebite feluri de morți iar ceilalți împrăștiindu-se, sunt urmăriți” (Veress, IX, p.52-53, nr.45).

³³ Veress, IX, p.54, nr.46. Conform informației lui Gabriel Bethlen evenimentele au început la 8 octombrie.

³⁴ Iorga, *Domna lui Ieremia Movilă*, p.1062-1063, nr.XXII.

³⁵ „Domniia lui Ștefan-vodă Tomșea, cum s-au început în vărseri de sînge, tot așe au trăit. Ave un țigan calo, ce să dzice pierdzătoriu de oameni, țigan gros și mare de trup. Acela striga de multe ori înaintea lui arătîndu pre boieri: „S-au îngrășatu, doamne, berbecii, buni sintu de giunghiat”. Ștefan-vodă ride la ceste cuvinte și dăruia bani țiganului”. (Costin, p.62).

³⁶ „Domniia Ta vei fi aflat cu câtă cruzime și-a ocârmuit țara de la începutul domniei sale voievodul de acum al Moldovei Ștefan Tomșa. Punând să se ucidă boierii vechi și cinstiți, și pe cei ce i-a înaintat în locul lor, i-a tăiat în câteva rînduri” (Veress, IX, p.53, nr.45) „E de temut să nu se așeze vîrtos Turcii în acea țară, căci toți boierii cari au fost în ea, acesta i-a măcelărit sârmanii de la început pe toți; pe cum aud n-a mai rămas nicaieri în țară niciun boier” (Veress, IX, p.54, nr.46).

Tomșa îl întâlnim într-o scrisoare a cancelarului Simon Pechy către palatinul Gheorghe Thurzo. Din estimările acestuia, domnul Moldovei ar fi omorât 72 de boieri ale căror capete a și vrut să le trimită la Constantinopol³⁷. Cruzimile lui Tomșa erau cunoscute și în capitala Imperiului Otoman, de unde ajungeau știri la Vatican³⁸.

O parte din boieri însă au scăpat în Țara Românească la Radu Mihnea. Așa cum relațiile dintre cei doi domni nu erau întocmai cordiale, să ne amintim de intenția lui Ștefan II Tomșa de a-l schimba pe Radu Mihnea cu ajutorul imperialilor și a lui Radu Șerban, domnul Țării Românești a încercat să folosească ultimele evenimente din Moldova împotriva domnului de acolo, susținut de turci. Un ultim episod din această confruntare avea să se desfășoare la finele lunii decembrie a anului 1615, când vor fi omorâți o parte din marii boieri care l-au denunțat la Poartă pentru teroarea instituită în țară. Beldiman logofătul³⁹, Șturza hatmanul⁴⁰ și Boul vistiernicul⁴¹, fiind îndrumați de Radu Mihnea, au mers cu pără la Constantinopol împotriva lui Ștefan II Tomșa. Marele vizir⁴², care îl susținea în continuare pe Ștefan II Tomșa⁴³, a hotărât să-i trimită înapoi și să-i predea domnului susținut pe Poartă, totuși luându-i și 6000 de galbeni⁴⁴. De la

³⁷ Veress, IX, p.58, nr.48.

³⁸ Filitti, Vatican p.119, nr.CXXIV.

³⁹ Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, p.348-349. Între 1609 și 1611 a ocupat dregătoria de vornic de poartă. În timpul domniei lui Ștefan II Tomșa a devenit hatman și apoi din anul 1613 îl întâlnim în dregătoria de mare logofăt, funcție pe care a ocupat-o până în preajma bătăliei de la Fântâna lui Păcurar. A fost membru al soliei domnului Moldovei care a semnat tratatul de pace cu polonezii din toamna anului 1612 care pune capăt conflictului iscat odată cu declanșarea campaniei lui Ștefan Potocki din Moldova soldat cu bătălia de la Cornul lui Sas (Hurmuzaki, Supliment II, vol. II, nr.CXC, p.369-375). Pentru participarea la complotul împotriva lui Ștefan II Tomșa a fost omorât, iar moșiile lui au fost confiscate (*DIR*, A, XVII/4, p.90).

⁴⁰ Stoicescu, *Dicționarul marilor dregători*, p.443. Era frate cu Ursu Bărboi mare vornic, omorât și el de către Ștefan II Tomșa. Gavriil Sturza era urmaș al lui Sturza portar de Suceava din secolul al XVI-lea. După moartea lui, averea îi este confiscată (*DIR*, A, sec. XVII/4, p.90).

⁴¹ Toader Boul urmaș al lui Dragoș Boul mare dregător din timpul domniei lui Ștefan cel Mare (Stoicescu, *Dicționarul marilor dregători*, p.269 și 353). Mama lui era nepoata lui Cozma Șarpe (*Ibidem*, p.329) mare dregător în timpul domniei lui Ștefanăniță. A fost tatăl lui Ștefan Boul, Pătrașco Boul ambii dregători în secolul al XVII-lea și socru al lui Gheorghe Ștefan viitorul domn al Moldovei între 1653-1657 (*Ibidem*, p.352-353). Pătrașco Boul era ginerele lui Ștefan II Tomșa și cumnat cu Radu Leon (*Ibidem*, p.353). Explicăm astfel și expresia lui Miron Costin care afirma cei răsculați în anul 1615 erau parte din „casa” domnului: „Îlu urășe și boierii, carii, măcar că era mai toți de casa lui ...” (Costin, p.62).

⁴² Damad Mehmed. Pentru lista marilor dregători otomani vezi: M.Guboglu, *Sultani și mari dregători otomani*, p.49-136. Marii viziri, p.66-82.

⁴³ „... că-i pornise Radul-vodă, domnul muntenescu pre atunci, de mersedă cu pîră la Paortă asupra Tomșei-vodă, că-i era Radul-vodă lui Ștefan-vodă mare nepriiatin. Ce, cine era veziru la împărăție, era priiatin lui Ștefan-vodă și au dzis veziriul, pricepîndu lucrul: „Ce să acolisește Radul-vodă de cel săracu”. Și îndată au trimis ceauși de au timpinatu pre boieri, carii sintu mai sus pomeniți și i-au pus în obedzi și i-au dus la Ștefan-vodă. Deci, citu i-au adus ceaușii, îndată le-au tăiatu capetele și le-au aruncatu trupurile în Siretiu”. (Costin, p.63).

⁴⁴ Aceste știri le trimitea la 5 ianuarie Petru boer căpitanului Francisc Redey: „Căci și nu demult, acum o săptămână, pe boierii în drum spre strălucita Poartă, găsindu-i Osman Aga i-a legat,

începutul lunii ianuarie 1616, de la Constantinopol, bailul Veneției scria dogelui despre solia boierilor moldoveni și soarta celor care făceau parte din această solie. Din această relatare ar fi rezultat că Radu Mihnea i-a trimis pe boieri la Osman aga, cu promisiunea de a-i trimite la Poartă, dar acesta și-a schimbat opțiunea: în loc să-i trimită la Constantinopol, i-a dat în mâna lui Ștefan II Tomșa care, pentru asta, i-a și dat două mii de țechini, condamnându-i să moară în chinuri groaznice⁴⁵. Între timp, însă, lucrurile se schimbaseră profund pentru Ștefan II Tomșa. Ultima răbufnire de furie a domnului moldovean s-a produs în momentul în care el pierduse deja domnia.

Campania Movileștilor dintre anii 1615-1616

Nu știm în ce măsură evenimentele din toamna anului 1615 în Moldova, încheiate cu bătălia de la Fântâna lui Păcurar, erau în legătură cu planurile de recuperare a tronului pentru unul dintre fiii Elisabetei Movilă. Reluând mersul evenimentelor, vom remarca faptul că o pură întâmplare a celor două evenimente de o asemenea anvergură ar putea părea stranie. În primul rând, așa cum am văzut, răsculații, o parte din ei rude cu domnul în exercițiu, i-au cerut lui Ștefan II Tomșa părăsirea scaunului domnesc. Evident, această solicitare urma să aibă loc în momentul în care boierii ar fi avut un contracandidat la tronul țării. Acest contracandidat putea fi unul dintre fiii Elisabetei, iar legăturile dintre complotiști și fosta doamnă puteau să se producă în timpul vreunei solii, la care să fi participat și unii complotiști, sau aceste legături puteau fi realizate prin intermediul numeroșilor negustori, care activau în această perioadă. În orice caz, poate nu întâmplător amintind de izbucnirea răcoalei împotriva domnului, principele Transilvaniei, Gabriel Bethlen, menționa și o armată poloneză care atunci s-ar fi aflat la Hotin⁴⁶. Despre o solie a boierilor moldoveni, este adevărat după consumarea bătăliei de la Fântâna lui Păcurar, la doamna Elisabeta amintea câțiva ani mai târziu mercenarul francez Joppecourt⁴⁷. Într-un raport al ambasadurului olandez de la Constantinopol se menționa: „agenții domnului <Ștefan II Tomșa

i-a adus îndărăt și Ștefan a dat 6000 galbeni pentru ei, punând să-i bată pe malul Nistrului ca pe niște oameni morți de jumătate și ca să-i chinuie mai vârtos, aruncându-i sub ghiață, așa i-a ucis”. (Veress, IX, p.65-68, nr.56).

⁴⁵ „De piu anco avisano, che nel andar detto Usman in Vallachia prese per camino alcuni di quelli gentilhuomi Bogdani, che venivano alla Porta per querellarsi di esso Bogdano, che già fuggirono dalle sue mani, mentre combatterono insieme, questi furono dimandati dal Vallaco a Usman con promissione di inviarli a Constantinopoli, ma non volse, anzi li diede in mano a Steffano, che li dono due mille cechini, che poi ha fatti morire con inaudita crudelita” Hurmuzaki, IV/2, p.351-352, nr.CCCLXXVI.

⁴⁶ „Dumnezeu doar nu va suferi aceasta, căci oastea polonă a ajuns la Hotin și după cum înțelegem și un fiu al voievodului Simeon <de fapt era al lui Ieremia Movilă *n.ns.*> este cu ei ...” (Veress, IX, p.52-53, nr.45). Nu știm dacă tot acum pârălabul de Hotin ar fi trecut de partea lui Alexandru, după cum pretinde mercenarul francez Joppecourt care a dictat cronica sa la câțiva ani după evenimente Tesaur, II p.5-128, p.26.

⁴⁷ *Tesaur*, II p.25.

n.ns.> declară că aceiași boieri <care s-au răsculat împotriva lui Ștefan II Tomșa *n.ns.*> aveau înțelegere cu polonii pentru a goni pe domn și că, folosindu-se de aceste întâmplări, polonii, cu oastea cea mare, au și venit la hotarele Moldovei, având cu ei pe fratele celui din urmă domn Constantin, fiul lui Ieremia vodă⁴⁸. Atunci când Stanisław Żółkiewski scria universalul adresat șlahtei poloneze la 7 noiembrie 1615, oastea care avea ca scop reinstalarea Movileștilor în scaun era încă la Ustia, moșia lor din Polonia. În universalul amintit, demnitarul polonez afirma că doamna Elisabeta a vrut să se folosească de situația creată din Moldova odată cu răscoala boierilor moldoveni și să-l instaleze pe fiul său de zece sau de unsprezece ani⁴⁹ în scaun⁵⁰. Într-o altă scrisoare din noiembrie, principele Transilvaniei spunea despre boierii moldoveni că „unii din ei au fugit în Polonia, care au vrut să-i ducă pe leșii pregătiți împotriva tătarilor asupra Moldovei cu nădejdea că voievodul ar fugi din scaun dinaintea lor”⁵¹.

La începutul lunii noiembrie, deci la câteva săptămâni doar după răscoala nereușită a boierilor moldoveni împotriva lui Ștefan II Tomșa, ne parvin știri mai exacte despre campania din Moldova a ginerilor lui Ieremia Movilă, Samuel Korecki și Michal Wiśniowiecki⁵². În Ustia, centrul Movileștilor din Polonia spre sfârșitul anului 1615 s-au adunat soldați recrutați de cei doi magnați polonezi. De menționat și faptul că recrutarea lor avea nevoie de ceva vreme. Timp suficient de altfel, ca cele două tabere, una din Moldova și alta din Polonia, să-și coordoneze mișcările. În orice caz, în luna octombrie pregătirile pentru campanie erau în toi, ca în noiembrie să înceapă. De data aceasta”, după cum se pare, factorii de decizie din Polonia erau împotriva campaniei preconizate⁵³. La 20 octombrie 1615, funcționarii locali, cavalerii, nobilii și cetățenii pământurilor din Halici, adunați acolo, dădeau o proclamație în care se pronunțau împotriva campaniei preconizate de Wiśniowiecki și Korecki, deoarece această campanie ar fi produs mari pagube acelor teritorii⁵⁴. Peste aproape jumătate de an,

⁴⁸ Iorga, *Doamna lui Ieremia Movilă*, în AAR MSI, Seria II, tom XXXII (1910), p.1063, nr.XXII.

⁴⁹ Firește că vârsta lui Alexandru Movilă a fost diminuată conștient de demnitarul polonez, chiar dacă și nu cu mult. În acest fel el dorea să arate că așa cum Constantin Movilă, fiind tânăr n-a reușit să conducă țara, așa și acestălalt domn, nu va fi în stare să conducă cu Țara Moldovei.

⁵⁰ Pisma, p. 242-246, nr.45.

⁵¹ Veress, IX, p.61, nr.51.

⁵² „Numai azi ne-au adus vestea sigură că Sulkowski a sosit cu o oaste mare la Nistru împotriva voievodului Tomșa; duce în Moldova pe Alexandru, fiul lui Simeon <în realitate el era fiul lui Ieremia, fratele lui Simion Movilă>”. (Veress, IX, p.58, nr.48).

⁵³ Stanisław Żółkiewski scria despre poziția sa și a regelui în universalul din 7 noiembrie 1615, susținând că această campanie o să pună Rzeczypospolita în pericol, iar otomanii o să dorească să se răzbine pe o asemenea faptă (Pisma, p.243-246, nr.45).

⁵⁴ „K temu że i to drugie niebezpieczeństwo nas nie po mału zachodzić musi że najdują się tacy miedzy nami bracia naszymy swawolni, którzy minąwszy prawo pospolite, nie mając w tem przedsięwzięciu swem żadnego pozwolenia J.K.Mci, rad koronnych do wojny i inszych w takim razie Rzptej naszej należących privata autoritate chorągwie swe in contemptum superioritatis rozciągają, kupy wielkie ludzi zbierają, onemi braci naszej i nam samym w majątnościach szkody czynią ...” (Spre aceea și un alt pericol se abate asupra noastră deoarece se găsesc așa între

sejmul, care avea să se deschidă la finele lunii aprilie 1616, menționa „jafurile și crimele de la margine”, comise mai ales în voievodatul de Braclaw, pentru care se prevedea aplicarea constituției din anul 1588 „despre jafuri și crime”, care era în vigoare în voievodatul Prusiei⁵⁵. După trecerea armatei conduse de cei doi gineri ai Elisabetei Movilă prin voievodatul Prusiei în urmă rămâneau locuri jefuite de propria armată, așa încât voievodul de acolo, Jan Danilowicz, scria în scrisorile sale că „de la acei oameni adunați samovolnic se vede ultima pieire a țării”, iar într-un universal din 3 decembrie 1615 menționa că: „numai într-un fel se deosebesc de tătari că oameni nu luau și satele nu le ardeau”⁵⁶. Despre pustiirile făcute de mercenarii recrutați de Movilești scria și Żółkiewski în universalul amintit mai sus⁵⁷. La 4 noiembrie 1615, de la Făgăraș, Gabriel Bethlen scria bistrițenilor despre situația din Moldova și nevoia de a închide drumurile⁵⁸. Situația în care se afla domnul moldovean nu era deloc de invidiat. În fața armatelor adversarului, el se vedea nevoit să facă apel la vecinii săi, pentru a veni cu ajutoare. Astfel, din tabăra de la Prut, el scria căpitanului Clemente Beldi ca, în cazul în care va fi nevoie, să fie gata să vină la el fără răgaz⁵⁹. Apelul voievodului Moldovei la căpitanii de margine din Transilvania era însă unul problematic. Aceștia, fără aprobarea principelui Transilvaniei, nu aveau voie să-l ajute pe domnul Moldovei. Respectând normele de conduită în asemenea cazuri, voievodul Moldovei trebuia să apeleze în primul rând la Gabriel Bethlen și apoi, în caz de acord, acesta urma să dea ordin căpitanilor de la margine să-l ajute. Un asemenea apel însă nu a venit. Despre situația creată și despre refuzul de a apela la ajutorul lui precum și a domnului Țării Românești, Radu Mihnea, Gabriel Bethlen scria lui Andrei Doczy⁶⁰. Bănuim aici că, după venirea scrisorilor, principele Transilvaniei i-a și avertizat pe căpitanii de margine că nu au voie să-l ajute pe domnul Moldovei fără acordul lui. Astfel, domnul Moldovei rămânea singur în fața unui adversar puternic, cu atât mai mult cu cât tătarii, după cum reiese din aceeași scrisoare a principelui Transilvaniei, chemați cu multe daruri

ai noștri frați samovolnici care ocolind dreptul de mobilizare, neavând în acea întreprindere permisiunea MS Regelui, a consilierilor regali pentru război și altora în așa caz care aparțin Rzeczypospolitei noastre, cu autoritate privată steagurile sale *in contemptum superioritatis* le organizează, mulțimi mari de oameni adună, și cu aceia frăției noastre și nouă înșine în bunurile noastre pagube făcând ... *Akta Grodzkie i Ziemskie z Archiwum Ziemskiego we Lwowie* (în continuare AGZ), tom XXIV. Lauda Sejmikowe Halickie (1575-1695), wydał Antoni Prochaska, Liov, 1931, p.25-26, nr.18) Faptul că această proclamație a fost făcută la 20 octombrie 1615, adică la scurt timp după bătălia de la Fântâna lui Păcurar, mărturisește odată în plus de o posibilă colaborare între Elisabeta Movilă și boierii răsculați din Moldova.

⁵⁵ Volumina Legum, III, p.141.

⁵⁶ Wł. Lozinski, *Prawem i lewem*, p.392.

⁵⁷ Pisma, p.242-246, nr.45.

⁵⁸ Hurmuzaki-Iorga, XV/2, p.862-863, nr.MDCCXXIII.

⁵⁹ Lui Francisc Miko i-a scris să vină cu călăreții, iar lui să fie pregătit ca în caz de nevoie să-i vină în ajutor (Veress, IX, p.59, nr.49).

⁶⁰ Veress, IX, p.60-62, nr.51.

„nu au putut merge în țară din pricina unei revărsări a apelor”. Voievodul Rusiei, Jan Danilowicz, rudă și prin urmare apropiat politicii promovate de Stanisław Żółkiewski, scria la 7 noiembrie o proclamație prin care chema cavalerii din Sanok ca împreună cu castelanul lor să găsească mijloace pentru a pune la respect detașamentele înarmate care pustiesc țara Haliciului, adunate în urma ultimelor evenimente din Moldova⁶¹. La scurt timp după ce erau scrise aceste rânduri și se răspundea bistrițenilor despre știrile trimise de ei din Moldova⁶², la celălalt capăt, unul dintre conducătorii armatei poloneze, Michal Wiśniowiecki scria soacrei sale despre bătălia avută loc la 23 noiembrie 1615, cunoscută în istoriografia românească drept Bătălia de la Tătăreni. Numărul armatei pe care o avea Ștefan II Tomșa prezentat de magnatul polonez, sigur, este exagerat: 20 000. Dintre care, spunea magnatul polonez, „tătari și turci cinci mii, infanterie ungurească aproape de trei mii, precum și diferiți lui apropiați sârbi și munteni precum și diferiți oameni, destul de mulți”⁶³. Nu cu mult timp după aceasta, regelui în numele lui Wiśniowiecki, îi scria Sieniawski. Acesta îl ruga să-l ia sub oblăduire pe Alexandru voievod împreună cu familia sa, iar la Constantinopol să fie trimis cât se poate de repede un sol care ar reține pentru rege acea țară și ar garanta siguranța Rzeczypospolitei. Împreună cu această scrisoare regelui îi era trimisă și scrisoarea lui Wiśniowiecki către Elisabeta Movilă, din care Sigismund avea să înțeleagă întregul mers al evenimentelor⁶⁴. La granița Moldovei în Halici⁶⁵ și Colomeea⁶⁶, la 1 decembrie 1615, erau date hotărârile sejmului nobilimii de acolo⁶⁷: a parvenit știrea despre victoria asupra lui Ștefan Tomșa din 23 noiembrie, dar până când Alexandru Movilă nu va primi steagul de domnie de la turci, până atunci nobilimea de la granița cu Moldova avea să stea de pândă, ca să nu se abată asupra Poloniei pericolul dinspre Moldova. După cum era și firesc, în această perioadă în corespondența politică evenimentele din Moldova ocupă un loc de frunte. Despre luptele care aveau loc în Moldova scria bistrițenilor în această perioadă Gabriel Bethlen⁶⁸. La 7 decembrie 1615

⁶¹ AGZ, XX, p.150, nr.102. La 3 decembrie 1615 același Jan Danilowicz scria nobilimii din Sanok să se adune acolo și să meargă în ajutor celor din Halici, care pătimeau mult din cauza soldaților samovolnici care au fost adunați cu ocazia campaniei din Moldova (AGZ, XX, p.151-152, nr. 104).

⁶² Hurmuzaki-Iorga, XV/2, p.863, nr.MDCCXXIV.

⁶³ Scrisoarea poartă data de 24 noiembrie. Biblioteka Kórnik, Ms. nr.324, fila 187 verso-188 recto.

⁶⁴ „Unięzenie WKM smiałbym prosić abyś iako Pany głowa nasza predko Mciwą łaską Alexandra y wszytek ten Dom wesprzec raczył a Posłem swym predko do Constantynopola poprzedeź iakobyś WKM y tę Ziemię zatrzymac y bezpieczenstwo Rptey obwarowac raczył”. Biblioteka Kórnik, Ms. nr. 324, fila 188 recto.

⁶⁵ AGZ, XXIV, p.28-29, nr.19.

⁶⁶ AGZ, XXIV, p.29-30, nr.20. În ambele scrisori se exprima temerea că Poarta nu o să-i acorde steagul de domnie lui Alexandru: „iż o daniu chorągwie u Porty cesarza tureckiego jest wątpliwość”.

⁶⁷ La 15 noiembrie 1615 Castelanul Sanok-ului chema nobilimea să se adune la 1 decembrie acolo din cauza pericolelor care se abăteau asupra Rzeczypospolitei. (AGZ, XX, p.151, nr.103).

⁶⁸ Hurmuzaki-Iorga, XV/2, p. 864, nr. MDCCXXV; p. 864-865, nr. MDCXXVI.

cancelarul Simon Pechy scria baronului Ioan Molart despre alungarea din scaun a lui Ștefan II Tomșa, care a fugit la Brăila⁶⁹. Bailul Veneției la Constantinopol trimitea o depeșă la 12 decembrie 1615, în care spunea că marelui vizir i-a venit o scrisoare de la Ștefan II Tomșa, în care domnul scos din scaun arăta situația în care se afla. Scrisoarea bailului Veneției conține un detaliu destul de interesant. Conform scrisorii, „agenții” regelui Poloniei ar fi afirmat că acesta din urmă n-ar avea nici o implicare în această afacere⁷⁰. Celelalte curți europene aflau știrile despre ultimele evenimente din Moldova: Sansy scria lui Puisyeulx despre tulburările din Moldova provocate de polonezi⁷¹, iar comitele Sigismun Forgach scria baronului Ioan Molart despre scoaterea lui Ștefan II Tomșa din scaun și înlocuirea lui cu fratele lui Constantin Movilă⁷². La Constantinopol se credea că această întreprindere a fost organizată cu sprijinul regelui și a împăratului habsburgic. De vină erau incursiunile tătarilor la care ar fi participat fostul domn. Se mai spunea că Ștefan II Tomșa nu i-a permis în anul precedent, 1614⁷³, ambasadorului polonez să intre în oraș, Iași, probabil, dar că oficialitățile otomane au de gând să-l susțină în continuare pe domnul scos din scaun în urma ultimelor evenimente din Moldova⁷⁴. Domnul Țării Românești, Radu Mihnea⁷⁵, exprima temeri pentru ca polonezii, fiind încântați de succese, să nu se oprească acolo, dar să atace și țara lui⁷⁶. Tânărul domn, proaspăt instalat în scaun cu sprijinul și la sugestia marilor boieri, desigur, a început să caute mijloace pentru a intra în grația otomanilor. Se zvonea că el a și trimis oameni în întreaga țară pentru a se strânge tributul ca să-l trimită la Poartă și prin asta să demonstreze

⁶⁹ Veress, IX, p.63, nr.53: „cum uxore, liberis, amplissimoque thesauro Braylam ad ripam Danubii locatam secessit, ibi Turcarum, si poterit auxilium imploraturus”.

⁷⁰ „ma l'agente qui del Re di Pollonia afferma, che di cio Sua Maesta non habbia parte alcuna”. În scrisoare se mai spune că această știre a produs o mare confuzie în anturajul marelui vizir (Hurmuzaki, IV/2, p.350, nr.CCCLXXIV).

⁷¹ Hurmuzaki, Supliment I, vol. I, nr.CCLVI, p.165-166.

⁷² Veress, IX, p.64, nr.54.

⁷³ Despre acest incident neîntâlnit în practica diplomatică, raporta și ambasadorul olandez de la Constantinopol: „Domnul Moldovei a întâmpinat pe solul polon, plecat de aici acum trei luni <raportul era scris în luna martie *n.ns.*>, într-un chip cu totul de necrezut, și nu i-a îngăduit Excelenței Sale să intre în Iași ... așa încât a trebuit să poposească pe câmp supt corturi. Afară de aceasta, i s-a luat solului vamă, nu numai pentru averea ce ducea cu dânsul, ci și pentru bagajele de mână” (Iorga, *Doamna lui Ieremia Movilă*, în AAR MSI, Seria II, tom XXXII (1910), p.1061, nr. XX).

⁷⁴ Hurmuzaki, IV/2, p.351, nr. CCCLXXV.

⁷⁵ Din informațiile pe care le avem, după înfrângerea lui Ștefan II Tomșa, Radu Mihnea a trimis o solie la Samuel Korecki, rugându-l să nu intre cu o așa armată în țara lui: „Wiecz dostałby był Tomszę, ale woiewoda multanski zwłokł go do trzeciego dnia traktatami ... A zwłokł tym kształtem: prosił aby do ziemie jego nie wchodził z takim wojskiem, obiecując poimac Tomszę i wydac go” (L-ar fi ajuns pe Tomșa, dar voievodul muntean l-a chemat până în ziua a treia la tratative, ... iar l-a chemat cu așa ceva: îl ruga să nu intre în țara lui cu așa o armată, promițând să-l prindă pe Tomșa și să-l predea.) (Hurmuzaki, Supliment II, vol.II, p.392, nr.CC).

⁷⁶ „essi Polachi il favor della fortuna, non tentassero di penetrare anco nel suo paese” (Hurmuzaki IV/2, p.352, nr. CCCLXXVI).

devotamentul către Poartă. Motivația pentru care Alexandru Movilă a întreprins campania era cea de a se răzbuna pe Ștefan voievod care l-a omorât pe fratele său, Constantin, iar în tronul Moldovei va fi tot așa de fidel sultanului turc precum a fost tatăl său, Ieremia Movilă⁷⁷. Intențiile lui Alexandru, de fapt, ale celor care conduceau cu treburile țării în acest moment⁷⁸, n-au fost convingătoare pentru otomani. Solul polonez care a venit de la Adrianopol cu dragomanul Cristofor Brutti⁷⁹ a fost primit cu răceală, iar sultanul era hotărât să-l reazeze pe Ștefan II Tomșa în scaun⁸⁰.

După alungarea lui Ștefan II Tomșa, Wiśniowiecki stătea cu Alexandru în Iași. Avea cu el în jur de opt mii de persoane, Samuel Korecki avea în jur de două mii de oameni. Încercarea lui Alexandru de a strânge impozite întâmpina greutăți. În plus, nu toți l-au recunoscut ca domn, deoarece nu a primit steag de domnie. Tributul strâns a și fost trimis, dar acest lucru nu garanta că turcii nu vor numi o altă persoană în scaun. Cazacii, care au fost pe lângă cei doi magnați polonezi, din cauza neplății soldei au plecat, pe drum pustiind două ținuturi, dintre care unul Orhei. Au avut loc și câteva ciocniri pe care magnații polonezi le-au câștigat⁸¹. De la începutul anului 1616 ni s-au păstrat și câteva documente interne emise de către Alexandru Movilă în zilele de 6⁸² și 8 ianuarie⁸³. Era, însă, un succes intermediar. Otomanii erau informați de dezavuarea de către rege a acțiunii ginerilor lui Ieremia și Elisabeta Movilă. De aceea au pregătit campania de restabilire a lui Ștefan II Tomșa în scaun. În Polonia, la acea vreme în jurul evenimentelor din Moldova, se produse o împărțire a nobilimii în două tabere: a celor care îi susțineau pe Mihał Wiśniowiecki și Samuil Korecki și a celor care erau adversarii unor asemenea întreprinderi. Libertățile nobiliare le permiteau, însă, ginerilor fostului domn al Moldovei să ducă pe cont propriu o campanie militară care nu era deloc contrară intereselor poloneze dinspre granițele su-

⁷⁷ „diccono appresso li suddetti messi espediti dal Vallacco <Radu Mihnea *n.ns.*> che Alessandro novo Principe di Bogdania ha mandato a roccogliere per tutto il paese il tributo per far denari, publicando di volerli mandare alla Porta per mostrar la sua devotione et per far sapere insieme, che quello che ha fatto non e stato con altro fine, che per far vendicarsi della morte, che Steffano diede a Costantin Vaivoda suo fratello che nel resto vuol essere come fu Hieremia Vaivoda suo padre, fedelissimo, et ossequentissimo servitore della Maesta Sua <Sultanul turc *n.ns.*>” (Hurmuzaki, IV/2, p.352, nr.CCCLXXVI).

⁷⁸ Miron Costin afirma că în această perioadă treburile țării erau gestionate de către Nistor Ureche (*op.cit.*, p.62).

⁷⁹ Despre activitatea marilor dragomani din această perioadă la Constantinopol vezi: A. Pippidi, *Quelques drogmans de Constantinople au XVIIe siecle*, în “Revue des Etudes Sud-Est Europeennes”, X, 1972, nr.2, p.240-241.

⁸⁰ Hurmuzaki, IV/2, p.353, nr.CCCLXXVI.

⁸¹ Despre toate aceste întâmplări Stanislaw Tarnowski, castelanul de Sandomir, scria lui Zbigniew Ossolinski, voievodul de Sandomir (Hurmuzaki, Supliment II, vol. II, p.391-392, nr. CC).

⁸² Prin acest act Alexandru Movilă poruncește dregătorilor din ținutul Suceava să nu se amestece în satele mănăstirii Voroneț (DIR, Seria A. Moldova, veacul XVII, vol.4, nr.1)

⁸³ Din această dată s-au păstrat două documente pentru mănăstirea Secu, ctitoria lui Nistor Ureche (DIR, Seria A. Moldova, secolul XVII, vol. 4, nr.2-3).

dice. În plus, acțiunile celor doi principii polonezi, fără doar și poate, au ușurat misiunile diplomatice poloneze care una după alta plecau spre Constantinopol. Deocamdată însă, otomanii se pregăteau să-l restabilească pe Ștefan II Tomșa în scaun, iar susținătorii Movileștilor se pregăteau să apere tronul reobținut. În termeni reali această situație nu însemna altceva decât continuarea operațiunilor militare din Moldova pe o perioadă de încă jumătate de an.

Summary

Noble freedoms allowed them sons in law of former ruler of Moldova to live on their own military campaign that it was not contrary to Polish interests from southern borders. The actions, of the two Polish princes, undoubtedly eased Polish diplomatic missions one after another went to Constantinople. The Ottomans were preparing to reestablish Stephen II Tomșa in the seat and supporters of Movilesti preparing to defend his throne. This situation does not mean anything other than continued military operations in Moldova for a period of six months.

Idamaria Fusco*

A CRISIS IN THE PAST. PLAGUE AND MORTALITY IN THE KINGDOM OF NAPLES IN THE 17TH CENTURY¹

1. Introduction

Plagues and epidemics were real catastrophes in the early Modern Age. However, in Europe, the last severe epidemics broke out during the 17th century. As recently it has been told (G. Alfani), in the following centuries European epidemics had not the same broad diffusion, the same mortality, the same peculiarity of “universal diseases”.

This is especially the case with the Kingdom of Naples, struck in 1656-58 by a devastating plague, which deeply influenced the population growth. In this paper, which summarises some works of mine, firstly, I will describe the diffusion of the plague in the Kingdom and, secondly, I will calculate the mortality in this area during this epidemic.

2. The Diffusion

In 1656 a plague epidemic hit the Kingdom of Naples. In the years before, from Algiers the disease broke out in Spain: in Valencia in June 1647 and in Aragon in the spring of 1648, as well as in several other places of the Spanish regions of Valencia, Andalusia and Catalonia. In 1652 the plague spread to Sardinia, to finally hit the cities and the territories of Naples, Rome and Genoa.

In the Kingdom, Naples was the first town hit by the plague during the months between March and May 1656. The epidemic was active in Naples until August and only in December 1656 the capital was officially declared free from the plague.

Meanwhile, the epidemic had already spread widely throughout the Kingdom. Despite the measures taken to constrain the mobility, a lot of people left the infected capital: not only nobles and clergy, but also common people. So, their flight from the capital made easier a fast and widespread diffusion of the plague in the other parts of the Kingdom.

At first the plague infected the provinces next to Naples; then the plague spread North and South, reaching areas far from Naples, also thanks to the diaspora from the areas of the Kingdom.

* **Idamaria Fusco**, doctor în istorie, Istituto di Studi sulle Società del Mediterraneo.

¹ This short essay is inspired by a paper presented during the 2011 annual BETA-Workshop in Historical Economics on “Cliometrics of Crises: Past, Present, Future” (University of Strasbourg, France, 13th-14th May 2011), and it was already published in a working paper of the Italian CNR-ISSM (National Research Council-Institute for Studies on Mediterranean Societies) (Quaderno ISSM n. 156/2011).

So, because of these easy movements and a lack of control over the territory by central and local governments, already in the summer of 1656 the disease had attacked several Southern Italian provinces.

The plague developed in all of the Kingdom in 1657 and again in 1658, with the exception of Terra d'Otranto. The Kingdom was free from plague only at the end of 1658.

So, before disappearing, the plague remained in the Kingdom for more than two years, from March or May 1656 until September 1658. Finally, on December, 11th, the government removed any obstacle to trade with other foreign territories, such as Rome and Genoa.

3. The Mortality in the Kingdom

In this long period, the plague hit a lot of towns and villages in the Kingdom, causing huge losses to the population affected, especially in the provinces nearest to Naples. Apart from Naples, the plague hit almost half of Southern Italian towns and villages, with peaks of about 90 percent of villages in Principato Citra and Principato Ultra, of more than 66 percent in Terra di Lavoro, of almost 50 percent in Contado di Molise and in Capitanata, of 33 percent in Basilicata and Abruzzo Citra, and of about 25 percent in Abruzzo Ultra and Terra di Bari.

In Southern Italian towns and villages, the mortality was very high. Trying to provide overall figures on victims of the disease, here we can consider some fiscal documentary sources. In general, fiscal data present some problems, as they often are the result of a bargaining between the Treasury and the towns. These are, however, the only data that can provide a complete and total picture of mortality in the Kingdom.

In particular, I refer to the source defined as “the counting of the Kingdom”. To better explain: in the Kingdom of Naples, periodically the government used to number the households which were presumed to be living in every centre. On the basis of these households, also defined “fiscal fires”, every centre in the provinces paid the so-called “direct taxes”. Even though we have to consider that rarely fiscal households reflected the real figure, being (as I have just said) the result of a bargaining between the Treasury and the towns, however they are able to show the trend of growth and decline of the population. These “countings”, therefore, give us an overview of the entire Southern Italian population, with the exception of Naples.

Coming back to the years we deal with, comparing the counting of 1648 (the last counting prior to the plague) with the counting of 1669 (the first counting published after the plague), as we can see in Table 1, from 1648 to 1669 the Kingdom of Naples lost more than 100,000 households, as households decreased from 500,203 in 1648 to 394,721 in 1669: a fall of 21 percent.

Table 1. Percentage variation of households (1648-1669)

Provinces	Households (1648)	Households (1669)	Variation (%)
Terra di Lavoro	63,150	56,990	-9.7
Contado di Molise	15,129	12,876	-14.8
Principato Citra	47,563	30,130	-36.6
Principato Ultra	32,144	19,118	-40.5
Capitanata	22,779	17,090	-24.9
Basilicata	39,266	27,795	-29.2
Terra di Bari	49,345	41,950	-14.9
Terra d'Otranto	54,607	44,678	-18.1
Calabria Citra	46,636	34,791	-25.3
Calabria Ultra	56,850	46,851	-17.5
Abruzzo Citra	27,739	23,256	-16.1
Abruzzo Ultra	44,994	39,196	-12.8
Kingdom of Naples	500,203	394,721	-21

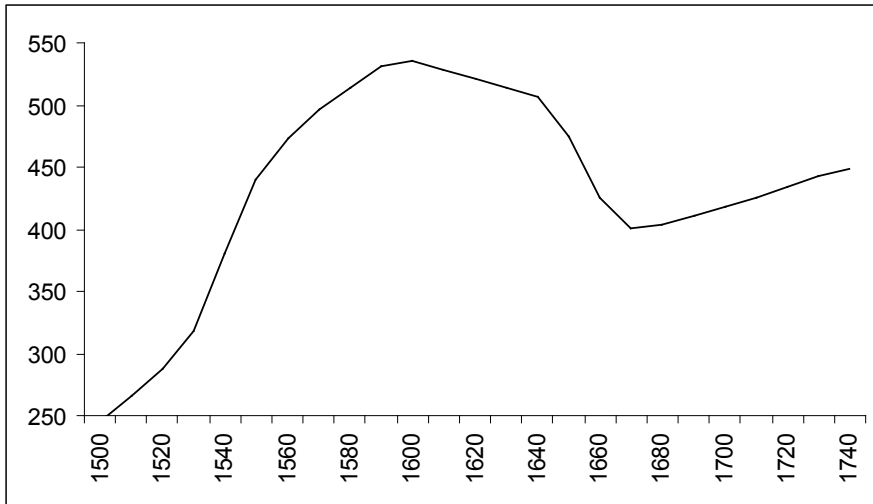
Actually, to go even deeper, the sources tell us that, in the Sixties, during the activities that would have lead to the final counting of 1669, towns and villages admitted the existence of the two-thirds of the fiscal households listed in the counting of 1648. So, we could suppose a loss of households by 33 percent after 1656: in short, a loss greater than that provided by the counting of 1669 (21 percent). This decrease in fiscal households (and so in population) was not caused only by the plague, but certainly the plague represented the main cause of the decrease. Suffice to note that, if we compare the fiscal data of 1648 with the ones of 1669 (as we can see in Table 1), the most significant decline was recorded in just the two provinces most affected by the epidemic, namely in the two Principati, where there was a loss of 36.6 percent (Principato Citra) and 40.5 percent (Principato Ultra).

These arguments are right as long as we consider that they are based on fiscal sources, not able to give a "certain" estimate of demographic decrease. However, these sources can provide the downward trend, after 1656, of Southern Italian population. In particular, as we can see in Graph 1, which shows the trend of fiscal households from 1505 to 1732, there was an increase throughout the 16th century, an initial decline during the first half of the 17th century and a greater decrease after the plague of 1656.

In short, as we can see in this graph, the plague of 1656 was the main cause of the demographic decrease of population in the Kingdom of Naples in the second half of the 17th century. Generally, on the basis of information provided so far, it can be assumed that the plague caused the death of about 20-30 percent of the population. So, I could venture a conjecture: assuming that before the outbreak of the plague Southern Italian population was about 2,500,000, after the

plague the number of deaths in the Kingdom could range between 500,000 (20 percent) and 835,000 persons (33 percent)².

Graph 1. Fiscal households in the Kingdom of Naples (1505-1732) (000)

Indeed, it is likely that the mortality caused by the disease was even greater than this. In fact, the just advanced hypothesis is based on a count of the households, but what happened within every household? Generally historians tend to consider every household of Southern Italy during the 17th century as composed by an average of 5 persons. But what happened after the plague? Can we still assume the factor 5 or do we have to consider another factor, lower than 5?

To try to answer this question, I calculated the number of persons living in every fiscal household in 1660, that's to say after the plague (let's remember that in 1660 a sort of counting, less accurate than the one of 1669, was made in the Kingdom). To do this calculation, I used the information of several local studies and ancient sources. From my calculations it appears that, after the plague, the persons in each fiscal household were less than 5. In particular, in 1660 every fiscal household seems to be composed of an average of 3.53 people.

Therefore, considering not the factor 5 but the lower factor 3.5 and multiplying this lower factor by the number of fiscal households in 1660, we get a population of 1,450,000 in 1660 in the Kingdom³. If we then subtract this figure from the Southern Italian population in 1648 (2,500,000), we get a loss of 1,050,000 persons⁴ after the plague, that is to say a loss of 42 per cent of the

² In particular, I have multiplied the fires in 1648 by the factor 5, obtaining the inhabitants of the Kingdom before the plague (2,501,015). Considering that the mortality rate was around 20-30 percent, if not even – as shown in the text – about 33 percent, I have calculated the 20 percent (500,203) and the 33 percent (833,671) of 2,501,015.

³ Exactly 1,445,619 persons.

⁴ Exactly 1,055,396 persons.

population before the plague. This loss of 42 per cent is higher than the one of 20-30 per cent, considered before and based only on the calculation of the fiscal households.

4. The mortality in Naples

This calculation does not include Naples. In fact, Naples was a special case. It was not only the capital of the Kingdom, the place where the viceroval court used to live, an important crossroads of trade and foreign merchants, the main centre of attraction for rich and poor people from provinces, but also the largest town in the Kingdom and one of the biggest cities in Europe, second only to London and Paris.

Numerous contemporary sources testify that Naples was densely inhabited. However, the historian's task is hugely complicated when one attempts to quantify the Neapolitan population. In fact, there is a lack of reliable and complete data for this period. Furthermore Naples, unlike the other cities in the Kingdom, does not even have any fiscal record for the period, as the Neapolitan population was exempt from "direct" taxation and the land register.

Nonetheless, sometimes coeval sources provide some indication of the number of inhabitants in the capital. Nevertheless, these figures can only be considered as "hypotheses" or proxies about the city population. Generally, we can say that, before the plague, Naples' inhabitants were about 400,000.

The huge population of the capital gives us an idea of the huge damage that a plague epidemic could cause within such a large city. In this sense, the epidemic that struck Naples in 1656 did indeed cause disasters. Once again, it is difficult to guess at the quantities. However, trying to convey a figure, the number of deaths would range from a minimum of 200,000 to a maximum of 600,000 people. In general, the higher figures appear in coeval writings, whose authors often tended to exaggerate the extent of the devastation as they were frightened by the speed and seriousness of events.

Probably Neapolitan population diminished by around half. In short, trying to venture a conjecture about the deaths in Naples, if we consider that in 1648 the capital was populated by around 400,000 persons, we might suppose that around 200,000 people died in Naples. Overall, adding the 200,000 people of Naples to the 1,050,000 of the other parts of the Kingdom, we could reach the conclusion that the plague caused the deaths of approximately 1,250,000 persons in the whole Kingdom⁵. This means that the plague caused the death of more than 43 per cent of previous population.

5. Conclusion

Thanks to the sources so far consulted and the main available references, it has been possible to reconstruct the "path" of the plague of 1656-58 in the Kingdom of Naples.

⁵ Exactly 1,255,396 persons.

Something “new” has emerged from this research and it concerns the cronology of the plague. The disease, commonly known as “the plague of 1656-57”, lasted for a longer time, until 1658.

Another novelty concerns the high level of mortality caused by the disease. Although it is difficult to give exact figures, we have proposed some new quantitative data on deaths in Naples and in the Kingdom. We have concluded that the plague caused the deaths of about 1,250,000 persons throughout the Kingdom, with mortality rates that varied from 43 per cent in the Kingdom as a whole to about 50 per cent in Naples.

Main References

1. Alfani G., *Pestilenze e 'crisi di sistema' in Italia tra XVI e XVII secolo. Perturbazioni di breve periodo o cause di declino economico?*, in S. Cavaciocchi (edited by), *Le interazioni fra economia e ambiente biologico*, University of Florence, Florence, 2010, forthcoming.
2. Bellettini A., *La popolazione italiana dall'inizio dell'era volgare ai giorni nostri. Valutazioni e tendenze*, in *Storia d'Italia*, V: I documenti, I, Giulio Einaudi, Turin, 1973, pp. 489-532.
3. Bellettini A., *Ricerche sulle crisi demografiche del Seicento*, in «Società e Storia», 1, 1978, pp. 36-64.
4. Beloch G., *La popolazione d'Italia nei secoli sedicesimo, diciassettesimo e diciottesimo*, in C.M. Cipolla (edited by), *Storia dell'economia italiana*, 1: Secoli settimo-diciassettesimo, Edizioni Scientifiche Einaudi, Turin, 1959, pp. 449-500.
5. Beloch K.J., *Storia della popolazione d'Italia*, edited by Società Italiana di Demografia Storica, Le Lettere, Florence, 1994.
6. Benedictow O.J., *Morbidity in Historical Plague Epidemics*, in «Population Studies», 41, 1987, pp. 401-431.
7. Calvi G., *Loro, il fuoco, le forche, la peste napoletana del 1656*, in «Archivio Storico Italiano», III, 1981, pp. 406-458.
8. Cipolla C.M., *Contro un nemico invisibile. Epidemie e strutture sanitarie nell'Italia del Rinascimento*, Il Mulino, Bologna, 1986.
9. Cohn S.K. Jr. and Alfani G., *Households and Plague in Early Modern Italy*, in «Journal of Interdisciplinary History», XXXVIII: 2, 2007, pp. 177-205.
10. Da Molin G., *Popolazione e società. Sistemi demografici nel Regno di Napoli in età moderna*, Cacucci, Bari, 1995.
11. Del Pantà L., *Le epidemie nella storia demografica italiana*, Loescher, Turin, 1980.
12. Del Pantà L., Livi Bacci M., Pinto G., Sonnino E., *La popolazione italiana dal medioevo a oggi*, Laterza, Rome-Bari, 1996.
13. De Renzi S., *Napoli nell'anno 1656*, Celi, Naples, 1968 [1867].

14. Fosi I. (edited by), *La peste a Roma (1656-1657)*, University of Roma Tre, Rome, 2007.
15. Fusco I., *Peste, demografia e fiscalità nel Regno di Napoli del XVII secolo*, Franco Angeli, Milan, 2007.
16. Fusco I., *Istituzioni, movimenti di uomini ed epidemie: il caso della peste del 1656 nel Regno di Napoli*, in M.R. Carli, G. Di Cristofaro Longo and I. Fusco (edited by), *Identità mediterranea ed Europa. Mobilità, migrazioni, relazioni interculturali*, CNR-ISSM, Naples, 2009, pp. 81-111.
17. Fusco I., *La peste del 1656-58 nel Regno di Napoli: diffusione e mortalità*, in «Popolazione e Storia», 1, 2009, pp. 115-138.
18. Livi Bacci M., *La popolazione nella storia d'Europa*, Laterza, Rome-Bari, 1998.
19. Maiso González J., *La peste aragonesa de 1649 a 1652*, Department of Modern History, University of Zaragoza, Zaragoza, 1982.
20. Manconi F., Castigo de Dios. *La grande peste barocca nella Sardegna di Filippo IV*, Donzelli, Rome, 1994.
21. *Società Italiana di Demografia Storica, Popolazione, società e ambiente. Temi di demografia storica italiana (secc.XVII-XIX)*, Clueb, Bologna, 1990.
22. Villani P., *Numerazione dei fuochi e problemi demografici nel Mezzogiorno in età moderna*, Tip. Pompei, Pompeii, 1973.

Igor Cereteu*

ITINERARIILE BASARABENE ALE CĂRȚII ROMÂNEȘTI VECHI

Fenomenul circulației cărții românești în Basarabia este destul de complex din considerentul că, începând cu al doilea deceniu al secolului al XIX-lea acest teritoriu a urmat un alt destin decât cel firesc, perioadă când autoritățile țariste au impus interdicții drastice în vederea difuzării literaturii românești în această provincie. După Unirea Basarabiei cu România răspândirea cărții românești în această regiune a revenit la normalitate, dovadă fiind numeroasele mărturii scrise pe cărțile vechi din diferite tipografii din spațiul românesc și din afara lui, atestate în biserici, mănăstiri, muzee, biblioteci publice sau personale. Acest fenomen a fost stopat în timpul regimului sovietic, perioadă în care s-au închis majoritatea mănăstirilor și bisericilor, unde existau biblioteci de carte românească de factură religioasă. Lichidarea acestor focare de credință și cultură românească a dus la dispariția bibliotecilor, iar cărțile fie au fost distruse, fie au fost depozitate în instituții de profil din țară sau din străinătate.

Problema difuzării și circulației valorilor bibliofile românești la est de Prut a fost abordată în modestele contribuții științifice sau de popularizare, începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când apar primele informații sumare despre tipăriturile bisericești. Acest subiect a fost supus unor cercetări temeinice în perioada interbelică, când au apărut lucrări fundamentale, pentru acea perioadă, referitoare la valorile bibliofile românești atestate în lăcașele sfinte din Moldova de răsărit. Contribuția oamenilor de știință la valorificarea tezaurului nostru bibliofil în perioada sovietică a fost mai mult decât modestă, din motive cunoscute¹.

În continuare ne-am propus abordarea acestui subiect prin utilizarea atât a informației publicată anterior, cât și a unei baze documentare inedite, pentru a identifica în măsura oportunităților oferite de însemnările manuscrise ale filierelor prin care au circulat valorile bibliofile românești până în Basarabia. La sfârșitul articolului am inclus un tabel statistic, din care reiese numărul de titluri și de exemplare de carte pentru fiecare centru tipografic, prezentat pe două paliere: cărțile atestate în perioada interbelică și cele cercetate *de visu*. Reieșind din aceste date a fost calculat procentul total al titlurilor și al exemplarelor pentru fiecare centru tipografic.

* **Igor Cereteu**, doctor în istorie, cercetător științific superior la IISD al AȘM.

¹ Am abordat subiectul cărții și tiparului în Basarabia din perspectivă istoriografică, iar împreună cu aceasta și circulația valorilor bibliofile în acest spațiu, în articolul *Din istoria cărții și tiparului în Basarabia*, în volumul *Cultură și politică în Sud-Estul Europei (sec. XV-XX)*. Coordonatori acad. Andrei Eșanu și dr. prof. Constantin Iordan, Chișinău, CEP USM, 2011, p. 108-118.

Cartea de la București. Tipăriturile românești în general și cele bucureștene în particular se înscriu printre documentele de referință ale culturii românești, care dovedesc caracterul unitar al neamului nostru². Prin conținutul a atare valori și prin mijlocirea știutorilor de carte s-a contribuit la unitatea limbii în întreg spațiul locuit de neamul românesc. Însemnările de pe cărți ilustrează peremtoriu legăturile spirituale și culturale dintre țările române timp de secole. N. Iorga menționa, pe bună dreptate, că „marele merit al acestor cărți e că, trecând hotarele, au adunat sufletește prin viața culturală pe toți românii laolaltă” și prin ele „s-a întemeiat ceva neprețuit pentru orice popor, căci cuprinde ceea ce va da formă gândului și simțirii generațiilor care vor urma: limba literară”³.

În perioada interbelică au fost identificate în Basarabia 62 (496 ex.) de titluri de carte veche românească tipărită la București, ceea ce constituie 22,38 % din numărul total de titluri identificate în acest spațiu. În urma cercetărilor recente au fost atestate 36 de titluri de tipărituri bucureștene (18,84 %) și cercetate *de visu* 110 exemplare (17,16 %).

Un *Octoih* (1774) a circulat prin Bucovina, fiind în anul 1784 proprietatea lui Gheorghe, fiul preotului Ștefan din Rădăuți, iar ulterior devine proprietatea unei biserici din nordul Basarabiei. *Omiliile* de Macarie Egipteanul (1775) au fost cumpărate în anul 1807 de Meletie ierodiacon, iar în 1813 cartea se afla în localitatea Miclești. În anul 1880 Nicolae Deremievici a dăruit cartea „Societății pentru literatură și cultură română în Bucovina”⁴, de unde a ajuns în nordul Basarabiei.

Pe un *Chiriadodromion* (1801) a însemnat dascălul Mihalache de la mănăstirea Neamț, exemplar care în perioada interbelică aparținea bisericii din satul Vâlcineț (Călărași). Un alt exemplar de *Chiriadodromion* din această ediție a fost dăruit de călugării nemțeni mănăstirii Dobrușa⁵.

Însemnările unui proprietar de *Octoih* (1774) sunt destul de concludente în ceea ce privește căile de deplasare a tipăriturilor și negoțul cu cărți. La 24 septembrie 1780, preotul Gheorghe Antiohovicu Aracsicu l-a cumpărat „de la unu neguțătoriu, anumi Lazăr de pi Tazlău, care Lazăr era neguțător de cărți, de li aducea din Țara Rumânească din București și li neguțătoarea, adică le vendea mai scumpu aicea în Țara Moldovii”, carte care prin intermediul altei filiere – Iași – Ungheni, a ajuns în stânga Prutului. Un *Apostol* (1820) a fost cumpărat de la Iași la 13 aprilie 1822 de Alexandru Bostan, făclier pentru biserica din satul Stolniceni (Hâncești)⁶.

Un *Penticostarion* (1782) a fost cumpărat de locuitorii din Sara Murza, sat din sudul Moldovei de răsărit, și adus de protopopul Vasile de Hotărniceni „din

² Florian Dudaș, *Vechi cărți românești călătoare*, Editura Sport-Turism, București, 1987, p. 222.

³ N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688*, București, 1904, p. 100.

⁴ Igor Cereteu, *Cartea românească veche și modernă în fonduri din Chișinău*. Catalog, Editura Tipo Moldova, Iași, 2011, nr. 145, p. 91; nr. 154, p. 94-95.

⁵ I. Caproșu, E. Chiaburu, *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei*, vol. III, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2009, p. 126, 298.

⁶ Igor Cereteu, *Cartea românească*, nr. 147, p. 91-92; nr. 534, p. 197.

porunca Preosfenții Sali părintelui chir Iacovo, Episcop Hușului”. Un *Apostol* (1774), cumpărat pentru biserica din Tomai din sudul Basarabiei a ajuns la est de Prut, trecând prin Huși. Un *Penticostarion* (1800), fiind până în deceniul doi al secolului XX proprietate a bisericii din satul Bălteni, comuna Brodoc (județul Vaslui), în perioada interbelică este atestată în localitatea Vadul Leca (Telenești)⁷. După Unirea Basarabiei cu România, la 27 martie 1918, comunități sătești și monahale, personalități și instituții au dăruit românilor basarabeni ajutoare materiale, dintre care și cărți bisericești. O însemnare pe un *Penticostarion* (1800) vine în sprijinul acestei afirmații: „În urma ordinului Prea Cucernicului Protoereu al județului Ialomița, urmat după al Onor. Ministerului Cultelor, Administrația Cassei Sf. Biserici, prin care ni se spune că preoții în Basarabia fac serviciu cu cărți în limba slavonă din cauză că nu au cărți în limba română, ne cere și nouă să trimitem în Basarabia Î.P.Sfințitului Arhiepiscop al Chișinăului cărți scrise în litere slavone dacă avem. Noi având de prisos trimit pe acest Penticostar să fie spre slujba bisericească la vre o biserică și cine va citi pe el să trăiască și să mă pomenească și pre acela să-l pomenească D(omnu)lu D(umne)zeu întru împărăția sa. Paroh preotul sachelar Marin Haralambie. Slobozia, județul Ialomița”⁸. Urmare a acestor demersuri bibliotecile bisericilor și mănăstirilor au fost completate cu literatură de factură religioasă, încât și în prezent există în colecțiile din Chișinău cărți cu însemnări de donație a literaturii bisericești pentru creștinii din Basarabia și Bucovina, scrise imediat după Unirea românilor din anul 1918.

Carti tipărite la București au fost semnalate pe întregul teritoriu al Moldovei de răsărit, fiind solicitate și pe malul stâng al Nistrului în localitățile cu populație românească. Un exemplar de *Apostol* (1743) a fost cumpărat de Toader și Danul la 7 decembrie 1744, pentru biserica din Răspîn cu hramul Sfântului Nicolae. *Apostolul* a fost furat și vândut peste Nistru la Dubăsari, de unde este răscumpărat și adus în Moldova din dreapta Nistrului. Există cărți bucureștene care au circulat pe teritoriul Moldovei de răsărit și atestate ulterior la Sfântul Munte Athos. Un exemplar de Simion Arhiepiscopul Thesalonicului, *Voroavă de întrebări și răspunsuri întru Hristos* (1765), proprietate a unui protopop din satul Purcari (Ștefan Vodă) este semnalat la 9 noiembrie 1910 în localitatea Căinari din nordul Basarabiei, carte care a fost atestată recent în biblioteca schitului Lacu de la Muntele Athos. O *Psaltire* (1806) a fost cumpărată de monahul Lavrentie de la Muntele Athos în timpul pelerinajului său la locurile sfinte, iar în perioada interbelică era în biblioteca bisericii din Manoilești (Ialoveni)⁹.

O contribuție aparte în difuzarea literaturii bisericești în Basarabia au avut-o ierarhii Bisericii din Moldova. În timpul refugiului mitropolitului Moldovei

⁷ Igor Cereteu, *Cartea românească*, nr. 140, p. 90; nr. 184, p. 106; nr. 269, p. 133.

⁸ Ibidem, nr. 272, p. 134-135.

⁹ Florin Marinesu, Vlad Mischevca, *Cărțile românești din biblioteca mănăstirii athonite Sfântul Pavel*, AΘHNA, 2010, p. 18, nr. 7; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 387; Igor Cereteu, *Cartea românească*, nr. 29, p. 56.

Veniamin în Basarabia în timpul evenimentelor de la începutul deceniului doi al secolului XIX, a luat cu el mai multe cărți bisericești, pe care le-a dăruit bisericilor din Moldova din stânga Prutului. Dintr-o însemnare scrisă pe un *Penticostarion* (1820), aflăm că această carte a fost dăruită de el la 26 februarie 1821 bisericii cu hramul Sfântul Mucenic Dimitrie din satul Costuleni (Ungheni). În perioada interbelică un exemplar de *Omilii* (1775) a fost atestat la mănăstirea Vărzărești, dăruit de Pimen, mitropolitul Moldovei¹⁰.

Cartea de la Iași. Tipăriturile de la Iași erau destul de răspândite pe teritoriul Moldovei de răsărit, mai ales până către mijlocul secolului XX. Din Iași erau dufuzate manuscrisele și cărțile ieșite nu doar din tipografiile acestui oraș dar și din alte centre românești și străine. Potrivit cercetărilor din perioada interbelică în Moldova dintre Prut și Nistru au fost identificate 49 de titluri (486 ex.) de carte bisericească, ceea ce constituie 17,68 % din numărul total de titluri atestate în această perioadă. În prezent sunt cunoscute 35 de titluri de carte din această oficiină, adică 18,32 % din numărul total de titluri.

O *Carte românească de învățătură*, tiparul domnesc, 1643, identificată la est de râul Prut a circulat prin București, iar o *Liturghie*, 1759 a fost cumpărată la 15 august 1763 de la tipograful Grigorie, care a lucrat la tipărirea acestei cărți. *Liturghia* a fost semnalată la 20 iunie 1838 în biblioteca mănăstirii Hârjauca, dăruită de familia unui preot din Măndrești (Telenești). Un *Triodion* (tipografia lui Duca Sotiriovici, 1747) a fost cumpărat la 9 februarie 1767 pentru biserica Sfinților Arhangheli Mihail și Gavriil din Huși, carte care s-a aflat și în biserica din Secăreni (Hâncești). Prin aceeași filieră, adică prin Huși, a ajuns în Moldova de răsărit un *Antologhion* (1726), care a aparținut bisericii din localitatea Idrici, din ținutul Fălciului, atestată prin însemnări în localitatea Speia (Anenii Noi), carte care în perioada interbelică se afla în biblioteca Societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău. Un exemplar de *Triodion* (1747) din biblioteca din satul Vărzăreștii Noi (Călărași) a fost cumpărat din Iași. Un *Penticostar* (1753) din biblioteca bisericii din Lăpușna (Hâncești) a fost cumpărat din Huși. O *Evanghelie* (1762) din Drăslăeni (Criuleni) provine din Iași, iar *Evanghelia* din biserica din Dănceni (Ialoveni) a fost cumpărată de la un preot din capitala Țării Moldovei. Un exemplar de colecție a acestei ediții a *Evangheliei* provine din localitatea Bobești, județul Vaslui. Un *Antologhion* (1755) a circulat prin localitățile Bânila și Stârcea din Bucovina, apoi a fost cumpărat de locuitorii satului Ungureni ot Terebiece. Un *Catavasier* (1778) a fost cumpărat de la tipografia din Iași. Exemplarul de *Ceaslov* (1797) din biblioteca mănăstirii Curchi a circulat în localitatea Davideni, ținutul Neamț, iar un alt exemplar, care a circulat prin ținutul Orheiului din centrul Basarabiei a ajuns în biblioteca mănăstirii Sfântul

¹⁰ *Catalogul bibliotecii Societății istorico-arheologice bisericești basarabene din Chișinău*. Cu o prefață de Iosif M. Parhomovici. Casa Eparhială, Chișinău, 1924, Tipografia Eparhială, 1925, p. 1-75. Supliment la *Revista Societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău*, vol. XVI, Tipografia și Legătoria Eparhială, 1925, p. 20; Igor Cereteu, *Cartea românească*, nr. 534, p. 197.

Pavel de pe Muntele Athos, unde se află în prezent. Același destin l-au avut o *Psaltire* (1802) și *Descoperirea pravoslavniciei credințe* (1806). Din însemnările unui exemplar de Theofilact *Tâlcuirea Evangheliilor* (1805) constatăm că a circulat mai întâi în Ucraina, iar la 17 mai 1823 a fost dăruit mănăstirii Hirova (Călărași)¹¹.

Un rol important în difuzarea literaturii religioase de Iași poate fi atribuit ierarhilor Bisericii Ortodoxe din Moldova. Din însemnările vechi de pe cărți cunoaștem că la 10 februarie 1816 mitropolitul Veniamin Costachi a dăruit arhimandritului Chiril de la mănăstirea Căpriană un *Tipicon* (1816). Același ierarh, în timpul Eteriei, se retrage la moșiile sale din Basarabia. În drum s-a oprit pentru un timp neprecizat în satul Costuleni de pe malul stâng al Prutului și a dăruit la 26 februarie 1821 bisericii din această localitate mai multe cărți de cult, printre care și un *Antologhion* (1806). Un *Agiazmatar mic* (1814), care s-a aflat printre cărțile mănăstirii Hârbovăț a fost dăruit în perioada interbelică prin mijlocirea mitropolitului Pimen bibliotecii Societății istorico-arheologice din Chișinău¹².

Cartea de la Buzău. Edificată în anul 1691 sub patronajul lui Constantin Brâncoveanu, tipografia de la Buzău își va orienta activitatea spre asigurarea cu literatură liturgică și dogmatică, atât a Bisericii românești, cât și a bisericilor ortodoxe din Imperiul Otoman și a celor care erau supuse unor confruntări cu prozelitismul reformat și catolic¹³. Cărțile tipărite în oficina de la Buzău au circulat pe întreg teritoriul populat de români, iar în urma cercetărilor din ultimul timp am constatat prezența lor și în Basarabia. În perioada interbelică au fost cercetate 18 titluri de carte (30 de exemplare) buzoiană cu circulație în Moldova de răsărit, adică 6,49 % din numărul total de titluri atestate. În urma cercetărilor recente au fost identificate doar două titluri (3 exemplare), ceea ce constituie doar 1,04 % din numărul total de titluri identificate în acest teritoriu. Deși, mai puțin numeroase, tipăriturile de la Buzău și-au avut contribuția, de rând cu altele din București, Iași, mănăstirea Neamț, Chișinău, Blaj, Sibiu, Brașov etc., de a păstra în rândul populației românești din Basarabia credința strămoșească, limba română și sentimentul unității neamului românesc.

Din informația prezentată rezultă că în perioada interbelică cartea de Buzău a circulat pe teritoriul Moldovei de răsărit într-un număr cu mult mai

¹¹ Igor Cereteu, *Cartea românească*, nr. 1, p. 45-46; nr. 43, p. 61; nr. 61, p. 67; nr. 78, p. 72-73; nr. 92, p. 76; nr. 164, p. 98-99; Paul Mihail, *Cărți bisericești, manuscrise și icoane din Basarabia*, în Idem, *Mărturie de spiritualitate românească în Basarabia*, Chișinău, 1993, p. 172, 198, 207, 220-221; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, I, p. 568-569; II, p. 19, 114; III, p. 543; Florin Marinescu, Vlad Mischevca, *op. cit.*, nr. 28, p. 24; nr. 31, p. 24; nr. 43, p. 28.

¹² Paul Mihail, *Cărți bisericești*, p. 165, 182, 218; Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, Nicolae Fuștei, Valentina Pelin, Ion Negrei, *Mănăstirea Căpriană* (sec. XV-XX). Studiu istoric, documente, cărți, inscripții și alte materiale, coordonator dr. hab. Andrei Eșanu, Chișinău, 2003, nr. 23, p. 402; I. Caproșu, E. Chiaburu, *Însemnări*, III, p. 402, 576; Igor Cereteu, *Cartea românească*, nr. 320, p. 147-148.

¹³ Doru Bădără, *Tiparul românesc la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, Muzeul Brăilei. Editura Istros, Brăila, 1998, p. 70.

mare decât în etapa actuală, afirmație bazată și pe investigațiile întreprinse în ultimul timp. Din însemnările exemplarelor identificate pe parcursul cercetării noastre constatăm că cele mai multe cărți tipărite în oficina de la Buzău s-au aflat în bibliotecile mănăstirești, după care urmează cele ale bisericilor din sate și târguri. *Mineiele* de la 1698 s-au aflat la mănăstirea Hâncu (6 exemplare) și în satul Slobozia Mare din sudul Basarabiei. *Liturghierul* de la 1698 a fost atestat la schitul Suruceni și la Muzeul Eparhial din Ismail, ultimul provenit din biserica satului Palanca din sudul Moldovei de răsărit. Un *Octoih* (1700) a ajuns din Craiova la mănăstirea Căpriană și schitul Condrița, iar altul s-a aflat la mănăstirea Hâncu. Un exemplar de *Liturghier* (1702), a circulat prin Moldova din dreapta Prutului, fiind atestat în cele din urmă în Biblioteca Științifică Centrală a Academiei de Științe. Al doilea exemplar din aceeași colecție a aparținut mănăstirii Hâncu, iar al treilea a fost semnalat într-o biserică din Ialoveni. Un *Apostol* (1704) a fost dăruit de un ierarh Muzeului Eparhial din Ismail, iar un exemplar de *Apostol*, ediția din 1743 este cumpărat la 24 iunie 1753, a fost dăruit „la mănăstire în târg în Orhei”. În perioada interbelică au fost semnalate nouă exemplare ale acestei ediții a *Apostolului* în bisericile din sate. O *Liturghie*, ediția din 1768, s-a aflat printre cărțile bibliotecii din biserica satului Mereni (Anenii Noi), iar alt exemplar a aparținut preotului Onofrei de la biserica Adormirii Maicii Domnului din Răzeni (în prezent Rezina), cumpărat în 1805 din Iași¹⁴.

Cartea de la Târgoviște. Printre cărțile vechi și rare din colecțiile din Chișinău se află un exemplar de *Îndreptarea legii*, tipărit la Târgoviște în anul 1652¹⁵. Din însemnări aflăm că această carte a fost dăruită la 3 februarie 1810 de către un preot anonim fiului său Vasile. Potrivit consemnării lor constatăm că: „Această sfântă Pravil(ă) am dat și i-am dăruit fiului meu preotului Vasile ca si-mi fie pomană pentru pomenire me și a părinților mei. 1810 fevrar 3 <semnătură autografă>”. Este evident că Pravila s-a aflat în biblioteca unei familii de preoți, care a fost transmisă din tată în fiu. Destinul ei ulterior, până în secolul XX, nu este cunoscut din lipsa însemnărilor posesorale.

Pe o foaie curată la începutul cărții este scrisă o notă mai recentă, care ne confirmă următoarele: „Această Pravilă «Îndreptarea legii», tipărită în Târgo-

¹⁴ P. Constantinescu-Iași, *Circulația vechilor cărți bisericești românești în Basarabia sub ruși*, Extras din *Revista societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău*, vol. XIX, Chișinău, Tipografia Eparhială „Cartea Românească”, 1929, p. 36, 37; I. Gheorghiuță, *Scurtă dare de seamă despre Muzeul Eparhial din Ismail*, în *RSIAB*, XVI, 1925, p. 159, 160; Dimitrie I. Balaur, *Biserici din Moldova de Răsărit. I. Cărți românești de slujbă bisericească care au trecut Prutul (veac. XVIII-XIX). Județul Lăpușna*. Tipografia cărților bisericești, București, 1934, p. 11. Extras din *BOR*, anul 52, [1934], nr. 1 și 2, p. 11, 12; Paul Mihail, *Cărți bisericești*, p. 164; Alexei Agachi, *Istoria Mănăstirii Hâncu (1677-2010)*, Pontos, Chișinău, 2010, p. 108; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, I, p. 520; II, p. 7, 180; III, p. 10, 182, 184; Igor Cereteu, *Răspândirea tipăriturilor românești în județul Bălți în perioada interbelică (în baza unui manuscris)*, în *Luminătorul*, 3/2009, nr. 5, p. 30; Idem, *Cartea românească*, nr. 10, 11, p. 50; nr. 32, p. 57; Maria Danilov, *Circulația cărții de Buzău în Basarabia. Reconstituiri*, în *MOUSAIOS*. Buzău, 1999, p. 449-454.

¹⁵ Igor Cereteu, *Cartea românească*, nr. 2, p. 46-47.

viște la anul 1652 am aflat-o în biblioteca Sf. Mitropolii a Chișinăului deteriorată și am reparat-o precum se vede! După alungarea bolșevicilor din Basarabia regăsind-o printre cărțile de cult și pentru a nu se înstreina o depun la Muzeul bisericesc din localitate astăzi 26 august 1942. Efrem Tighineanu lt. de Arhiepiscop al Chișinăului”.

Așadar, *Pravila* a ajuns, în împrejurări necunoscute, în biblioteca Mitropoliei Chișinăului, înainte de 26 august 1942. Cartea a fost reparată de către Efrem Tighineanu, locțiitor de arhiepiscop al Chișinăului, restaurată și dăruită Muzeului Bisericesc de la Chișinău. Nu cunoaștem împrejurările în care acest exemplar a ajuns la Biblioteca Academiei de Științe a Moldovei, însă în perioada sovietică, când cercetarea a astfel de cărți a fost interzisă, a fost șters cu cerneală un fragment de însemnare, și anume „După alungarea bolșevicilor din Basarabia”, care la o lectură mai atentă poate fi citit integral¹⁶.

Cartea de la Snagov. Prezența hoardelor străine pe teritoriul de sud al Țării Moldovei a implicat devastarea lăcașelor de cult, iar obiectele necesare oficerii slujbelor religioase erau ulterior vândute creștinilor. Astfel în anul 1717 preotul Stratul, preoteasa Ana și fiul lor State din Micăuți au procurat din Căușeni de la tătari o *Evangelhie*, tipărită la Snagov în anul 1697, pe care au dăruit-o cu o *Liturghie* mănăstirii Căpriană. Un exemplar al acestei *Evangelhii* s-a aflat în biblioteca bisericii din Vorniceni (Strășeni)¹⁷.

Cartea de la Râmnic. Bibliotecile bisericilor din Moldova de răsărit, au acumulat în timp, prin preoți, dascăli, diaconi și comunități, numeroase cărți manuscrise sau tipărite în diferite centre românești și străine, necesare oficerii slujbelor religioase. Preoții din Basarabia au utilizat, și mai utilizează încă, în timpul serviciilor divine literatură religioasă, ieșită de sub teascurile tipografiei de la Râmnic, or cărțile din acest centru sunt destul de numeroase la est de Prut, dovadă că ele erau foarte solicitate de fețele bisericești. Cărțile erau dăruite, cumpărate, împrumutate de proprietari, care însemnau pentru „ca să știe” numele posesorului, localitatea și biserica, data cumpărării sau actului de donație, iar din aceste note se pot restabili în mare parte itinerarele pe care s-a deplasat cartea în spațiu și timp. În prezent sunt cunoscute 32 de titluri de carte tipărite la Râmnic (75 de exemplare), care au circulat în partea stângă a Prutului, ceea ce constituie 16,75 % din numărul titlurilor depistate în fondurile din Chișinău, iar din numărul total de exemplare identificate cartea de la Râmnic constituie 11,70 %.

Un *Antologhion*, 1705, atestat în satul Șirăuți (Briceni) a fost cumpărat de către preotul Nicolai, probabil, în secolul al XVIII-lea, cu precizarea „ot Ruși, care iaste piste Dunăre”, iar în nordul Basarabiei ajunge prin filiera bucovineană.

¹⁶ Vezi alte detalii despre această carte: Igor Cereteu, *Note privind destinul unei cărți vechi și rare: „Îndreptarea legii” tipărită la Târgoviște în anul 1652*, în *Luminătorul*, Chișinău, nr. 1 (100), 2009, p. 38-39.

¹⁷ P. Constantinescu-Iași, op. cit., p. 36; Igor Cereteu, *Cartea românească*, nr. 9, p. 49; Idem, *Valoarea documentară și semnificația istorică a notelor posesorale*, în *Revista de Istorie a Moldovei*, 2004, p. 812.

O *Evangelhie* (1746) din satul Pășcăuți din Bucovina a fost atestată în perioada interbelică la Muzeul din Chișinău. Un *Octoih* (1763) din Tuzara (Călărași) provine de la mănăstirea Neamț. Un *Triodion* (1777) a circulat în ultimele decenii ale secolului XIX în Bucovina de nord, iar în prezent este printre cărțile Muzeului Literaturii Române. Un *Triodion* (1782) atestat în Chișinău a circulat în județul Botoșani. Un *Penticostarion* (1785) atestat în perioada interbelică în biblioteca Casei Mitropolitane din Chișinău provine din Iași, de la biserica Sfântul Nicolae Domnesc. Un exemplar de *Antologhion* (1786) a fost cumpărat în 1787 de Nicolai Jătaru pentru biserica satului Cărbuna (Ialoveni) de la episcopul Hușului Iacov. Un exemplar de *Apostol* (1794) a fost cumpărat din Iași la 1 ianuarie 1802 de către Ioniță Pantază din Coșnețai, carte care a ajuns în biblioteca Casei Mitropolitane din Chișinău¹⁸.

Cartea de la Rădăuți. Din centrul tipografic de la Rădăuți este cunoscut la momentul actual al cercetărilor un exemplar (incomplet și fără însemnări marginale) al *Ceasoslovului*, tipografia Episcopiei, anul 1745¹⁹.

Cartea de la mănăstirea Căldărușani. Un *Antologhion*, ediția din 1766, din titlul cărții rezultă că a fost tipărit la mănăstirea Căldărușani, a fost cumpărat pe banii satului Șirăuți (Briceni) de către preotul Elisei Lemni la 13 noiembrie 1797. Mai este cunoscut că exemplare s-au aflat în perioada interbelică în bibliotecile bisericilor din satele Vălcineț (Călărași) și Onișcani (Călărași)²⁰.

Cartea de la Dubăsari. Dintre cărțile tipărite de Mihail Strilbițchi la Dubăsari este cunoscut *Cântec după răposarea cneazului Grigorii Potemkin* (1793). Destul de răspândit în bisericile din Basarabia era *Ceasoslovul* (1794). La momentul actual al cercetărilor sunt cunoscute patru exemplare de *Ceasoslov* din această ediție. Din însemnări constatăm că un exemplar a circulat în părțile Sorociei, iar altele s-au aflat în mănăstirea Frumoasa, în bisericile din Călărași și Tătăraști (Lăpușna)²¹.

Cartea de la Movilău. Câte o *Psaltire* (1796), tipărită în tipografia lui Mihail Strilbițchi, s-a aflat în Mitropolia din Chișinău și în schitul Borisovca din fostul județ Izmail din sudul Basarabiei, iar alta a aparținut bisericii Sf. Haralambie din Chișinău, care în prezent se află la BCU Cluj. O *Istorie a Alexandrului celui Mare* (1796) a circulat prin Transilvania și în prezent se află la BCU Cluj²².

Cartea de la mănăstirea Neamț. Pe teritoriul Basarabiei au circulat cărți din diferite centre românești și străine, iar cele mai numeroase sunt tipăriturile din Chișinău, București, Iași, Blaj, Râmnic și mănăstirea Neamț. Tipăriturile ieșite

¹⁸ P. Constantinescu-Iași, *op. cit.*, p. 38; Paul Mihail, *Cărți bisericești*, p. 178, 179; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, II, p. 137, 143; Igor Cereteu, *Cartea românească*, nr. 12, p. 50-51; nr. 161, p. 97; nr. 189, p. 109; nr. 214, p. 117.

¹⁹ *Ibidem*, nr. 37, p. 59.

²⁰ Paul Mihail, *op. cit.*, p. 214; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, II, p. 160, 164; Igor Cereteu, *Cartea românească*, nr. 108, p. 81.

²¹ I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, II, p. 382; IV, p. 438; Igor Cereteu, *Cartea românească*, nr. 228, p. 123; nr. 231-234, p. 124-125.

²² P. Constantinescu-Iași, *op. cit.*, p. 42; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, IV, p. 283, 296.

de sub teascurile tiparniței de la Neamț au fost destul de răspândite ca număr și variate ca titluri și ediții. Constatăm prezența a 35 de titluri de carte nemțeană (122 exemplare), ceea ce constituie 12,63 % din numărul total de titluri, iar în prezent au fost cercetate *de visu* 15 titluri (25 de exemplare) de carte veche tipărită la mănăstirea Neamț, ceea ce este echivalentul a 7,85 % din numărul total de titluri atestate în stânga Prutului.

Cartea tipărită la mănăstirea Neamț a circulat pe întregul teritoriu al Moldovei dintre Prut și Nistru cu o prezență mai accentuată în nordul și centrul acestui spațiu. Este cunoscut că în perioada interbelică s-au făcut investigații temeinice în domeniul bibliofiliei, iar unele rezultate au fost publicate de către autorii cercetărilor. Acestea ne confirmă că pe teritoriul dintre Prut și Nistru și în Transnistria cartea românească de la mănăstirea Neamț și-a avut locul și rolul meritat. Bibliotecile bisericilor și mănăstirilor erau pline de literatură în limba română, iar cartea slavonă se întâlnește mai rar, dovadă că slujbele religioase erau oficiate românește, chiar și atunci când în Basarabia limba română a fost interzisă, mai ales în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea.

În anul 1807 apare la mănăstirea Neamț primul volum de *Viețile sfinților*, urmat de celelalte volume pe 11 luni, care au văzut lumina tiparului până în 1815 și care au constituit un frumos prilej de bucurie pentru toți românii. Aceste volume au fost cumpărate de credincioșii din întreg spațiul românesc, circulând și la est de Prut²³. *Viețile sfinților* au fost cumpărate atât de preoți pentru bisericele de mir, cât și de călugări pentru bibliotecile mănăstirești. În perioada interbelică a fost constatată prezența lor la mănăstirile Hârjauca, Hirova, Țigănești, Curchi, Răciula²⁴. *Viețile sfinților pe noiembrie* se află în prezent în biblioteca bisericii Sfântul Dumitru din Chișinău, care a aparținut anterior mănăstirii Noul Neamț, dovadă că această mănăstire a avut o importanță majoră în răspândirea literaturii religioase în Basarabia²⁵. Un alt exemplar, care pe la mijlocul secolului al XIX-lea aparținea preotului Theodor Bițeanu din satul Cotul Morii (Hâncești), a fost atestat în perioada interbelică printre cărțile bibliotecii Casei Mitropolitane din Chișinău²⁶.

Ierarhii moldoveni au avut un important rol în răspândirea tipăriturilor românești în spațiul locuit de români. Un *Chiriacadromion* (1811) s-a aflat în perioada interbelică la biblioteca Societății istorico-arheologice din Chișinău, provenit de la Pimen mitropolitul Moldovei²⁷. Asemenea cărți au fost identificate

²³ C. Voicescu, *Cărți de spiritualitate ortodoxă scrise în limba greacă, traduse în românește și tipărite la Mănăstirea Neamț în secolul al XIX-lea*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, nr. 7-8, 1974, p. 631; D. Alexandru, *150 de ani de la apariția "Vieților sfinților" - 1807*, în *MMS*, nr. 1-3, 1958, p. 110-119.

²⁴ P. Constantinescu-Iași, op. cit., p. 43; Paul Mihail, *Cărți bisericești*, p. 192, 198, 214.

²⁵ Nicolae Fuștei, *Carte veche românească la biblioteca bisericii Sfântul Dumitru din Chișinău*, în *Revista de Istorie a Moldovei*, nr. 4, 2005, p. 65-66.

²⁶ Paul Mihail, *Cărți bisericești*, p. 179-180, nr. 8.

²⁷ *Catalogul bibliotecii societății*, p. 19; Paul Mihail, *Cărți bisericești*, p. 176, nr. 57.

și cercetate în anii 30 ai secolului XX la mănăstirile Hârbovăț, Tabăra, Curchi, iar două exemplare au fost semnalate de Nestor Vornicescu, Mitropolitul Olteniei la mănăstirea Hâncu²⁸.

Un exemplar de *Scara Sfântului Ioan Sinaitul*, 1814, din biblioteca mănăstirii Tabăra a fost cumpărat de la mănăstirea Neamț, iar altul a circulat în ultimul deceniu al secolului XIX, prin Iași, carte care în prezent se află la Biblioteca Națională²⁹.

Alegere din toată Psaltirea, 1815, a fost cercetată de P. Constantinescu-Iași la mănăstirea Noul Neamț³⁰, iar un exemplar de Efrem Syrul, *Cuvinte de învățături*, (vol. III, 1823) a aparținut bibliotecii mănăstirii Neamț, care în anul 1888 a fost adus la mănăstirea Noul Neamț. O *Evanghelie* (1821) din biblioteca mănăstirii Curchi a fost dăruită în anul 1822 de ieromonahul Venedict egumenul de la mănăstirea Secul și de ierodiaconul Sofronie Miclescu³¹. Din însemnările unei *Psaltiri* (1824) aflăm că la 1 decembrie 1836 a fost schimbată pe un ceasornic de la mănăstirea Neamț, schimbul fiind făcut între călugărul Clavdei și proprietarul cărții, exemplar care în secolul XX a ajuns în biblioteca satului Cocieri (Dubăsari). Un exemplar de *Antologhion* (vol. II, 1825) aparținea la 26 aprilie 1885 bisericii de la Dulcești (jud. Neamț)³².

În biblioteca mănăstirii Hârjauca a fost identificată o *Carte de suflet ... sau nevăzutul războiu*, 1826, care în anul 1831 a fost dată de către maica Rahila de la mănăstirea Agapia maicei Glafira de la una din mănăstirile din Basarabia. În anul 1851 cartea se afla la mănăstirea Dobrușa (Șoldănești), iar în perioada interbelică la mănăstirea Hârjauca³³. *Mineiele* de la mănăstirea Neamț (1830-1832) au fost destul de apreciate și solicitate de credincioșii ortodocși din Basarabia. Aceste cărți erau cumpărate de comunități, preoți, persoane particulare, călugări, însă au existat și donații a acestor mineie pentru mănăstirea de la Noul Neamț (Căușeni) din Basarabia.

Cartea de la Chișinău. După anexarea Basarabiei la Imperiul țarist în 1812, Biserica ortodoxă din această provincie a fost subordonată autorităților ecleziastice din capitala imperiului țarist. Gavriil Bănulescu-Bodoni, numit în scaunul mitropoliei, a deschis o tipografie la Chișinău în anul 1814, de sub teascurile căreia în anii următori au ieșit cărți preponderent de factură religioasă. Basarabia a intrat în circuitul de valori bibliofile în anul 1815, când apare *Liturghia* prima

²⁸ Paul Mihail, *Cărți bisericești*, p. 176, 187, 196; P. Constantinescu-Iași, *op. cit.*, p. 44; Nestor Vornicescu, *Mănăstirea Hâncu, centru de spiritualitate românească în secolele XVII-XX*, în *Literatura și arta*, Chișinău, nr. 8 (2481), 25 februarie 1993, p. 7; Alexei Agachi, *op. cit.*, nr. 30, p. 111.

²⁹ Paul Mihail, *Cărți bisericești*, p. 196; A. Eșanu, V. Eșanu, N. Fuștei, V. Pelin, I. Negrei, *op. cit.*, nr. 18, p. 400; P. Constantinescu-Iași, *op. cit.*, p. 44-45; Igor Cereteu, *Cartea românească*, nr. 371, p. 160.

³⁰ P. Constantinescu-Iași, *op. cit.*, p. 45.

³¹ Paul Mihail, *Cărți bisericești*, p. 221, 233-234.

³² M. Danilov, A. Grițco, L. Malahov, *Cartea românească în colecțiile Muzeului Național de Istorie a Moldovei. 1683-1918*. Catalog, Tyrageția, Chișinău, 2002, nr. 56, p. 92; Igor Cereteu, *Cartea românească*, nr. 583, p. 209; nr. 585, p. 210.

³³ Paul Mihail, *Cărți bisericești*, p. 193.

carte religioasă în limba română apărută la Chișinău. Tipăriturile erau scoase în tiraje mari, încât să acopere necesitățile preoților din biserici și mănăstiri, or în unele biblioteci ele sunt atestate în mai multe exemplare. Cărțile erau răspândite în majoritatea bisericilor din Basarabia. Cercetările din ultimul timp ne-au permis să restabilim o realitate aproximativă privind difuzarea tipăriturilor din Chișinău pe teritoriul Basarabiei. Potrivit unor cercetări prealabile suntem în măsură să constatăm că tipăriturile de la Chișinău constituie 9,94 % din numărul titlurilor și 30,73 % din numărul exemplarelor.

Activitatea de tipărire a cărților a fost preluată și de succesorii săi în scaunul eparhial. Acestea erau destinate creștinilor din Basarabia, însă ele pot fi întâlnite și înafara hotarelor istorice ale provinciei, dovadă că au fost utile și au avut o largă arie de răspândire. Din informațiile oferite de Paul Mihail constatăm că tipăriturile de la Chișinău au fost solicitate de fețe bisericești și oameni de cultură din: Iași, București, Odesa, Vidin, de preoții de dincolo de Nistru, de prizonierii ardeleni de dincolo de munții Ural³⁴. Printre cele 17 condiții stipulate în ukazul sinodal din 4 mai 1814 cu privire la deschiderea tipografiei se prevedea ca din fiecare ediție tipărită la Chișinău să fie expediat câte un exemplar Sfântului Sinod și bibliotecilor acestuia, Departamentului Ministerului instrucțiunilor publice, Academiei de Științe, Academiei Teologice din Sankt-Petersburg și două exemplare la Biblioteca Publică Imperială³⁵.

Cartea de la Sankt-Petersburg. Pentru românii basarabeni au fost tipărite cărți și în vechea capitală a Imperiului țarist, începând cu anul 1817. Aceste tipărituri erau răspândite în majoritatea bisericilor și mănăstirilor din Basarabia, iar unele au trecut Prutul și au fost atestate în biblioteci laice sau bisericești din România. La Sankt-Petersburg au fost tipărite în limba română: *Noul Testament* (1817, 1819) și *Biblia* (1819). Exemplare de *Noul Testament* (1817) au fost semnalate în mănăstiri și biserici din Basarabia și Transnistria, însă există exemplare care au fost identificate pe teritoriul României, în: biserica Ziua Crucii din Iași, Paraclisul Pașcanu din Iași, s. Cucuieți, mănăstirea Putna, la Biserica Albă din Iași, s. Corocăiești (jud. Suceava), cu circulație în orașul Roman, la biserica cu hramul Sfântului Mucenic Gheorghe și, probabil, la mănăstirea Neamț. Un exemplar a circulat prin Transilvania, iar în prezent se află la BCU Cluj, altul la mănăstirea Slatina, care în prezent se află la Biblioteca Univversității din Craiova; biserica Talpalari din Iași³⁶, iar un exemplar de *Noul Testament*, ediția din 1819 s-a aflat în satul Tărăcălciaia, carte care în prezent se află în BCU Cluj³⁷. Ex-

³⁴ Paul Mihail, *Răspândirea tipăriturilor românești din Basarabia în a doua jumătate a sec. al XIX-lea*, în Idem, *Mărtirii de spiritualitate românească în Basarabia*, Chișinău, 1993, p. 145-153.

³⁵ Nicolae Fuștei, *Contribuția Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni la dezvoltarea tiparului*, în *Revista de Istorie a Moldovei*, nr. 2-3, Chișinău, 2009, p. 173.

³⁶ Olimpia Mitric, *op. cit.*, 268, 311; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, IV, p. 104, 111, 128, 249; 162-163, 329; 200, 295, 266; 221; 375; 402; 404; 407; 453.

³⁷ I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, IV, p. 79, 96, 112-113; Elena Mosora, Doina Hanga, *Catalogul cărții vechi românești din colecțiile B.C.U. „Lucian Blaga” Cluj (1561-1830)*, Cluj-Napoca, B.C.U. „Lucian Blaga”, 1991 p. 205-206.

emplete de *Biblie* (1819) au fost cercetate în mănăstirea Vorona (jud. Botoșani), biserica Talpalari din Iași, mănăstirea Putna, Știubieni (jud. Dorohoi)³⁸.

Cartea de la Blaj. În bibliotecile bisericilor din Basarabia sunt întâlnite și în prezent tipărituri transilvănene, iar cărțile de la Blaj ocupă un loc distinct, prin prezența lor într-un număr mai mare în comparație cu cele din alte centre din Transilvania. Conform cercetărilor din ultima perioadă, în fondurile din Chișinău au fost atestate 16 titluri de carte blăjeană (46 de exemplare), ceea ce constituie 8,37 % din numărul total de titluri și 7,17 % din numărul exemplarelor atestate în acest spațiu.

Un exemplar de *Liturghie*, 1756, a fost cumpărat în anul 1760 de către preotul Ion din localitatea Rogozăni de la preotul Gheorghe din Lăpușeni, iar acesta vinde cartea „lui Petrea și cu soața lui Sora”, pe care o dăruie bisericii din Lăpușul românesc pentru 11 măriași³⁹.

Potrivit unor cercetări recente, au fost repertoriate 75 de exemplare ale acestei ediții ale *Liturghiei*, dintre care 27 au fost descrise bibliografic, iar restul doar consemnate documentar⁴⁰. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, un *Strastnic* (1773) se afla în Transilvania, în localitățile Ocna Șugatagu și Slatina. Probabil, la sfârșitul acestui secol, sau la începutul secolului al XX-lea, cartea a ajuns la una din bisericile din Basarabia. O *Evanghelie* (1776) din biserica satului Șirăuți (Briceni) din nordul Basarabiei a circulat mai întâi prin Bucovina. Un *Triodion* (1792) din satul Nemțeni (Hâncești) provine din localitatea Pererâta (Edineț), ceea ce ne determină să credem că a ajuns în Basarabia prin aceeași filieră, adică prin Bucovina de nord. *Strastnicul*, ediția de la 1800, a fost cumpărat la 26 ianuarie 1817 de către Ion sin Borilă cu familia sa pentru biserica cu hramul Sfântului Nicolae din satul Chițcani (Căușeni). Un *Apostol* (1802) a circulat în partea de sud a Basarabiei. În anul 1884 se afla în biblioteca bisericii cu hramul Sfântului Dimitrie din satul Tartaulul de Larga (Cantemir) și se pare că a fost achiziționat de la un proprietar din Bucovina de nord. Un *Strastnic* (1804), un *Triodion* (1813) și un *Apostol* (1814) au fost dăruite la 26 februarie 1821 de mitropolitul Moldovei Veniamin Costachi bisericii din satul Costuleni⁴¹.

Dintre titlurile blăjene mai răspândite la est de râul Prut sunt: *Apostolul*, 1802, fiind constatate 23 de exemplare; *Triodion*, 1813 – în 21 de exemplare; *Apostol*, 1814 – în 15 exemplare; *Penticostar*, 1808 – în 13 exemplare, *Octoih*, 1792 – în șapte exemplare; *Strastnic*, 1804 – în șapte exemplare; *Biblia*, 1795 – în șase exemplare; *Strastnic*, 1800 – în patru exemplare, *Evhologhion*, 1784 – în patru exemplare. Alte titluri sunt întâlnite în 1-2 exemplare: *Liturghie* (1756), *Triodion* (1771), *Strastnic* (1773), *Evanghelie* (1776), *Catavasier* (1777), *Minologhion* (1781), *Octoih* (1783), *Catavasier* (1793), *Triodion* (1800), *Cărți de învățăături creștinești* (1805-1806), *Liturghie* (1807), *Strastnic* (1817).

³⁸ I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, IV, p. 203, 209, 285, 503.

³⁹ Igor Cereteu, *Cartea românească*, nr. 74, p. 71.

⁴⁰ Gabriela Mircea, *Tipografia din Blaj în anii 1747-1830*, Editura ALTIP, Alba Iulia, 2008, p. 128.

⁴¹ I. Caproșu, E. Chiaburu., *op. cit.*, III, p. 243; Igor Cereteu, *Cartea românească*, nr. 132, p. 88; nr. 155, p. 95; nr. 275, p. 135; nr. 284, p. 137; nr. 300, p. 141; nr. 359, p. 157; nr. 369, p. 159.

Cartea de la Sibiu. Tipăriturile de la Sibiu sunt mai puțin prezente în Moldova de răsărit în comparație cu cele ieșite de sub teascurile blăjene. Un exemplar de *Mâna lui Damaschin* (1793) a fost identificat în perioada interbelică de P. Constantinescu-Iași la muzeul din Chișinău, care a aparținut mănăstirii Vărzărești (Nisporeni). O *Liturghie* (1798) a fost cumpărată la 9 decembrie 1806 de Pelaghia Cosarev din satul Bârnova (Ocnîța) pentru biblioteca bisericii cu hramul Sfântului Nicolae din această localitate, unde s-a aflat până la confiscarea acesteia de către autoritățile sovietice. Un *Penticostarion* (1805) este din numărul cărților dăruite de românii transilvăneni, în anii '90 ai secolului XX, creștinilor din Basarabia și Bucovina. O *Psaltire* (1812) a aparținut începând cu anul 1815 bisericii din Hulpești. La 20 decembrie 1820 cartea a fost cumpărată de către Ioan Popoviciu „slujitoriu Sfinților Apostoli ot Bărboiu”, iar la 10 martie 1836 de către Ioan Istrati „slujitoriu Sfintei monastiri Golii”, din Iași. Ulterior cartea s-a aflat în biblioteca Societății istorico-arheologice din Chișinău. *Liturghii* (1814) au fost depistate la Borisovca și Copana Balca (fostul județ Izmail) și altul la Muzeul Eparchial⁴².

Cartea de la Sibiu este prezentă pe tot teritoriul Basarabiei, iar de o utilitate mai mare a fost *Evangelhia*, ediția din 1806, fiind atestată în perioada interbelică în nouă exemplare și ediția *Liturghiei* din 1798 care a fost semnalată în șase exemplare. Au mai fost constatate *Mâna lui Damaschin* (1793), *Acatist* (1807), *Ceaslov* (1805 și 1809), *Liturghie* (1807, 1809 și 1814), *Catavasier* (1817), *Psaltire* (1812). Filierile prin care a pătruns cartea de Sibiu la est de Prut sunt centrele din nordul Bucovinei și orașul Iași.

Cartea de la Brașov. Dintre cărțile vechi tipărite la Brașov, cu circulație în Basarabia, este un Aaron Vasile, *Patimile lui Isus Hristos*, tipografia lui Gheorghe de Șobeli, 1805, care, potrivit însemnărilor, a fost cumpărată de un Ioan Olenic de la Pintilie Rusu din Horodnicul de Jos, iar alt exemplar s-a aflat în perioada interbelică la mănăstirea Curchi (Orhei). Un *Ceaslov bogat* (1806) din satul Hansca (Ialoveni) a circulat la Burlănești (Edineț) și Singurenii Vechi (Râșcani). Un *Octoih*, tipografia lui Jan Friedric Herfirt, 1810 s-a aflat în aceeași perioadă în biserica din Fălești, iar altul a circulat în secolul XIX și începutul secolului XX în sudul Basarabiei, fiind semnalat în localitatea Ceadâr-Lunga, iar ulterior în biblioteca Societății istorico-arheologice din Chișinău. Exemplarul de *Evhologhion* (1811) de la mănăstirea Hârbovăț din perioada interbelică a aparținut anterior satului Cotul Morii. Sunt atestate două exemplare de *Ușa pocăinței*, tipografia lui Jan Frdrih Herfirt, ediția din 1812. Primul s-a aflat în biblioteca unui centru monastic din Basarabia, probabil este vorba de mănăstirea Curchi. Al doilea, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, se afla în biserica satului Bălănești (Nisporeni), carte care a fost dăruită la 31 august 1869 de preotul Dimitrie Bușila și preoteasa Ivdochia preotului Miron Bușila din aceeași localitate. În anul 1922 cartea se mai afla în Bălănești, iar în cele din urmă a ajuns în fondurile Muzeului

⁴² P. Constantinescu-Iași, *op. cit.*, p. 41, 45; Paul Mihail, *op. cit.*, p. 169; Igor Cereteu, *Cartea românească*, nr. 257, p. 130; nr. 313, p. 146.

Literaturii Române "Mihail Kogălniceanu". În perioada interbelică un exemplar al acestei ediții s-a aflat la mănăstirea Curchi (Orhei).⁴³

Dintre tipăriturile de la Brașov o frecvență mai mare a avut-o *Ceasoslovul bogat* (1806), care a fost întâlnit în cinci exemplare și *Evhologhionul* (1811) în trei exemplare, iar altele ca *Patimile lui Hristos* (1805), *Octoih mic* (1810), *Psaltire* (1810) și *Ușa pocăinței* (1812) au fost semnalate în 1-2 exemplare.

Cartea de la Viena. Tipăriturile românești de la Viena au fost constatate într-un număr mic în spațiul de la est de Prut, iar cercetări mai recente⁴⁴ ne determină să credem că ele au circulat mai puțin și în partea dreaptă a acestui râu, din cauza că au ieșit în tiraje mici și cu un număr mai redus de titluri. Este cunoscut un exemplar de *Adunarea cazaniilor*, din 1793. Un *Teoreticon*, (1823) a fost cumpărat de către Ion Pănuț, împreună cu alte cinci cărți la 18 octombrie 1857 din mănăstirea Cușălăuca. La 18 august 1944, Augustin Orbu din mănăstirea Condrița din centrul Basarabiei scrie că această carte îi aparținea. Paul Mihail a identificat în perioada interbelică în mănăstirea Tabăra un *Anastasimatar* a lui Macarie ieromonahul (1823)⁴⁵.

La momentul actual al cercetărilor sunt cunoscute trei cărți românești tipărite la Viena: *Adunarea Cazaniilor*, 1793 (1 exemplar), *Teoreticon*, 1823 (1 exemplar), *Anastasimatar*, 1823 (1 exemplar), care, probabil, au apărut în Basarabia prin nordul Bucovinei.

Cartea de la Buda. Dintre cărțile tipărite la Buda de o utilitate mai mare au fost *Mineiele* de la 1804-1805. Un exemplar pe luna septembrie provine de la o biserică din Isaccea, județul Tulcea. Gheorghe Ghibănescu atestă *Mineiele* de la Buda la Vechiul Sobor din Chișinău, însă le datează greșit cu anul 1802. Un *Minei pe luna noiembrie* a fost dăruit la 24 iulie 1918 de către preotul Pavel Manoilescu din parohia Fâsticeni, județul Vaslui „fraților noștri moldoveni din Basarabia”. În cele din urmă cartea a ajuns în biblioteca mănăstirii Noul Neamț. *Mineiul pe luna februarie* a fost atestat prin însemnări în biserica cu hramul Acoferemântul Maicii Domnului din Briceni, din nordul Basarabiei⁴⁶.

Mineiele pe 12 luni tipărite la Buda (1804-1805) au existat în perioada interbelică în bibliotecile bisericilor din Unțăști (Ungheni), Fălești, mănăstirea Hârjauca (Călărași), mănăstirea Hirova (Călărași), Japca (Florești). Un *Octoih* (1811) a aparținut până la 1825 bibliotecii bisericii din Rujenița (Ocnița), iar în anul 1985 se afla în localitatea Grinăuți-Moldova (Ocnița)⁴⁷.

⁴³ P. Constantinescu-Iași, *op. cit.*, p. 43, 44; Paul Mihail, *op. cit.*, p. 173, 187; I. Caproșu, E. Chia-buru, *op. cit.*, III, p. 221, 222, 256, 267, 308, 603; Igor Cereteu, *Răspândirea*, nr. 66, p. 33; Idem, *Cartea românească*, nr. 302, p. 162; nr. 356, 357, p. 156.

⁴⁴ Olimpia Mitric, *Manuscrise și cărți vechi în colecții vrâncene (secolele XVII-XX)*, în *Codrul Cos-minului*, nr. 11, 2005, p. 154.

⁴⁵ Paul Mihail, *op. cit.* p. 197; Igor Cereteu, *Cartea românească*, nr. 227, p. 123; nr. 575, p. 206-207.

⁴⁶ Gheorghe Ghibănescu, *Impresii și note din Basarabia*, Civitas, Chișinău, 2001, p. 87; Igor Cere-teu, *Cartea românească*, nr. 292, p. 139; nr. 294, p. 139-140; nr. 304, p. 142-143.

⁴⁷ Gheorghe Ghibănescu, *op. cit.*, p. 53 (datează greșit cu anul 1807); Paul Mihail, *op. cit.*, p. 192, 198; Igor Cereteu, *Răspândirea*, nr. 59, p. 33; Idem, *Cartea românească*, nr. 350, p. 154-155.

În perioada interbelică au fost semnalate exemplare ale *Evangheliei* (1812) în bibliotecile mănăstirilor Hârbovăț și Hârjauca, în biserica din Bulboci (Soro-ca), Călărași târg, la Pârlița (Ungheni), Mășcăuți (Criuleni), la bisericile Buna Vestire și Sfântul Ilie din Chișinău, mănăstirea Răciula (Călărași), Horăști (Ialoveni), Cioc-Maidan (Găgăuzia), Leova, Slobozia Mare (Cahul), Tătărești (Strășeni), Sociteni (Ialoveni)⁴⁸.

O *Psaltire* (1817) în anul 1887 a fost proprietatea bisericii din Volovăț (județul Suceava), iar ulterior devine proprietatea unei biserici din Moldova de răsărit. Un *Octoih* (1826) a circulat prin Cernăuți, iar în perioada interbelică a ajuns în Basarabia⁴⁹.

Cele mai solicitate cărți de la Buda în Basarabia au fost *Mineiele* de la 1804-1805, destul de răspândite pe întreg teritoriul de la est de Prut. Ele au circulat atât împreună, cât și pentru fiecare lună separat. Alte tipărituri de la Buda cu circulație în Basarabia au fost: *Acatist* (1807 și 1819), *Octoih* (1811 și 1826), *Evanghelie* (1812), *Triodion* (1816), *Strastnic* (1816), *Psaltire* (1817). Din cercetările noastre asupra cărții de la Buda constatăm că cea mai mare parte a cărților tipărite în acest oraș au ajuns în Moldova pruto-nistreană prin nordul Bucovinei și prin filiera Iașului.

Cartea veche din tipografiile de la **București** a avut și mai are încă o arie foarte extinsă de circulație și poate fi întâlnită până în prezent în bisericile din localitățile românești, atât din interiorul spațiului istoric românesc, cât și din afara lui. Din informațiile de care dispunem și din cercetările din ultima perioadă putem constata cu certitudine că asemenea valori sunt prezente în majoritatea bisericilor din Moldova de răsărit. Evident, o bună parte dintre ele au fost nimice în perioada sovietică, cu scopul de a șterge orice urmă a românismului, ori și în baza exemplarelor recuperate de instituțiile de profil putem crea o imagine aproximativă despre arealul lor de răspândire. Aceste valori demonstrează cu certitudine unitatea și continuitatea românească și nu în ultimul rând a contribuit în esențială măsură la făurirea limbii literare românești.

Cartea de la București a pătruns în partea de nord a Basarabiei prin filiera bucovineană, mai ales prin mijlocirea mănăstirilor din nordul Moldovei și al principalelor centre urbane din această regiune, cum ar fi Suceava, Rădăuți și Cernăuți. O contribuție semnificativă în difuzarea literaturii religioase în Basarabia poate fi atribuită mănăstirii Neamț, de unde, prin intermediul călugărilor, valorile bibliofile erau răspândite în mănăstirile din Moldova de răsărit. Altă filieră prin care tipăriturile bucureștene au pătruns la est de râul Prut este orașul

⁴⁸ P. Constantinescu-Iași, *op. cit.*, p. 44; Paul Mihail, *op. cit.*, p. 198, 192, 223, 229; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 475, 554.

⁴⁹ Igor Cereteu, *Cartea românească*, nr. 468, p. 182; nr. 592, p. 211-212.

Huși, de unde prin intermediul ierarhilor episcopiei din acest oraș cărțile erau difuzate pe întreg teritoriul Basarabiei, ori o bună parte a parohiilor din Basarabia erau subordonate canonic Episcopiei Hușilor până la înstrăinarea acestui teritoriu în 1812⁵⁰.

Filierele prin care au pătruns cărțile românești de la **Iași** în Basarabia sunt multiple și uneori necunoscute din cauza lipsei însemnărilor manuscrise. Evident că cel mai important focar de răspândire a cărților, în special bisericești, este orașul Iași, de unde literatura era difuzată pe întreg spațiul Moldovei de răsărit, urmat de centrele monahale din Bucovina, prin mijlocirea orașelor Suceava și Cernăuți. De asemenea, o importanță covârșitoare pentru răspândirea cărților bisericești a avut-o orașul Huși, de unde, prin intermediul ierarhilor și preoților, literatura era difuzată în centrul și sudul Basarabiei.

Din însemnări aflăm că literatura bisericească editată în tipografia Mitropoliei Iașului sau alte tipografii private a circulat pe întreg teritoriul dintre Prut și Nistru, depășind uneori limitele estice ale acestui interfluviu, fiind întâlnite în bisericile din localitățile românești din Transnistria și chiar din Ucraina. Circulația tipăriturilor românești la est de Prut a contribuit la consolidarea conștiinței de neam, la păstrarea limbii românești printre românii înstrăinați, la precizarea și răspândirea ideii originii comune a românilor. Iașul, alături de Chișinău, mănăstirea Neamț, București, Râmnic, Blaj, Sibiu va deveni unul dintre principalele focare de difuzare a literaturii bisericești printre românii de la est de Prut, mijlocitori fiind monahii, preoții, pelerinii și nu în ultimul rând negustorii de cărți.

Cărțile de **Buzău**, atestate de noi, au circulat în centrul și sudul Basarabiei. Precizăm că tipăriturile buzoiene sunt prezente în partea centrală a Moldovei de răsărit doar în bibliotecile centrelor monastice. În partea de sud numărul mănăstirilor este mic, din care cauză exemplarele semnalate s-au aflat în bibliotecile bisericilor de mir sau în instituții muzeale. Cărțile de Buzău au trecut Prutul prin filiera Iașului și cea a Hușului, însă nu pot fi negate și alte căi de circulație de pe cursul Prutului de Jos. O filieră mai puțin însemnată pentru tipăriturile de la Buzău este lavra de la Neamț – mănăstirea Noul Neamț de pe Nistru.

În pofda distanței apreciabile, cărțile tipărite la **Râmnic** au circulat în număr destul de mare pe teritoriul dintre Prut și Nistru, fiind aduse deseori de negustorii de cărți, de pelerini, iar în multe cazuri acestea erau răspândite de ierarhii Bisericii din Țara Moldovei. Unele cărți erau schimbate pe alte bunuri materiale, ca de exemplu, stupi de albine, ceasornice, animale sau piei etc. Cărțile de la Râmnic pătrundeau în cele mai multe cazuri pe teritoriul Basarabiei prin filiera nordică, adică prin intermediul importantelor centre din Bucovina, dintre care se evidențiază în primul rând orașul Cernăuți. Centrele monastice din Moldova de nord au avut o misiune destul de importantă în difuzarea literaturii bisericești în rândul credincioșilor ortodocși din Basarabia. O contribuție

⁵⁰ Vezi detalii la: Ștefan Plugaru, Teodor Candu, *Episcopia Hușilor și Basarabia*, Editura PIM, Iași, 2009, p. 68-77.

substanțială în acest context o are vechea capitală a Țării Moldovei, prin care s-au perindat numeroși pelerini, comercianți de cărți, fețe bisericești, aducând cu ei literatură bisericească nu doar de la Râmnic, dar din diferite centre tipografice românești și străine. O altă filieră prin care tipăriturile românești ajungeau la est de Prut este orașul Huși, prin ierarhii episcopiei de acolo. Pe unele cărți, a căror prezență a fost constatată în sudul Basarabiei, este amintit orașul Galați, ceea ce ne îndeamnă să credem că și acest oraș a contribuit la răspândirea literaturii românești în Basarabia. Atestăm numeroase însemnări de donație de cărți din partea mănăstirii Neamț pentru credincioșii de la est de Prut, mai ales după Marea Unire din 1918. Tipăriturile de la Râmnic au circulat cu aceeași intensitate pe teritoriul Basarabiei, ca și altele tipărite la București, Iași, mănăstirea Neamț, Chișinău etc. Dintre cele mai solicitate cărți de la Râmnic au fost: *Mineiele* de la 1776-1780, *Triodion* (1777), *Evangelhie* (1784-1794), *Penticostar* (1785), *Cazanii* (1792), *Apotol* (1794), *Octoih* (1811).

Literatura religioasă de la mănăstirea **Neamț** a ajuns în Basarabia prin centre urbane din nordul Bucovinei, în special orașul Cernăuți, unde existau biblioteci și instituții de cultură și spiritualitate românească. Aflat sub dominație străină, în special cea sovietică, cartea românească din biblioteci a fost înstrăinată, iar o parte dintre manuscrise și cărți vechi au circulat pe teritoriul Basarabiei, dovadă în acest sens fiind pecetea unor instituții, aplicate pe foile cărților din fondurile și colecțiile din Chișinău. Capitala Țării Moldovei, orașul Iași, a contribuit în mare măsură la răspândirea literaturii bisericești în Basarabia. Ierarhii Țării Moldovei, alte fețe bisericești difuzau literatură, în special bisericească, preoților sau unor instituții de cultură din Basarabia. Cele mai multe cărți nemțene au ajuns în Basarabia prin filiera *mănăstirea Neamț – mănăstirea Noul Neamț*, prin contribuția duhovnicului Andronic, care din cauza situației create în dreapta Prutului și atitudinea domnitorului Alexandru Ioan Cuza față de domeniile mănăstirești, se retrage în Basarabia, unde întemeiază o nouă mănăstire Neamț, lângă Chițcani pe Nistru. A creat o imensă bibliotecă constituită din manuscrise și tipărituri aduse în mare parte după anul 1864 de la mănăstirea Neamț.

În comparație cu alte oficine din Transilvania tipografia de la **Blaj** a avut o producție de carte mai consistentă, probabil, din considerentul că în comparație cu alte centre tipografice din Transilvania Blajul a editat cărți în tiraje mai mari, decât Sibiu și Brașovul. Această afirmație poate fi explicată și prin durata activității tipografiei de la Blaj, care a scos numeroase titluri de carte, atât religioase, cât și laice, fiind considerat de către cercetători ca fiind „cel mai activ centru tipografic al Transilvaniei secolelor XVIII – prima jumătate a secolului al XX-lea”⁵¹. Constatăm o prezență mai accentuată a cărții de Blaj în nordul Basarabiei și asta, probabil, datorită centrelor din nordul Moldovei ca Suceava, Cernăuți, Rădăuți, mănăstirea Neamț, prin mijlocirea cărora cărțile tipărite la

⁵¹ Eva Mârza, Doina Dreghiciu, Gabriela Mircea, *Pietre pentru zidirea românității moderne. Vechile tipărituri blăjene de la Muzeul Național al Unirii de la Alba Iulia (1747-1830)*. Catalog, Editura HACO INTERNATIONAL, Alba Iulia, 2007, p. 1.

Blaj au ajuns în partea de răsărit a Moldovei. Un rol important în difuzarea literaturii religioase din interiorul arcului carpatic în Basarabia este datorat ierarhilor Bisericii din Țara Moldovei. Este cunoscut din însemnări că în luna februarie 1821 mitropolitul Veniamin Costachi a dăruit bisericii din Costuleni (Ungheni), din stânga Prutului, cărți bisericești, printre care și unele tipărite în Transilvania. Cărțile tipărite în Viena și Buda au avut aceleași itinerarii ca cele transilvănene, adică prin filiera bucovineană cu centrele urbane și monastice de acolo.

Tipăriturile de la **Chișinău** au fost răspândite în toate localitățile Moldovei de răsărit, însă există suficiente argumente pentru a afirma că ele au circulat și în afara acestui spațiu, în localități cu populație românească, atât din vest, cât și din est. Exemplare de cărți tipărite la Chișinău se află în biblioteci și muzee din Rusia, Ucraina, Bulgaria. Tipăriturile de la Chișinău au circulat pe teritoriul României, fiind întâlnite în biserici, mănăstiri, biblioteci, instituții muzeale⁵². Cercetările ulterioare în domeniu vor scoate la iveală noi informații despre difuzarea cărților ieșite de sub teascurile tipografiei de la Chișinău, iar drept rezultat vom obține o imagine mai clară despre activitatea tipografică din Basarabia și contribuțiile ierarhilor moldoveni la difuzarea cărților bisericești.

Demne de toată atenția sunt și cărțile din unele centre tipografice cu o prezență mai restrânsă în Basarabia: Căldărușani, Târgoviște, Snagov, Sibiu, Brașov, Rădăuți, Sankt-Petersburg, Movilău, Dubăsari, Viena și Buda, care au avut aceeași misiune firească de a conserva în rândul românilor credința creștină și limba românească.

Bisericile, mănăstirile și schiturile din Basarabia au constituit pe parcursul secolului XIX și prima jumătate a secolului XX centre de cultură creștină, în care erau păstrate cu grijă vechi manuscrise și tipărituri românești. Greutățile prin care au trecut românii basarabeni în perioada sovietică s-au reflectat mai accentuat asupra spiritualității, credinței creștine, limbii românești. După ocuparea Basarabiei din 1944, autoritățile sovietice au recurs la diferite metode în vederea înlăturării spiritualității românești și a credinței creștine. Bisericile și mănăstirile au fost închise, averea inventariată, alteori nimicită, iar cărțile arse. Un exemplu concludent în acest sens este mănăstirea Hâncu din centrul Basarabiei, care fiind închisă în perioada august–octombrie 1950 a fost depozitată de avere, iar călugării s-au transferat, împreună cu unele bunuri, printre care manuscrise și tipărituri la mănăstirea Hârbovăț, închisă ulterior în 1959⁵³. În acest context doar însemnările manuscrise mai păstrează informații prețioase despre trecutul cărții sau despre unele fenomene istorice, meteorologice, seismice, personalități, activități cotidiene etc.

⁵² Olimpia Mitric, *Cartea românească veche în județul Suceava*. Catalog, Suceava, 2005; Gabriela Mircea, Doina Dreghiciu, *Datoriile călugărilor a unora către alții în viața lor de obște*, Chișinău, 1841. *O tipăritură teologică modernă de referință*, Alba Iulia, Reîntregirea, 2010.

⁵³ Alexei Agachi, op. cit., 112.

**Tabloul statistic al cărții românești vechi atestate
în Moldova pruto-nistreană***

C e n t r u l tipografic	Cărți atestate în perioada interbelică				Cărți din fonduri cercetate <i>de visu</i>			
	Nr. de titluri	În %	Nr. de ex.	În %	Nr. de titluri	În %	Nr. de ex.	În %
Blaj	13	4,69	74	4,30	16	8,37	46	7,17
Brașov	5	1,80	12	0,69	2	1,04	3	0,46
București	62	22,38	496	28,87	36	18,84	110	17,16
Buda	12	4,33	35	2,03	17	8,90	29	4,52
Buzău	18	6,49	30	1,74	2	1,04	3	0,46
Căldărușani	1	0,36	2	0,11	1	0,52	1	0,15
Chișinău	19	6,85	197	11,46	19	9,94	197	30,73
Dubăsari	-	-	-	-	2	1,04	5	0,78
Iași	49	17,68	486	28,28	35	18,32	110	17,16
Mănăstirea Neamț	35	12,63	122	7,10	15	7,85	25	3,90
Movilău	2	0,72	4	0,23	-	-	-	-
Rădăuți	-	-	-	-	1	0,52	1	0,15
Râmnic	47	16,96	202	11,75	32	16,75	75	11,70
Sankt Petersburg	3	1,08	31	1,80	3	1,57	24	3,74
Sibiu	9	3,24	25	1,45	6	3,14	8	1,24
Snagov	1	0,36	1	0,05	1	0,52	1	0,15
Târgoviște	-	-	-	-	1	0,52	1	0,15
Viena	1	0,36	1	0,05	2	1,04	2	0,31
	277	100	1718	100	191	100	641	100

* Precizăm că datele din acest tabel reflectă doar situația la nivelul actual de cercetare.

Summary

Book did not have borders or regimes, it circulated in extremely difficult times for Bessarabia, especially in the nineteenth century, in the tsarist period, when river Prut becomes a great obstacle in the relations of different order between Romanians on both sides of the river. Even with all authorities impediments, the Romanian book entered and circulated in Bessarabia with the same intensity as in the Romanian territories where it was not prohibited.

Владимир Морозан*

КРУШЕНИЕ ПЕРВЫХ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ ОДЕССЫ И КИШИНЕВА

Организация первых частных коммерческих кредитных учреждений на Юге России, как необходимый фактор успешного экономического развития края, относится к 1870-м гг. Банковское строительство в Новороссийском крае и других частях страны имело схожие черты, отражая общее состояние развития кредита в России тех лет. «Мы переживаем в настоящий момент, – писала одна из столичных газет, – так сказать “банкоманию”. Подобно тому, как год назад обществом овладела какая-то лихорадочная железнодорожная мания, теперь все эти симптомы перенесены на банковые акции»¹. Учредительская лихорадка распространилась практически по всей стране, не исключая и южные территории империи.

Первая попытка основать акционерное кредитное заведение в эпоху «Великих реформ» была предпринята деловыми кругами Одессы в 1860 г. В условиях затянувшегося кризиса на денежном рынке края часть крупных домовладельцев и предпринимателей во главе с Н.И. Савичем предложила одесскому купечеству создать «Домовладельческий и акционерный банк», который мог бы производить ссудные операции как под векселя и товары, так и под недвижимое имущество². Состав акционеров должен был комплектоваться из обычных держателей ценных бумаг и домовладельцев, которые при внесении в залог имущества получали еще и акции на 1 тыс. руб. Эту сумму они обязаны были вносить частями (по 10 % при каждом платеже) в сроки, которые определялись общим собранием акционеров каждый раз отдельно. Создание банка было широко поддержано деловой частью города, в особенности домовладельцами, которые внесли в предварительный список потенциальных залогодателей имущество на сумму более миллиона рублей. Однако в Одессе нашлось и много противников проекта, выражавших сомнение в жизнеспособности такого учреждения. Одним из критиков этой идеи стал Н. Сокольский, сомневавшийся в возможности создания банка, который сочетал в себе типы разных кредитных заведений. По его мнению, учреждение, основанное на взаимном ручательстве и акциях (предполагалось одновременно выпускать акции, закладные листы и облигации), было обречено на провал³.

* **Владимир Морозан**, доктор исторических наук, профессор кафедры истории предпринимательства и менеджмента С.-Петербургского государственного университета.

¹ Новости. № 206. 2 сентября 1872 г.

² Одесский вестник. № 88. 13 августа 1860 г.

³ Одесский вестник. № 98. 10 сентября 1860 г.

Развернувшиеся прения протекали на фоне чрезвычайно острого дефицита оборотных средств, благодаря чему лица, оперировавшие на денежном рынке, значительно повысили ссудный процент. При этом методы их деятельности не отличались разнообразием. Чаще всего крупные ростовщики имели одного или несколько агентов, которые занимались поиском заемщиков, а затем вели расчеты по полученным кредитам: получали в намеченные сроки платежи от них, а в случае несвоевременного возврата денег выискивали способы их добычи. Эти своеобразные маклеры получали от своих патронов за каждого клиента вознаграждение до 5 % от заимствованной суммы. Агенты не гнушались привлекать самую мелкую клиентуру, которая обиралась беспощадно. Так, в 1859 г. один из одесских цирюльников заимствовал у одного из «почтенных банкиров» города 100 руб. (фамилия кредитора в источнике не названа)⁴. При получении этих денег был составлен на имя ростовщика продажный акт на мебель, посуду, инструменты и другое имущество. Сверх того брадобрей выписал вексель по предъявлению на 100 руб. за поручительством жены. Несмотря на это кредитор удержал при выдаче займа сразу часть процентов (30 руб.) и еще 5 руб. за труды маклера. Таким образом, заемщик получил на руки всего 65 руб., обязавшись вносить еженедельно в счет погашения долга по 5 руб. в течение полугода, что составляло в итоге 120 руб. Сам ростовщик при возврате денег расписок не давал до полного погашения займа. Примечательно, что кредитор активно пользовался запродажными актами и векселями своих должников, получая под эти инструменты дополнительные оборотные средства у других банкиров. Не трудно себе представить какой могла быть судьба имущества цирюльника в случае несвоевременного возврата средств. Как правило, ростовщик без задержек пускал скарб неплательщика с молотка, умножая свое состояние. Небольшие займы складывались в обороты, которые достигали в трудные для города времена значительных объемов. К примеру, один из одесских ростовщиков роздал в период с 3 ноября до 7 декабря 1859 г. 13 600 руб. мелкими займами. Его клиентами стали содержатели модных магазинов и чайных заведений, извозчики, парикмахеры, мелкие базарные торговцы и масса других мелких предпринимателей. За это время на его имя было оформлено 186 запродажных актов на разные заведения, мебель, извозчичьи телеги, лошадей с упряжкой, склады сена и даже камыш и столько же векселей.⁵ Не менее жестко обращались со своими клиентами, возникшие почти во всех крупных городах Юга, так называемые «частные недельные банки», более похожие на ссудные кассы. Их владельцы выдавали мелкие ссуды, чаще всего в размере до 100 руб., соседним лавочникам, уличным торговцам и прочим мелким потребителям. При выдаче таких ссуд с заем-

⁴ Одесский вестник. № 6. 19 января 1860 г.

⁵ Одесский вестник. № 6. 19 января 1860 г.

щиков сразу же удерживали до 35 % отпущенной суммы, а затем уплата долга рассрочивалась с обязательством вносить по 2 руб. еженедельно. При этом если даже в последнюю неделю взнос вносился несвоевременно, то долг взыскивался полностью без учета прежних платежей.

Что же касается судьбы проекта акционерного банка домовладельцев Одессы, то она оказалась неудачной. Потребовалось немало времени, чтобы городские деловые круги осуществили свои намерения. Впрочем, появлению в южных губерниях акционерных банков предшествовало возникновение других типов негосударственных кредитных учреждений. Еще в 1864 г. в Одессе было основано одно из успешнейших заведений ипотечного кредита – Земский банк Херсонской губ. В том же году начало оперировать в Ростове-на-Дону общество взаимного кредита. Затем в 1868 г. такое же кредитное учреждение было открыто в Одессе, а в 1870 г. в этом же южном порте стало оперировать городское кредитное общество. Начиная с 1869 г. могли пользоваться банковскими услугами деловые круги Таганрога, где действовало свое общество взаимного кредита.

Несомненное значение для деловой жизни Новороссийского края имели банкирские дома, которые стали возникать в этих местах еще на заре XIX в. Так, в 1801 г. в городе с 9 тыс. жителями действовали уже 2 банкирских дома, принадлежавшие французским негодантам Фурнье и И.П. Рено. Последний из них имел в Одессе в первой трети XIX в. обширное торговое предприятие, владел недвижимостью, содержал отель. Не редки были случаи, когда торговые дома почти полностью сворачивали свои торговые дела и сосредотачивались на кредитных операциях. В частности, в первой половине второго десятилетия XIX в. учет векселей стал основной коммерческой деятельностью для торговых домов К.Я. Сикара, М.А. Крамарева, Гемса, Рея. Такая практика была вызвана упадком местной торговли и значительным падением цены на экспортные товары. Особенно тягостными для торговли стали 1812 и 1813 гг., когда военные события и эпидемия чумы привели к тому, что внешнеторговые операции были сокращены до минимума. После восстановления нормального ритма работы товарного рынка в Причерноморье процесс образования новых банкирских заведений продолжился. Среди операторов денежного рынка края в 1830-е гг. мы встречаем фирмы Ф. Родоканаки («Rodoanacehi, fils»), А. Макка («E. Mass et Co»), Л. Штиглица («L. Stieglitz et Co»), С. Ралли («Ralli, freres»). Вслед за ними свои торгово-банкирские дома основывали в разное время А. Рафалович, И. Ефрусси, И. Тработти, М. Ашкенази и др.

Однако, при всей своей высокой мобильности и эффективности, банкирские дома не могли насытить рынок достаточными денежными ресурсами. Деловой мир нуждался в более солидных по своим капитальным объемам кредитных заведениях, каковыми могли быть лишь акционерные банки. В 1870 г. группе одесских предпринимателей

удалось в относительно короткие сроки организовать первое подобное коммерческое заведение – Одесский коммерческий банк. Проект его устава, который предусматривал открытие учреждения с основным капиталом в 5 млн. руб. (20 тыс. акций по 250 руб. каждая), был утвержден императором 17 марта 1870 г. Банку было разрешено открыть свои операции при наличии «складочного капитала» в 1, 5 млн. руб., которые ему удалось собрать через несколько месяцев. Открытие состоялось 7 июля 1870 г., а спустя три дня учредители избрали членов правления банка в составе Н.М. Чихачева, Г.А. Рафаловича, П.Ф. Родоканаки, И.И. Ефруси и А.Я. Новикова. Директором нового учреждения стал Г.А. Рафалович, а должность председателя правления банка занял адмирал Н.М. Чихачев, который, кроме того, был директором Русского общества пароходства и торговли и Одесской железной дороги. Товарищами директора стали К.И. Крузе и А.И. Тработти. Затем были избраны кандидаты в члены правления (Ф.А. Рафалович, Ю.Л. Ефрусси, М. Севастопуло, Г.С. Гурвич, Г.Г. Маразли) и кандидаты в депутаты (М. Семашко, граф А. Строганов, Р. Орбинский). На первом после открытия банка общем собрании акционеров из 111 собственников (с общим пакетом в 20 тыс. акций) присутствовали 78 человек, владевшие 15 109 бумагами и получившие в совокупности 108 голосов.

К несчастью для его учредителей, Одесский коммерческий банк приступил к обслуживанию многочисленной клиентуры за несколько дней до начала франко-прусской войны, ставшей предвестником глубокого мирового экономического кризиса. В значительной степени экономические потрясения тех лет и небрежность управленческого аппарата в кредитном деле не позволили этому учреждению приспособиться к условиям денежного рынка края, а следовательно, и выжить. Между тем в состав руководства банка входили, как отмечалось, уже состоявшиеся предприниматели, такие как Ф.А. Рафалович, Г.А. Рафалович, Ю.Л. Ефрусси, Ю.И. Тимченко и др. Возможно руководителям этого заведения следовало изначально соблюдать предельную осторожность. Однако условия, в которых действовал Одесский коммерческий банк, были не только сложными, но и имели тенденцию к ухудшению.

С самых первых дней своего существования руководство банка избегало открытости, предавая гласности весьма скудные сведения о деятельности своего заведения. Ходили слухи, что Г.А. Рафалович имел влиятельных покровителей в Министерстве финансов, которые время от времени оказывали ему услуги. В частности говорили, что министр финансов по просьбе Рафаловича всячески препятствовал открытию в Одессе отделений других банковских заведений. В качестве факта существования договоренности между руководством Одесского коммерческого банка и Министерством финансов газеты приводили случаи,

когда якобы усилиями Рафаловича было сорвано открытие отделения Волжско-Камского коммерческого банка⁶. Для начала производства его операций в 1872 г. было нанято помещение и заполнен штат отделения, а также были улажены все необходимые для этого формальности. Кроме того, было публично объявлено и о дате открытия филиала, но оно так и не состоялось. Причины пока остаются неизвестными, а также непонятно было ли причастно к этому руководство Одесским коммерческим банком.

Примечательно, что в первые годы своей деятельности операции банка развивались столь стремительно, что руководство этого учреждения было вынуждено потребовать у своих акционеров более оперативно вносить оговоренный Уставом капитал (20 % основного капитала). Но и эти денег оказалось недостаточно, чтобы полноценно развить деятельность банка, отчего было принято решение доплатить к 1 августа того же года еще 1 млн. руб. В итоге к 1 января 1872 г. «складочный капитал» достиг 70 % от намеченного Уставом банка. До необходимого размера в 5 млн. руб. он был доведен акционерами в конце июня 1872 г. Помимо того этому учреждению оказывали активную помощь Одесская контора Государственного банка и Московский купеческий банк.

Отметим, что к основному капиталу следует добавить средства, внесенные по процентным вкладам и текущим счетам клиентурой банка, оборот которых достиг к концу 1871 г. 13 592 403 руб. Из этой суммы самая большая часть относилась к бессрочным вкладам (8 475 250 руб.). Затем, по объему, шли вклады, чей срок составлял год и более (2 358 977 руб.). Шестимесячные вклады достигли размера в 1 837 312 руб., а трехмесячные – 917 864 руб. Всего к 1 января 1872 г. в банке было открыто 1 914 счета по процентным вкладам на 4 141 401 руб., а к 1 января 1873 г. – 3 871 на 6 732 869 руб.⁷ Еще более значительны были обороты по городским текущим счетам, которые нарастали на протяжении всего отчетного периода. Так к концу 1870 г. число таких счетов было 218, а к концу 1871 г. – 518, с общим оборотом в 255 360 610 руб. (в 1872 г. они достигли цифры 806 с оборотом в 257 248 781 руб.)⁸.

Динамично развивались и активные операции банка, в особенности учет векселей. Всего к учету было принято обязательств на 18 919 058 руб., по которым обратно возвращено в банк 12 152 548 руб. Указанные средства были выданы под 8 881 вексель, стоимость которых колебалась между 100 и 20 тыс. руб. Хотя эти цифры не могут отразить круг банковских заемщиков, тем не менее, они позволяют говорить, что среди их предъявителей были как мелкие торговцы, так и крупные предприниматели. Существенны по своему объему были и подтоварные ссуды, составившие 11 974 013

⁶ Биржа 24 июня 1872 г. № 46.

⁷ Отчет Одесского коммерческого банка за 1872 г. Одесса, 1873. С. 1.

⁸ Отчет Одесского коммерческого банка за операционный период с 7 мая 1870 г. по 31 декабря 1871 г. Одесса, 1872. С. 1.

руб. Учитывая сложное положение в стране и на европейском рынке, можно согласиться с мнением руководства банком, что эта операция, оказалась наиболее полезной и необходимой торговому классу Одессы. По их мнению, банк «до известной степени заменил несуществующие у нас складочные магазины и те выгоды, которые другие торговые центры извлекают из употребления варрантов»⁹.

Стремлению руководства банка к еще большей активизации его операционной деятельности мешали лишь трудности с приложением всех наличных средств. Так, по балансу банка на 1 мая 1872 г. кассовая наличность вместе с текущими счетами в Одесской конторе Государственного банка и местном обществе взаимного кредита (всего 156 тыс. руб.) увеличились всего на 38 тыс. руб. Зато фонды, принадлежащие банку (около 1,1 млн. руб.) почти удвоились. Сам по себе этот факт указывал на то, что это заведение не находило достаточного помещения своих наличных ресурсов, в результате чего ему пришлось обратиться в течение четырех месяцев 1872 г. около 0,5 млн. руб. на покупку разных бумажных ценностей.

Любопытно, что франко-прусская война давала деловым кругам города некоторую надежду на улучшение конъюнктуры хлебного рынка. Благодаря этим ожиданиям спекуляции с зерном во второй половине 1870 – в первой половине 1871 гг. приобрели более обширный характер. Однако оживленность торговли не привела к ее бурному развитию. Напротив, начиная с конца 1871 г. ситуация на рынке стала быстро ухудшаться. Кроме того, тот год оказался чрезвычайно урожайным на зерно почти для всей Европы, поэтому цены на хлеб оказались ниже предыдущих лет. В этих условиях подтоварный кредит в Одесском коммерческом банке смог оградить многих предпринимателей от неизбежных потерь. О возрастающей потребности торговцев зерном в такой банковской услуге говорит динамика развития подтоварного кредита в течение первых лет существования Одесского коммерческого банка. Если во второй половине 1870 г. на эти нужды было отпущено 1 837 143 руб., то в 1871 г. под залог зернового хлеба было выдано уже 10 136 869 руб. Особенно значительны были обороты по подтоварным ссудам во второй половине года, когда они достигли 13 млн. руб., т. е. почти 62 % от общего оборота за полтора года (21 млн. руб.). То, что эта операция имела особое значение для городской торговли говорит и тот факт, что в залоге банка оказалось 1 ½ млн. чет. зерна, т. е. почти одна треть от всего экспорта Одессы.

Солидными оказались и обороты под разные бумажные ценности. Всего под эти фонды было выдано 4 021 174 руб., из которых большая часть была отпущена в 1871 г. Несколько значительнее были онкольные операции, как под процентные бумаги, так и под векселя. Всего было

⁹ Отчет Одесского коммерческого банка за операционный период с 7 мая 1870 г. по 31 декабря 1871 г. Одесса, 1872. С. 1.

выдано таких ссуд на 7 197 925 руб.: 1 001 714 руб. в 1870 г. и 6 056 718 руб. в 1871 г. Следует также сказать, что обороты по покупке и продаже иностранных и российских векселей достигли почти 69 млн. руб.

Таблица № 37
Обороты Одесского коммерческого банка с 7 июля 1870 г.
по 31 декабря 1871 г.¹⁰

№№	Операции банка	Сумма в руб.
1.	Общий оборот	489 703 656
2.	Движение по кассе: приход	244 887 387
3.	расход	224 816 269
4.	остаток	71 118
5.	Городские текущие счета: поступило	129 351 240
6.	истребовано	126 009 371
7.	осталось	3 341 869
8.	Причитается % по сему счету	165 004
9.	По обыкнов. текущ. счету в конторе Госбанка: внесено	22 869 316
10.	истребовано	22 830 225
11.	осталось	39 091
12.	Причитается % по сему счету	11 491
13.	Спец. счет. в конторе Госбанка под обеспеч. векс.: получено	12 646 500
14.	уплачено	12 618 634
15.	осталось	27 866
16.	Причитается % по сему счету	33 111
17.	На текущ. счет в Одесск. общ. взаимного кредита: внесено	1 484 300
18.	истребовано	1 483 285
19.	осталось	1 015
20.	Причитается % по сему счету	2 861
21.	% вкладов поступило: бессрочных	5 080 828
22.	срочных	3 786 074
23.	% вкладов истребовано: бессрочных	3 397 422
24.	срочных	1 328 079
25.	% вкладов осталось: бессрочных	1 683 406
26.	срочных	2 457 995
27.	Причитается % по вкладам	120 985
28.	Векселей: учтено	18 919 059
29.	уплачено	12 152 548
30.	осталось в портфеле	6 766 511
31.	Учетных % получено	732 793
32.	Ссуд под залог товаров: выдано	11 974 013

¹⁰ Ежегодник Министерства Финансов. Выпуск IV. (за 1871 г.) СПб., 1873. С. 308.

33.	выкуплено	9 705 293
34.	осталось	2 268 720
35.	Получено % по сей операции	163 622
36.	Ссуд под залог % бумаг: выдано	4 021 174
37.	выкуплено	3 218 152
38.	осталось	803 022
39.	Получено % по сей операции	66 469
40.	Ссуд до востреб., под обеспечение фондов и векселей: выдано	7 197 925
41.	пост. обратно	6 891 300
42.	осталось	306 625
43.	Ссуды сроч. условн., под обеспеч. инос. векс. и фонд.:	429 225
44.	выдано	296 255
45.	выкуплено	132 970
	осталось	
46.	Получено % по обеим этим ссудам	34 293
47.	Спец. тек. сч., под обеспеч. фондов и векселей: выдано	1 610 935
48.	пост. обратно	1 211 857
49.	осталось	399 078
50.	Причитается % по этому счету	12 921
51.	Государственных бумаг: приобретено	1 887 633
52.	продано	1 779 502
53.	осталось	108 131
54.	Акции, облигац. и негарантированных % бумаг:	3 158 968
55.	приобретено	2 731 234
56.	продано	427 733
57.	осталось	89 012
58.	Прибыль от покупки и продажи % бумаг	127 752
59.	Расходы на содержание и управление банка	784 380
60.	Чистая прибыль от всех операций	102 507
61.	В том числе комиссионных	29 166
62.	Запасный капитал к концу отчетного времени	13, 48 %
	Дивиденд	

Вместе с тем совсем малозначительными оказались комиссионные поступления. Возможно, это могло произойти из-за более сложной процедуры ведения этой операции. Сама товарная комиссия требовала более тщательной и долгосрочной подготовки, чем другие отрасли деятельности банка. Слабая информированность производителей и торговцев зерном о сферах услуг банка не позволила в достаточной мере развить комиссионную операцию.

Почти одновременно с Одесским коммерческим банком начал свою деятельность и Кишиневский коммерческий банк. В начале 1871 г. коллежский советник Иван Кристи обратился от имени ряда купцов

и помещиков Бессарабии в Министерство финансов об учреждении в главном областном городе банка. В своем прошении он указывал на то, что строившаяся в крае железная дорога, которая должна была соединить Кишинев с Одессой и другими городами страны, а также с Яссами и далее с европейскими экономическими центрами, могла стать важным стимулом к развитию промышленности и торговли в Бессарабии. С нетерпением ждали конца строительства дороги и участники традиционных для края отраслей народного хозяйства: зерновые производители, виноделы, табаководы и другие. Понимая перспективу экономического развития Бессарабии, инициаторы создания банка попытались воспользоваться неизбежным ростом спроса на денежные средства. По убеждению учредителей, новое кредитное учреждение позволило бы «направить к производительным целям капиталы, ныне разбросанные и лежащие часто бесполезно»¹¹. Потребность бессарабских предпринимателей в оборотных средствах и схожесть уставных норм вновь создаваемого заведения с Уставом Одесского коммерческого банка обеспечили проекту быстрое согласование и поддержку верховных властей. 18 октября Устав Кишиневского коммерческого банка был утвержден.

В состав учредителей вошли кишиневские купцы 1 гильдии Абрам Гринберг и Константин Чербаджоглу, кишиневские купцы 2 гильдии Иван и Виктор Синадино, коллежский советник Иван Кристи, коллежский асессор Константин Дука, майор Рышкан-Дерожинский, титулярный советник Кириан Леонард, дворянин Константин Леонард, помещик Константин Андриопуло, купцы Федор и Перикл Родоканаки. Часть перечисленных предпринимателей уже имели опыт банковской деятельности, прекрасно разбираясь в тонкостях этого ремесла. В частности, Абрам Гринберг был основателем первого в Кишиневе банковского дома, который оперировал на местном денежном рынке под фирмой «А.Ш. Гринберг» до начала 1880-х гг. Наряду с банковским домом Абрама Дынина он являлся основным поставщиком денежных средств для коммерческих кругов Кишинева, обслуживая главным образом торговые фирмы. Гринберг родился в состоятельной еврейской семье в 1840 г. (ум. в 1906 г.), получив традиционное для своего круга воспитание. В конце 1850-х гг. он возглавил коммерческое дело семьи, успев за короткое время значительно расширить его, а также умножить и без того солидное недвижимое имущество. Долгие годы А. Гринберг состоял гласным городской думы г. Кишинева, где по его инициативе или при активном участии были осуществлены многие проекты городского хозяйства, как, например, водопровод. В начале 1880-х гг. предприниматель решил переехать на жительство в Одессу, продав в Кишиневе свой дом на Харлампиевской улице¹². Впрочем,

¹¹ Записка министра финансов от 3 июня 1871 г.: РГИА. Ф. 1151 (1871 г.). Оп. 8, Д. 412. Л. 2.

¹² Бессарабская жизнь, 6 августа 1906 г. № 167.

свою банкирскую контору в Бессарабии он некоторое время продолжал сохранять, исполняя и общественные обязанности, как земский и думский гласный. С середины указанного десятилетия Гринберг сосредоточил свои коммерческие интересы на одесском товарном и денежном рынках, став крупнейшим частным банкиром и хлеботорговцем.

Не менее авторитетными в Бессарабии были братья Синадино, которые также открыли в Кишиневе свой банкирский дом. Однако, в отличие от контор Гринберга и Дынина, они кредитовали в основном бессарабских землевладельцев из Кишиневского, Оргеевского, Бендерского и Бельцкого уездов. При этом ссудный процент в доме Синадино составлял от 8 до 9 % годовых (в конторах же Гринберга и Дынина рост достигал 15 % годовых)¹³. Банкирский дом братьев Синадино оперировал в Кишиневе до кончины Ивана Пантелеймоновича в 1905 г. (Виктор Синадино умер в 1904 г.), проявив редкую устойчивость и надежность среди финансистов Юга России.

Упомянутый выше А. Д. Дынин был кишиневским купцом 1-й гильдии, который долгие годы был членом учетного комитета Кишиневского отделения Государственного банка. Абрам Дынин был сыном содержателя почтовой станции в Орше Витебской губернии Давида Зискиновича Дынина, который, по некоторым сведениям, пользовался особым доверием у императора Александра I. Во время своих частых поездок через эту почтовую станцию царь не упускал случая отведать там еврейской кошерной пищи¹⁴. Свою торговлю А. Д. Дынин открыл в 1865 г., а 12 апреля 1869 г. получил свидетельство кишиневского купца 1-й гильдии. В 1871 г. он числился уже и землевладельцем, имевшим в селе Екимауц Оргеевского уезда Бессарабской области крупное имение. Этот известный и за пределами губернии предприниматель имел обширное комиссионерское и банкирское дела, занимаясь, в основном, ссыпкой зернового хлеба и выдачей ссуд под табак. Впрочем, из представленных им в Кишиневское отделение Госбанка финансовых документов можно было обнаружить не только его связи с табаководами, зерновыми производителями и торговцами хлебом, но и с другими предпринимателями. В конце 1880-х гг. его годовые обороты по хлебной торговле доходили до 3 млн руб., а по табачным сделкам до 500 тыс. руб.

Рассматривая деятельность Кишиневского коммерческого банка, отметим, что в начале его складочный капитал был определен в размере 1 млн. руб., который образовывался выпуском 4 тыс. акций по 200 руб. каждая. Устав предоставлял акционерам банка право выпустить в дальнейшем новые акции по той же нарицательной стоимости (к 1875 г. он был доведен до 2 млн. руб.). Первоначальный капитал распределялся между

¹³ Sinadino P.V. Creditul în Basarabia. Chişinău, 1929. p. 53.

¹⁴ Дудаков С. Ю. Парадоксы и причуды филосемитизма и антисемитизма в России: Очерки. М., 2000. С. 232.

учредителями, которые, однако, имели право в течение 1 месяца со дня утверждения устава пригласить в число совладельцев и других лиц с передачей им части акций, выдаваемых на предъявителя. По некоторым данным около половины складочного капитала сосредоточили в своих руках одесские предприниматели¹⁵. Не случайно директором банка был назначен одесский купец, греческого происхождения Евгений (Евангелий) Митаки. Самому банку надлежало открыть свои операции не позднее 6 месяцев с момента утверждения устава. Свои действия он начал 15 декабря 1871 г., разместившись в доме купца Минкова, который у него был арендован.

К 1 января 1873 г. банк имел основного капитала 100 тыс. руб., резервного капитала 752 217 руб., вкладов 8 406 248, текущих счетов 1 332 686 руб. Ссуд было выдано на 5 631 180 руб., а вексельный портфель содержал обязательств на 1 774 928 руб. Процентных бумаг на 2 611 054 руб., а в кассе было наличных 274 024 руб. и на текущих счетах в других банках 520 000 руб. Общий баланс достигал 12 742 966 руб.¹⁶.

Кишиневский коммерческий банк приступил к своим операциям, встав на тот же «путь безграничного» распространения своих операций, как и некоторые кредитные заведения страны. При этом правления банка совершало порой чрезвычайно рискованные действия. Так, в течение декабря 1872 г. учет векселей возрос с 2 859 000 до 2 911 000 руб., ссуды срочные с 167 000 до 231 000 руб., а счет корреспондентов-дебиторов с 389 000 до 584 000 руб. Сумма на специальных текущих счетах возросла с 68 000 до 80 000 руб., а переучет векселей вырос с 67 000 до 241 000 руб. «Не можем не обратить внимание наших читателей, – писала газета “Биржа”, – на то, в каком виде Кишиневский банк находит себе применение господствующие у нас вообще воззрения о том, какие кассовые активы для банка вообще достаточны»¹⁷. Действительно, правление банка с чрезвычайным небрежением относилось к своим обязательствам, подвергая свое учреждение значительному риску. Имея на 1 января 1873 г. 569 000 руб. срочных вкладов и долг корреспондентам 889 000 руб., руководство банка полагало, что для нормальной работы учреждения достаточно было иметь в кассе 1 938 руб. и на текущем счете в Кишиневском отделении Государственного банка 1 637 руб. Помимо того у коммерческого банка имелись государственные процентные бумаги и монеты на 9 269 руб., которые не относились к кассовой наличности, а причислялись к помещенным средствам. Таким образом, руководство означенного заведения считало сумму в 3 575 руб. достаточной для покрытия своих бессрочных обязательств, достигавших 1 736 000 руб.,

¹⁵ Sinadino P.V. Creditul în Basarabia. Chişinău, 1929. P. 54.

¹⁶ Ежегодник Министерства финансов (за 1871 г.). СПб., 1873. Вып. 4. С. 317.

¹⁷ Биржа. 19 января 1873 г. № 15.

а со срочными вкладами более 2 млн. руб. Получалось, что все кассовые активы составляли немного более ½ % обязательств по текущим счетам и 1/5 % всех бессрочных обязательств, включая сюда и обязательства перед корреспондентами. Такое небрежение к репутации и благополучию своего учреждения неизбежно должно было привести к плачевным последствиям.

Впрочем, если рассмотреть состав акционеров, правления и служебного персонала, определявших политику банка, то станет понятно, от чего их действия были столь авантюрными. Из газетных публикаций 1876 г. следует, что на очередном собрании акционеров 9 мая того же года присутствовало 32 собственника, имевшие в совокупности 57 голосов¹⁸. Из списка акционеров следует, что бумагами банка владели: Евгений Митаки – директор банка, Константин Митаки – корреспондент; Василий Митаки – бухгалтер; Емануил Митаки, Егоров, Матусков и Дурдужа – помощники бухгалтера; Вишневский – заведующий учетным отделением; Стоценко и Дока – писцы учетного отделения; Сутовский – заведующий текущими счетами; Пинтяга – заведующий вкладами; Семашко – товарищ директора и кассир; Моравский – помощник кассира; Бенкевич – секретарь; Камболи, Иван Синадино, Константин Дунка, Суручан и Константин Чорбаджогло – члены правления; Степан Дунка, Кириан Леонард – депутаты (ревизоры), Палентреер – натариус банка; Вержбановский – агент страхового общества, страховавший товары, присланные на комиссию и залоги. Словом, из 32 акционеров, составлявших собрание 9 мая 1876 г., 24 оказались либо лицами, служившими в банке, либо имевшими с ним непосредственные и весьма близкие связи.

Примечательно, что в таком, казалось, близком по интересам составе акционеров не могло бы быть каких-либо особых разногласий, однако на деле компаньонам было трудно найти согласие по некоторым вопросам. В частности, на том же акционерном собрании предполагалось утвердить годовой отчет, рассмотреть смету расходов на 1876 г. и решить вопрос об уменьшении основного капитала банка с 2 млн. руб. на половину или на одну четвертую часть. При рассмотрении годового отчета, акционер В. Синадино указал на то обстоятельство, что правление перерасходовало более сметы 1875 г. 4 тыс. руб., на что руководство банка ответило, что невозможно точно определить каждую статью сметы. Вслед за этим собрание, удовлетворенное ответом правления, утвердило годовой отчет. Не нашло поддержки у всего собрания и предложение В. Синадино о сокращении в 1876 г. на 20 % расходов на жалование служащих. О сложившейся диспропорции между содержанием служебного персонала, правления и совета банка и отчислениями на дивиденды указывали данные за 1875 г. Так, на первые указанные расходы были потрачены 92 тыс. руб., а на дивиденды было отпущено 72 тыс. руб. Сопоставляя эти две цифры,

¹⁸ Новороссийский телеграф. 26 мая 1876 г. № 397

В. Синадино нашел их очевидную несоразмерность. Такого же мнения придерживались Писаржевский, К. Дунка и еще несколько акционеров. Дунка отметил, что еще в 1875 г. он обратился к членам правления с предложением об уменьшении содержания правлению и служащим и потребовал, чтобы его мнение было включено в перечень вопросов, которые надлежало обсудить на собрании акционеров. Против этого мнения выступили братья Митаки а также Иван Синадино (председатель правления и собрания акционеров). Последний из них высказал мнение, что он сам находит эту статью расходов слишком значительной, но считает обсуждение вопроса о ней преждевременным, так как в настоящем собрании будет рассматриваться вопрос об уменьшении основного капитала. Таким образом, если последовало бы сокращение размера складочного капитала, то, по его словам, и операции банка бы уменьшились, а следовательно, и доходы. Это также неизбежно привело бы к сокращению размера статьи о жаловании. Впрочем, по убеждению Камболи, уменьшение объемов операций кредитного заведения непосредственно не зависило от величины основного капитала. Об этом говорил и опыт Кишиневского коммерческого банка, который в прежние времена, имея капитал в 1 млн. руб., производил куда более значительные операции, какие не производил в последние годы при 2-х миллионном капитале. Очевидно, обороты кредитных учреждений в большей степени зависели от степени доверия к ним со стороны владельцев вкладов и потребителей его капиталов. В доказательство Камболи привел успешную деятельность Кишиневского городского банка, у которого основной капитал составлял 100 т. р., а его операции превосходили сумму в 1 млн. руб. С возражением о сокращении жалования выступил Г. Митаки, а Г. Палентреер и вовсе потребовал его увеличения. При голосовании вопроса о сокращении жалования на 20 % все четверо представителей фамилии Митаки воздержались от подачи голоса, 21 акционер были против уменьшения и лишь 8 голосовали за. Примечательно, что каждый из клана Митаки был владельцем относительно крупного пакета акций, хотя и служил в банке по найму. Например, Емануил Митаки имел 300 акциями банка стоимостью в 75 тыс. руб. и вместе с тем выполнял обязанности помощника бухгалтера банка с жалованием в 30 руб. в месяц.

Возвращаясь к вопросу об уменьшении основного капитала Кишиневского коммерческого банка, следует отметить, что он был предложен к рассмотрению собранию за два месяца до его созыва. Правление, соглашаясь с мнением части акционеров, предлагало не торопиться с принятием решения, а оставить этот вопрос на его рассмотрение. Лишь Писаревский выступил против предложения руководства банка. По его мнению, сроки сокращения складочного капитала могло определить само правление, но методы этой процедуры необходимо было оговорить на

собрании акционеров. Однако присутствовавшие отклонили это предложение, согласившись с мнением правления. «И это в то время, – писала газета Новороссийский телеграф, – когда портфель банка обременен опротестованными векселями на сумму свыше 335 т. р., когда акции банка упали до половины стоимости, до и то номинально, и когда, следовательно, близок тот момент, в который придется *bon gre mal gre* свести окончательные итоги за прежние увлечения правления»¹⁹.

Предпринятые администрацией банка меры по оздоровлению состояния своего кредитного учреждения не привели к полному восстановлению его дееспособности. Такой результат был следствием непоследовательных шагов правления банка, которое, к тому же, действовало без должной оперативности. Определенное влияние на дальнейший ход дел в Кишиневском коммерческом банке имели и перемены, произошедшие на местном денежном рынке, где ведущую роль стали играть одесские предприниматели. Не без их давления правление и акционеры этого заведения склонились к мысли о закрытии этого кредитного заведения. Очевидно, многим собственникам погибавшего банка была предложена достойная премия за согласие ликвидировать свое учреждение в виде участия во вновь организуемом в Одессе кредитном предприятии. Помимо того, вслед за открытием операционной деятельности Одесского Учетного банка предполагалось учредить в Кишиневе и его отделения.

Между тем 1878 г. начинался в уже привычных, несколько тяжелых для акционеров кишиневского банка условиях, которые, однако, не были безнадежными. Участники тех событий пытались объективно оценить положение своего заведения, обсудив дальнейшие действия правления на очередном собрании акционеров 12 февраля того же года. Они вновь рассмотрели предложение о сокращении основного капитала банка с 2 до 1 млн. руб. При этом владельцы кишиневского банка соглашались получить лишь 700 тыс. руб. по акциям на 1 млн. руб., т.е. с потерей 30 % по каждой бумаге. Акционеры учитывали значительное сокращение активов банка, одобрив действия правления, которое покрыло потери за счет прибылей 1876 г. Помимо того пришлось использовать весь запасный капитал и 300 тыс. руб. из основного капитала. Однако, неожиданно для акционеров, предложение правления банка о снижении стоимости акций не были одобрены министром финансов, который полагал, что большая часть ранее не полученных денег по опротестованным векселям могла еще поступить в кассу заведения. В этой связи М.Х. Рейтерн предложил отнести к убыткам только те средства, которые, по убеждению руководства банка, можно было причислить к безнадежным потерям. Для возвращения остальных долгов, которые, по указаниям министра, следовало указать в балансе банка, требовались лишь должные усилия правления. Министр

¹⁹ Новороссийский телеграф. 26 мая 1876 г. № 397

настаивал также на восстановлении основного капитала учреждения, пострадавшего от неосторожных действий руководства. И, наконец, из Петербурга пришло предложение изменить Устав банка, с исключением из перечня его операций производство ссуд под залог сельскохозяйственных продуктов, а также выдачу срочных процентных обязательств. Только после выполнения этих условий М.Х. Рейтерн соглашался представить на рассмотрение Государственного совета просьбу акционеров об уменьшении суммы складочного капитала. Владельцам банка пришлось согласиться с требованиями министра финансов, предоставив правлению все необходимые полномочия.

Примечательно, что в течение нескольких месяцев 1878 г. банк смог получить значительную часть средств по опротестованным ранее векселям. Благодаря этому к концу марта удалось восстановить в полном объеме основной и запасный капиталы, т. е. довести их до 2 000 000 и 101 665 руб. соответственно. Однако и после этих удачных месяцев общая сумма по опротестованным обязательствам достигала значительных размеров – 832 781 руб. Из них чуть более 470 тыс. правление надеялось еще вернуть, остальные же причисляло к безвозвратно потерянным. Учитывая благоприятный ход пополнения кассы банка, акционеры на очередном своем собрании 31 марта приняли решение погасить 4 000 акции по их номинальной цене, которая составляла 250 руб. за каждую. Выкуп указанного числа бумаг и уменьшение суммы основного капитала, по мнению руководства банка, позволили бы более эффективно использовать оставшиеся средства и получить прибыль. Следовательно, акционеры могли дожидаться регулярных выплат дивидендов, которые не выплачивались уже 2 года подряд. Немало усилий прилагало правление и к наведению порядка в делопроизводственной части банка, заведя необходимые вспомогательные книги по всем операциям. Были также приняты меры к исправлению форм ведения главной книги банка. Однако в июле 1878 г. 20 акционеров Кишиневского коммерческого банка, владевшие в совокупности 51 голосом, потребовали ликвидировать это кредитное заведение. В этой связи было назначено экстренное собрание акционеров, которое 6 августа приняло решение о прекращении со следующего дня дальнейшей деятельности банка. Примечательно, что комиссию по ликвидации этого заведения возглавил по решению акционеров тот же Евгений Митаки. Отметим, что директор банка Е. Митаки сыграл ведущую роль в деле уничтожения кишиневского банка, будучи крупнейшим его совладельцем. Известно, что Митаки в последние месяцы перед принятием решения о ликвидации банка активно скупал его акции, которые существенно упали в цене. Шаткое положение этого учреждения не могло не повлиять на курсовую стоимость банковских бумаг, от которых многие владельцы с легкостью избавлялись.

Отметим, что период ликвидации Кишиневского коммерческого банка растянулся на десятилетие, а именно до конца декабря 1888 г. При этом акционеры смогли вернуть все свои средства с небольшой прибылью, о чем можно судить по приведенным ниже сведениям²⁰. Из этих данных видно, что все акции были выкуплены у их владельцев по номинальной стоимости, а также были выплачены дивиденды в размере 190 400 руб.

Возврат капитала и прибылей банка его акционерам с сентября 1878 г. по 23 декабря 1888 г.

В сентябре 1878 г. по 100 р. на акцию выдано 800 000 руб.

В ноябре 1878 г. по 25 р. на акцию – 200 000 руб.

В декабре 1878 г. по 50 р. на акцию – 400 000 руб.

В январе 1879 г. по 25 р. на акцию – 200 000 руб.

В апреле 1879 г. по 22 р. 50 к. на акцию – 180 000 руб.

В октябре 1879 г. по 22 р. 50 к. на акцию 180 000 руб.

В марте 1881 г. по 22 р. 50 к. на акцию – 180 000 руб.

В августе 1882 г. по 6 р. 30 к. на акцию – 50 400 руб.

Всего 2 190 400 руб.

Не менее неожиданным для широкой публики оказалось решение о ликвидации Одесского коммерческого банка, которое последовало 11 декабря 1878 г. Этот вопрос был поставлен на общем собрании акционеров 3 декабря того же года и одобрен 115 голосами против 5. Примечательно, что путь к ликвидации этого учреждения во многом схож с тем, который прошел Кишиневский банк. Так, 16 мая 1877 г. общее собрание акционеров решило поручить правлению одесского банка просить министра финансов разрешить уменьшить складочный капитал с 5 млн. до 3 млн. руб. Сокращение можно было бы произвести посредством выдачи по 100 руб. на каждую акцию. Можно предположить, что не все в руководстве банка соглашались с решением акционеров. Еще до проведения указанного собрания акционеров возникли напряженные отношения между директором банка А.И. Тработти и некоторыми влиятельными собственниками этого учреждения. Между тем министр финансов М.Х. Рейтерн просьбу акционеров банка одобрил, а А.И. Тработти 1 января 1878 г. был вынужден уйти в отставку. Несомненно, положение Одесского коммерческого банка было гораздо прочнее, чем кишиневского. Ему удалось в 1876 г. выплатить по 12 руб. 4 коп. на акцию в счет дивидендов. Бойко шли и активные операции, принесшие, правда, банку небольшую прибыль. Из годового отчета банка следовало, что сумма чистой прибыли в 1876 г. составила всего 254 тыс. руб. Несомненно, это сумма была более весомой по сравнению с той прибылью (7 тыс. руб.), которую

²⁰ Отчет Кишиневского коммерческого банке в ликвидации. Одесса, 1888.

получил Кишиневский коммерческий банк. Вместе с тем она выглядела весьма скромной при сопоставлении ее с прибылью Киевского Частного коммерческого банка (1 203 тыс. руб.), Киевского промышленного банка (673 тыс. руб.), или Харьковского торгового банка (688 тыс. руб.).

Скромной эта прибыль выглядит и при сопоставлении с активными операциями более успешных заведений. Так, в Одессе под простые векселя было отпущено 17 236 тыс. руб., под соло-векселя – 1 093 тыс. руб., под ценные бумаги – более 21 000 тыс. руб., под товары – 10 004 тыс. руб. Для сравнения приведем данные по операциям отмеченного выше Киевского Частного коммерческого банка, который выдал своим клиентам гораздо меньше средств: под векселя – 9 805 тыс. руб., под соло-векселя – 8 244 тыс. руб., под ценные бумаги – 6 737 тыс. руб., и ни одной копейки под товары²¹. В последующем году активные операции Одесского коммерческого банка были значительно сокращены, при этом прибыль стала более весомой (326 тыс. руб.).

Справедливости ради следует отметить, что финансовое положение имущей части населения Одессы в указанные годы не позволяло кредитным заведениям рассчитывать на значительные успехи. Война с Турцией ощутимо подорвала платежеспособность горожан. Эти трудности проявлялись во многих сферах жизни города, от торговли до домостроения. Наблюдавшийся в прошлые годы бум в сфере строительства сменился глубоким кризисом на рынке недвижимости. Ободренные бурным развитием кредитной сферы, имущие слои населения заимствовали в различных заведениях крупные средства, пуская их не только на оборотные нужды своих предприятий, но и вкладывали в новое домостроительство. Разразившаяся война, а вслед за тем и экономический кризис лишили значительную часть горожан возможности расплатиться по своим долгам. Последовали массовые просьбы о рассрочке платежей, которые были удовлетворены лишь частично. В частности, Одесское городское кредитное общество за время войны согласилось предоставить отсрочку по срочным платежам лишь в половине случаев. Те же дома, по которым общество не смогло перенести сроки взносов, были выставлены на публичные торги. Еженедельно в летние месяцы 1877 г. кредитное общество продавало от 6 до 10 домов, правда, в большинстве случаев только за сумму долга, т.е. на суммы значительно ниже стоимости недвижимого имущества. При этом на середину июля 1877 г. в распоряжении руководства общества находилось до 240 домов, подлежащих продаже. В их числе 35 объектов выставлялись на торги неоднократно. Примечательно, что в Одессе охотников до покупки чужого имущества было немного, однако выгодные условия продаж привлекали некоторых спекулянтов с особой силой. Удачные вложения сулили в будущем весомую прибыль. Отметим также и трудное положение

²¹ Ежегодник Министерства Финансов. Вып. IX. СПб., 1878. С. 292-294

нанимателей жилья в Одессе, которые испытывали ощутимую нехватку денег для расчета с домовладельцами. Высокая квартплата, установленная в годы «домовой горячки» не снижалась на протяжении всего кризисного времени. Не снижали ее и новые собственники доходных домов, не исключая и Одесское городское кредитное общество. Хлопоты, даже коллективные, не всегда давали, часть съемщиков жилья были вынуждены выезжать из нанятых квартир. Всего за 1877 г. общество продало 59 домов с потерей для себя 94 438 руб. Банк понес убытки из-за высокого дефицита свободных средств, а также по причине резкого падения стоимости на недвижимое имущество после начала военных действий на Балканах.

Рассматривая причины краха Кишиневского и Одесского коммерческих банков, отметим, что они были связаны не только со сложным экономическим положением края, хотя затянувшийся кризис в России в 1870-е гг., безусловно, крайне негативно повлиял на их судьбу. Не менее пагубное воздействие на их деятельность оказало отсутствие продуманной и сбалансированной кредитной политики у руководства этих банков. Ликвидация этих заведений в 1878 г. могла быть неожиданной лишь для непосвященной публики. Небрежность в операционной деятельности не позволили банкам продержаться и 10 лет на денежном рынке страны. Их незавидное положение усугублялось и тем, что часть собственников этих учреждений и их администрация в последний год существования банков стремились к развалу этих заведений для получения дополнительной прибыли. Используя колебания курсовой стоимости акций, ряд совладельцев смогли, приобретая по сниженным ценам банковские бумаги, получить немалую прибыль при ликвидации банков.

Summary

The first commercial banks in Odessa and Chisinau existed less than 10 years and worked in difficult conditions in the 70s of nineteenth century because of prolonged crisis Tsarist Russia went through. Lack of effective credit management policies of these banks also had disastrous consequences for the banking institutions. The situation of these commercial banks worsened over the last year of activity, when the government banks and some owners have encouraged their collapse, aiming to obtain additional personal profits. As a consequence, both banks were declared bankrupt in 1878 and ceased operations.

DOCUMENTAR

Dinu Poștarencu*

INSTRUCȚIUNEA IMPERIALĂ CU PRIVIRE LA ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ A BASARABIEI DIN 1816

Cu scopul de a potoli spiritele agitate ale opoziției boierești și a instala calmul dorit în Basarabia, la 1 aprilie 1816, Alexandru I a emis pe numele mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni un rescript spre a fi „tălmăcit în limba poporului” și adus la cunoștință locuitorilor, fiind citit în biserici. Împăratul a relevat în mesajul său că, inițial, a instituit în Basarabia „o administrație provizorie, în temeiul vechilor ei obiceiuri și privilegii”, dar și în continuare intenția sa este „de a dărui Basarabiei o cărmuire civilă corespunzătoare moravurilor, obiceiurilor și legilor ei”¹.

Prin intermediul acestui rescript, împăratul a mai înștiințat populația Basarabiei despre decizia sa de a trimite „în provincie pe unul dintre funcționarii de stat, acordându-i putere și întreaga mea încredere. El va fi un intermediar prin care doresc să aflu în amănunt starea de lucruri și care, în sfârșit, va aduce la îndeplinire măsurile luate de mine în vederea prosperării acestei regiuni”².

Pentru funcționarul care urma să fie detașat, autocrația țaristă a considerat potrivit să instituie postul de rezident plenipotențiar al împăratului în Basarabia – structură administrativă specifică sistemului rusesc de guvernare. Pentru a-i orienta activitatea administrativă a titularului noului post, la 21 mai 1816, Alexandru I a promulgat Memoriul ce îi servește rezidentului plenipotențiar al Basarabiei drept directivă în vederea organizării administrative a regiunii Basarabia (în anexă este reprodus textul în rusește al memoriului)³, iar prin decretul

* **Dinu Poștarencu**, doctor în istorie, cercetător științific superior la IISD al AȘM.

¹ А. Стадницкий, Гавриил Банулеско-Бодони, экзарх Молдо-Влахийский (1808–1812 гг.) и митрополит Кишиневский (1813–1821 гг.), Кишинев, 1894, p. 288–289.

² *Ibidem*, p. 289.

³ Fragmente din acest memoriu sunt publicate în: *Полное собрание законов Российской империи с 1649 года*, С.-Петербург, 1830, том XXXIII, nr. 26271, p. 665; *История Молдавии. Документы и материалы. Устройство задунайских переселенцев в Бессарабии и деятельность А.П. Юшневского*, Кишинев, 1957, том II, p. 186–187. Textul complet este publicat în: А. Клаус, *Наши колонии. Опыты и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России*, Санкт-Петербург, 1869, выпуск I, приложение X, p. 84–94.

emis tot în această zi, postul respectiv i-a fost încredințat general-locotenentului A.N. Bahmetev.

În raportul din 7 iulie 1816 expediat împăratului, Bahmetev s-a referit la instrucțiunea de călăuzire în vederea organizării regiunii Basarabia, confirmată la 21 mai 1816⁴, iar într-un ordin dat, la 15 iulie 1816, Departamentului I al Guvernului Regional al Basarabiei, Bahmetev a declarat că el acționează în baza „instrucțiunii ce i-a fost pusă la dispoziție de către împărat la 21 mai 1816”⁵. Prin urmare, memoriul remis lui Bahmetev la 21 mai 1816 poate fi numit și *instrucțiune*.

Având în vedere acest act normativ, istoricul Apolon Skalkovski a notat: „Prin decretul din 26 mai 1816⁶ a fost promulgat Regulamentul cu privire la administrarea Basarabiei”⁷. Iar potrivit opiniei lui Aleksandr Zașciuk, memoriul din 1816 reprezintă „primul regulament organic pentru administrarea regiunii Basarabia”, care „a fost elaborat de o comisie specială și aprobat de împărat la 26 mai 1816”⁸, servind „drept călăuză până în 1818”⁹. De fapt, memoriul trebuie considerat drept cel de-al doilea act normativ cu privire la organizarea administrativă a Basarabiei, primul fiind Regulamentul din 1812.

Anunțând, la 26 mai 1816, Consiliul de Miniștri al Rusiei despre desemnarea lui A.N. Bahmetev în calitate de rezident plenipotențiar al Basarabiei, contele A.A. Arakceev a adus la cunoștință și următoarea dispoziție a împăratului, adresată miniștrilor, referitor la această desemnare: 1. Fiecare ministru să transmită lui A.N. Bahmetev toate documentele de care dispune, prevăzute anterior spre a fi remise senatorului Moderah. 2. Ministrul poliției să predea lui Bahmetev toate documentele ce i-au fost transmise de la Capodistria (adică în 1813, când acesta din urmă activa în cadrul cancelariei lui P.V. Ciceagov). 3. Deoarece rezidentul plenipotențiar al Basarabiei, conform rangului său, avea să adreseze împăratului toată corespondența, urma ca miniștrii, prezentându-i, concomitent, noului desemnat documentele privitoare la organizarea Basarabiei și dezordinile de acolo, să nu mai țină regiunea în aceeași stare de dependență ca și guberniile interne ale Rusiei, cu excepția ministrului Afacerilor Interne, care urma să continue corespondența cu Bahmetev în privința stabilirii sârbilor, bulgarilor și coloniștilor germani din ducatul Varșoviei și alocării sumelor de bani necesari în acest sens. 4. Ministrul poliției să-i ordone guvernatorului gu-

⁴ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 467, f. 56v.

⁵ *Ibidem*, f. 182.

⁶ Este o datare greșită, deoarece în *Culegerea completă de legi ale Imperiului Rus (Полное собрание законов Российской империи с 1649 года, С.-Петербург, 1830, том XXXIII, nr. 26271, p. 665)* este indicată data de 21 mai 1816 ca fiind cea când împăratul a sancționat acest memoriu.

⁷ A. Скальковский, *Хронологическое обозрение истории Новороссийского края. 1796-1823*, Одесса, 1838, часть II, p. 255.

⁸ A. Защук, *Материалы для военной географии и военной статистики России, собранные офицерами Генерального Штаба. Военное обозрение Бессарабской области*, Санкт-Петербург, 1862, partea a II-a, p. 2.

⁹ *Ibidem*, partea I, p. 12.

berniei Ekaterinoslav, Kalagheorghe, să se deplaseze în Basarabia pentru a executa sarcinile ce avea să i le dea Bahmetev. 5. Lui Bahmetev să i se comunice: a) În cazul judecării funcționarilor din Basarabia pentru săvârșirea infracțiunilor de abuz în serviciu, el se va conduce de regulamentul elaborat de către Consiliul de Miniștri al Rusiei, cauzele respective urmând să fie expediate spre examinare Curții Penale de Apel din Herson; b) În privința înapoierii fugarilor din guberniile interioare ale imperiului, infiltrați în Basarabia, el va acționa în conformitate cu decizia imperială prin care a fost abrogată dispoziția precedentă a Consiliului de Miniștri; c) Notificările sale le va expedia împăratului, indicând pe plic *Cu privire la Basarabia* și, astfel, plicurile respective nu vor fi înmânate miniștrilor¹⁰.

Deci, la 26 mai nu a avut loc aprobarea memoriului de către împărat, ci s-a produs o altă acțiune privitoare la Basarabia, și anume: avizarea Consiliului de Miniștri în legătură cu numirea lui Bahmetev, în timp ce memoriul era deja întărit.

De notat că acestui act imperial nu i s-a acordat o atenție suficientă în istoriografie, din care motiv nu a fost evidențiată semnificația lui în sfera administrativă a provinciei dintre Prut și Nistru. A. Skalkovski și A. Zașciuk, din lucrările cărora am citat mai sus, s-au referit la el tangențial. În timp ce A. Nacco, fără să specifice că este vorba de această instrucțiune, s-a limitat doar la redarea pe scurt a principalelor directive trasate noului administrator al Basarabiei: „Atribuțiile rezidentului plenipotențiar, după cum se poate constata din decretul imperial, au constatat în următoarele: 1. Să guverneze regiunea Basarabia pe temeiurile care existau în acel timp. 2. Să elaboreze un nou regulament de organizare a regiunii”¹¹. Conținutul memoriului a fost reflectat în puține cuvinte și de L. Casso¹², A. Boldur (a consultat doar fragmentul publicat în *Culegerea completă de legi ale Imperiului Rus*, din care cauză a redat numai cele câteva directive expuse aici)¹³, G. Fiodorov (el a subliniat următoarele: „Pentru a realiza sarcinile expuse în Memoriu, Bahmetev a început să remanieze aparatul administrativ, să reorganizeze sistemul administrativ”)¹⁴, I. Grosul¹⁵, S. Cornea¹⁶. Rolul acestui memoriu în contextul organizării administrative a Basarabiei din intervalul 1812-1818 l-am semnalat și noi într-un studiu anterior¹⁷.

¹⁰ Полное собрание законов Российской империи с 1649 года, С.-Петербург, 1830, том XXXIII, nr. 26289, p. 866-867.

¹¹ А. Н., *Очерк гражданского устройства Бессарабской области с 1812-1828 г.*, în „Записки Императорского Одесского Общества Истории и Древностей”, Одесса, 1900, том XXII, p. 142.

¹² Л.А. Кассо, *op. cit.*, p. 214-215.

¹³ Al. Boldur, *Autonomia Basarabiei sub stăpânirea rusească în 1812-1828*, Chișinău, 1929, p. 30.

¹⁴ Г.К. Федоров, *Государственно-административное устройство и местное право Бессарабии (1812-1917 гг.)*, Кишинев, 1974, p. 51.

¹⁵ Я.С. Гросул, *Труды по истории Молдавии*, Кишинев, 1982, p. 163-164, 223-224 (nota 249).

¹⁶ S. Cornea, *Organizarea administrativă a Basarabiei (1812-1917)*, Cahul, 2003, p. 49.

¹⁷ D. Poștarencu, *Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus*, Chișinău, 2006, p. 37.

Alcătuit dintr-un preambul și două capitole, memoriul conține o serie de indicații, în virtutea cărora Bahmetev urma să-și desfășoare activitatea.

Din primul capitol, referitor la organizarea administrativă, aflăm că rezidentului plenipotențiar i-a fost dată misiunea să se ocupe de elaborarea proiectului cu privire la constituirea definitivă a provinciei obținută ca pradă de război și, apoi, să-l prezinte spre confirmare împăratului. Proiectul trebuia să cuprindă patru hotărâri, și anume¹⁸:

1. Relativ la divizarea pe clase a locuitorilor provinciei.
2. Cu privire la constituirea administrației generale, stabilirea posturilor din cadrul departamentelor Guvernului Regional al Basarabiei. Urma să se elaboreze reguli privind desemnarea ispravnicilor.
3. Procesele să fie examinate, ca și odinioară, după legile locale, bazate pe obiceiuri. Codul penal va fi la fel ca și în Rusia, până la o nouă dispoziție.
4. De prescris „tuturor autorităților regionale, inclusiv șeful suprem sau guvernatorul, să accepte tot felul de reclamații și cereri adresate în limba moldovenească, fără a pretinde ca acestea să fie traduse în limba rusă”.

În partea a doua a instrucțiunii sunt expuse o serie de prevederi cu caracter economic și politic, intitulate astfel: Măsurile administrative primordiale; Repartizarea impozitului direct; Plasele de stat; Coloniile; Despre mărfurile importate și exportate; Exportul cerealelor; Importarea diferitor mărfuri; Despre legăturile Basarabiei cu guberniile limitrofe ale Imperiului Rus; Relațiile externe și, îndeosebi, cu Principatul Moldovei.

În baza îndrumărilor formulate în acest memoriu imperial, A.N. Bahmetev a restructurat administrația la nivel provincial și ținutal și a cârmuit Basarabia până la 29 aprilie 1818, când Alexandru I a confirmat un nou regulament cu privire la organizarea administrativă a Basarabiei. Servindu-i lui Bahmetev drept reper pe durata a aproape doi ani de conducere a provinciei, directivele memoriului, în mare parte, au avut menirea să pregătească terenul pentru implementarea Regulamentului din 1818.

<Traducere>:

În cel original este scris de mâna Măriei Sale Imperiale așa: Să fie conform acestora. În Țarskoe Selo, 21 mai 1816.

¹⁸ A. Клаус, *op. cit.*, p. 86-87.

Însemnarea anexată la supremul rescript al mării sale imperiale care servește namesnicului plenipotențiar spre administrarea creării guvernământului Regiunii Basarabiei

Regiunea Basarabiei, plasată între Marea Neagră, Nistru, Bucovina, Prut și Dunăre a fost alipită la Imperiul Rus în urma tratatului încheiat la București la 16 mai 1812. În momentul dobândirii acestei provincii, Măria sa Imperială a considerat spre binele poporului să dăruiască noilor supuși ai săi diferite favoruri și scutiri: despre care a fost declarat din partea comandantului suprem al Armatei Dunărene. Promisiunile oferite de el din partea supremului nume al suveranului monarh¹ se bazează pe regulile libertății bine așezate: deoarece prin subiectul lor trebuia să se ofere locuitorilor toate drepturile și obișnuințele (obiceiurile), care fac parte din existența lor populară; ca treptat să se amelioreze în această țară urmările războiului pustiitor și ca ei să-i placă noua situație.

Acest sistem corespunde din plin cu acel pe care suveranul monarh l-a aplicat în cazul celorlalte pământuri dobândite în împărăția mării sale imperiale și se bazează pe regula justiției realizate. Căci, într-adevăr, oare se poate spera ca fericirea oricărui popor să se realizeze prin impunere, ca el să-și schimbe specificul său? Dar să-l supui modului de guvernare, pentru el total străin, nu înseamnă oare una și aceeași?

Spre aceste cauze determinante se adaugă aceleași considerațiuni politice puternice și anume: regiunile de la granițele Imperiului Turcesc să fie asigurate de pre-dispozițiile pacifatoare ale mării sale imperiale văzând că guvernarea Basarabiei se stabilește pe temelii puternice și în conformitate cu obiceiurile locuitorilor ei.

Acestea au fost regulile în conformitate cu care s-a elaborat așezământul provizoriu al acestei regiuni în timpul alipirii. Și dacă urmările nu au îndreptățit măsurile generale, care au fost întreprinse, aceasta trebuie să fie pusă pe seama cauzelor întâmplătoare, care au fost descrise clar în supremul rescript al mării sale imperiale, de curând emise pe numele mitropolitului acestei regiuni².

Din cauza numărului insuficient al funcționarilor pentru ocuparea diferitor funcții pe lângă acest așezământ, au fost folosiți mai mulți oameni, rămași fără serviciu după lichidarea, din cauza războiului, a stăpânirii domnești în cnezatele Moldovei și Valahiei, care au dus la forme des arbitrare și spre abuzuri, indispensabile cu o astfel de stare a lucrurilor. Atenția guvernului a fost orientată spre cele mai importante întâmplări și de aceea nu se putea îndrepta în mod corespunzător asupra stării Basarabiei. De aceea au urmat și în timp de pace aceleași incomodități, care au existat și în timpul războiului. Alegerea nereușită a funcționarilor angajați după necesitatea acelor vremuri cu o mare grabă, a cauzat divergențe inevitabile între locuitorii de baștină și cei străini, abuzurile creșteau de la o zi la alta; nemulțumirea

¹ Proclamațiunile date în această vreme din partea guvernatorului civil în limbile rusă și moldovenească se păstrează în arhivele de acolo.

² Preamarele rescript către presfințitul mitropolit Gavriil.

în popor s-a manifestat și mai mult prin fuga peste graniță și răul s-a înmulțit până într-acolo, încât a fost necesară o îndreptare grabnică.

Intenția principală a mării sale imperiale prin numirea namesnicului plenipotențiar, care trebuie să plece la locul de destinație deținând o putere mare, consta în oprirea abuzurilor, liniștirea noilor supuși și așezarea acestui pământ ca pentru viitor să dețină pe baze sigure și cu buna așezare a libertății corespunzătoare.

Ca urmare primul lucru care să intre sub tutela namesnicului plenipotențiar constă în restabilirea conducerii în aceleași temeieri simple, care de la început erau constituite. Pentru trecerea lor completă în revistă trebuie doar să se apeleze la indicațiile date guvernatorului civil a acestei regiuni³ și spre așezămintele locale în a căror baze au fost constituite departamentele de ordine și de justiție.

După această primă dispoziție, namesnicului plenipotențiar nu-i va fi greu să se înconjoare cu așa oameni din localnicii de acolo, care ar putea să-i pună la dispoziție informațiile necesare:

1. Despre așezământul definitiv, care trebuie acordat acelei regiuni, acomodând-o drepturilor și legilor sale, de asemenea și spre avantajele locuitorilor de diferite stări.
2. Despre dispozițiile de primă importanță, care trebuie să fie întreprinse ca puțin să se perfecționeze modul de administrare și să îmbunătățească soarta acestei regiuni, prin introducerea acelor instituții, care sunt necesare pentru bunăstarea lor.

Prima parte

Așezământul

Începând această afacere salvatoare, e necesar inițial să se aleagă cele mai capabile arme și să le elimine pe acelea care puteau să împiedice.

În acel final de la măriile sale imperiale se acordă guvernatorului plenipotențiar puterea specială să-i elimine de la funcțiile superioare, precum și cele subalterne pe acei funcționari, care vor fi vinovați de abuzuri sau în alte fapte preconcepute, iar în locul lor să găsească și să numească oameni localnici, pe care el îi va considera capabili pentru așa ceva. Cu privire la locurile care au rămas vacante din cauza lipsei oamenilor capabili, namesnicul plenipotențiar acordă mării sale imperiale lista cu funcționarii necesari și pentru ocuparea acelor funcții, după propunerea lui, vor fi aleși și trimiși acolo din Sankt Petersburg.

Când în acest fel sistemul de guvernare va fi așezat și toate funcțiile vor fi numite, pentru transpunerea aceleia în viață, cu namesnicul plenipotențiar, în dispozițiile lui ulterioare, vor conlucra toți funcționarii departamentelor de dispoziție și judecătorești, care împreună vor forma consiliul regional al regiunii.

Limitând numărul funcționarilor prin fapte corespunzătoare, neadmițând nici un exces care prin curgerea lor poate fi numai păguboasă, namesnicul plenipotențiar va împărți consiliul în două părți sau departamente, corespunzător cu împărțirea,

³ Spre instrucția dată d. Sturdza de la amiralul Ciceagov.

arătată în departamentul provizoriu. În primul compartiment vor fi toate dosarele în ceea ce privește dispozițiile, cum ar fi: stabilirea impozitelor, colectarea veniturilor, veniturile și cheltuielile, comerțul, datele statistice, așezământul coloniștilor, toate măsurile către poliție, departamentul de medicină și toate modalitățile de corectare. Președinte al acestui compartiment sau departament trebuie să fie vice-gubernatorul. Al doilea departament, în a cărui subordonare se află judecătoria civilă și penală, în același mod va sta sub conducerea unui șef cu nume de președinte.

În această funcție măria sa imperială a binevoit să-l numească pe consilierul de Stat Katakazi, pentru ca el să înceapă exercitarea imediată a planului de așezare definitivă. El poate fi trimis și mai înainte, dacă namesnicul plenipotențiar ar considera așa ceva necesar.

Guvernatorul plenipotențiar nu va începe elaborarea proiectului așezământului definitiv, decât cu consultarea prealabilă a consiliului ambelor departamente și prin obținerea opiniilor acestuia. După care proiectul trebuie să fie propus spre examinare și întărirea măriei sale imperiale.

În cadrul acestui plan trebuie să intre patru hotărâri total diferite.

În primul va intra departajarea pe clase a locuitorilor întregii regiuni; se vor stabili drepturile și obligațiunile nobilimii în diferite compartimente; drepturile și obligațiunile orășenimii, a poporului și a străinilor.

Nobilul-moșier se va folosi în fața puterii supreme de aceleași drepturi și avantaje ca și nobilimea rusă.

Ca urmare a acestei reguli statornicite și pentru a înlesni, pe cât posibil, repartizarea echitabilă a obligațiilor obștești, este necesar să fie lichidat pentru totdeauna dreptul de a avea scutelnici sau slujitori, scutiți de orice prestație, drept de care în prezent se bucură nobilii din această regiune.⁴

În rest, relațiile existente între moșieri și țărani vor rămâne neclintite.

Stările de mijoc, care sunt reprezentate prin orășenime, își vor păstra fără schimbare drepturile și privilegiile lor.

Condițiile după care se poate intra în starea nobilimii sau orășenească trebuie să fie stabilite în această primă hotărâre.

⁴ În timpul urcării în scaunul Moldovei a primului cneaz grec din Fanar boierii acestei țări au stabilit unanim eliberarea poporului, care până în acel moment era legat de glie. Pentru aceasta s-a stabilit ca pentru răsplătirea favorurilor pe care moșierii le-au jertfit, să le acorde dreptul să aibă scutelnici sau slujitori, eliberați de la toate dările și obligațiuni sociale. Ca urmare fiecare boier după rangul său să aibă la dispoziția sa un număr mai mare sau mai mic de scutelnici care sunt eliberați de dări și de celelalte obligațiuni. Această parte a țăranilor este folosită numai pentru slujirea pe lângă case și a pământului moșierilor, pentru care obligație ei sunt răsplătiți prin faptul că nu plătesc nici o dare, care greutate cade evident pe cealaltă parte a poporului: pentru care se pare necesar lichidarea acestei obișnuințe incompatibile cu stabilirea impozitelor. Trebuie să remarcăm și faptul că această obișnuință se bazează pe un drept incontestabil și pe dreptul sfânt, că ea nu a primit ale sale după fapta vitejească a bunăvoinței acordate poporului. Și apoi trebuie să se aibă în vedere ca lichidării acestui drept să se facă pentru răsplătire. Ea poate consta în adăugarea în jur de trei zile lucrătoare la cele 12, pe care țăranii erau obligați timp de un an să lucreze pentru moșierul său, conform legilor demult existente.

Străinii, care trăiau în Basarabia sau care veneau acolo pentru trai, trebuiau să fie atribuiți către stările corespunzătoare originii lor, stare sau breaslă, în baza hotărârilor adoptate.

Coloniștii străini vor fi primiți după regulile care există în întreaga Rusie. Dacă ei se stabilesc pe pământurile oamenilor particulari, se vor folosi de libertăți civile și personale apărâți de guvern. Dacă vor dori să se așeze pe pământurile statului, li se vor stabili cele necesare, li se va acorda un lot cu terenurile necesare în acele locuri, pentru practicarea agriculturii și îndeajuns pentru creșterea vitelor.

Cheltuielile folosite de visterie pentru așezare, coloniștii le vor plăti în timpurile stabilite, care nu trebuie să fie împovărătoare.

A doua hotărâre o reprezintă o parte din așezământul general care determină locurile în departamentele de dispoziții și judecătorești, de asemenea, regulile pentru alegeri și deplasare în caz de moarte sau renunțare; sunt stabilite regulile pentru numirea ispravnicilor sau șefilor de districte, care neapărat trebuie să fie din localnici cu observarea ca ispravnicul să fie stabilit nu altfel, decât în acel district, unde el nu avea proprietăți, ca prin aceasta să se evite părtinirea lui în repartizarea obligațiunilor sociale.

A treia hotărâre stabilește ca și judecata și condamnarea să se facă după legile țării, bazate pe obiceiuri. Pentru analiza așezământului scris valah și pentru extragerea din acela a unor așa legi, care să fie corespunzătoare situației de față a acestei regiuni și prin care s-ar putea schimba lipsurile și imperfecțiunile legilor localnicilor acestui pământ să se formeze o comisie specială din trei membri – nobili și moșieri. Rezultatele activității acestei comisii vor fi propuse pentru analiza ambelor departamente, care vor formula concluziile proprii. Legea penală va fi de asemenea ca și în Rusia până la o altă poruncă.

A patra hotărâre schițează formarea poliției interne și de graniță. Recomandă tuturor puterilor regionale, neexcluzând nici pe seful suprem sau guvernator să primească orice plângeri, stăruințele și rugămințile locuitorilor în limba moldovenească, necerând traducerea lor în limba rusă. Prin intermediul acestei măsuri juste ce vor ușura metodele pentru satisfacerea cererii justiției și cheltuielile pentru anchetarea cazurilor se vor micșora considerabil. Asemenea măsuri trebuie să devină regulă și despre aceea să se facă cunoscut imediat după venirea acolo a guvernatorului plenipotențiar, ca dorințele și rugămințile locuitorilor să poată ajunge acolo în grabă, nepermițând răstălmăcirile și lăcomia oricăror traducători angajați.

Partea a doua

Măsurile de prim ordin în administrare. Stabilirea dărilor nemijlocite

În timpul alipirii Basarabiei la Rusia, locuitorii au fost eliberați timp de trei ani de plata nemijlocită a dărilor, luată în așezări după numărul vitelor⁵.

⁵ Stabilirea dărilor după numărul vitelor are loc de înșși locuitorii, iar guvernul o stabilește după datele precedente.

Această scadență s-a terminat în ultima zi a lunii octombrie. Din acest timp conducerea locală se ocupă de inventarierea averii pentru a realiza un nou indiciu pentru dări. Dar pentru că această măsură conține în sine o importanță specială și este însoțită de mari abuzuri și inconveniente, atunci mărirea sa imperială a poruncit să se oprească orice acțiune în legătură cu această problemă, până la trimiterea guvernatorului plenipotențiar, căruia i s-au împuternicit toate aceste indicații. Neîncepând o asemenea acțiune destul de grea precum stabilirea impozitului corect, trebuie de la bun început să fie stabilit că din acest an el se amână până la 1 ianuarie 1817⁶. În această perioadă se va liniști poporul, care este gata să-și părăsească locuințele, iar guvernatorul plenipotențiar va reuși să adune toate informațiile, care pot să furnizeze mijloacele spre determinarea exactă și împărțirea dărilor.

În cursul acestei perioade guvernatorul plenipotențiar va lua în calculul real toate cauzele, care pot și de aici încolo să ducă spre continuarea aceluiași privilegiu, iar, de asemenea și acelea după care așezarea aceluiași impozit poate să aibă cu folos.

În cazul în care dovezile la utilizarea dărilor vor fi recunoscute imbatabile, atunci măriei sale imperiale îi va fi plăcut ca în stabilirea lor să fie luate în calcul obișnuințele din Moldova, cu stimă, identice cu sistemul agricol din Regiunea Basarabiei și cu starea veniturilor locuitorilor săi. Aceasta este aspectul definitiv care înclină spre bunăstarea regiunii și trebuie în special să se acorde o atenție vigilentă și fără părtinire, pentru evitarea ca beneficiile personale, dușmănia și fătărnicia să nu aibă nici cea mai mică acțiune la împărțirea dărilor nemijlocite. Repartiția ei trebuie să fie socotită după analiza impozitelor, care existau înainte, după bunăstarea fiecărui ținut și după calculul exact al numărului banilor care circulă în regiune.

Lichidarea scutelnicilor sau a oamenilor care sunt eliberați de dări, cum mai sus se menționează, nu puțin va contribui la ușurarea presiunii impozitelor, ca urmare a împărțirii complete și substanțiale corecte asupra întregii populații.

Regiunile de stat

Basarabia, propriu-zisă așa numită, sau Bugeacul aproape în întregime aparține visteriei. Aceste stepe în mare parte încă nu sunt locuite și sunt bogate în pășune, unde persoanele din locurile vecine mână vara turmele lor. Nu cu mult timp înainte aici s-a stabilit un număr mic de așezări bulgărești, care se bucură de o serie de beneficii și avantaje. Tot restul pământului se află în arendă la arendașii de acolo, care plătesc visteriei anual o anumită sumă, cu o cotizație și pentru arenda vinului. Aceste două articole pot cu timpul să aducă mult mai mult venit. Dar așa cum acest spațiu larg în mod statistic până acum nu este cunoscut și hotărnicit, deci măriei sale imperiale îi este convenabil ca aceste regiune nici pentru oferire, nici pentru vânzare, să nu fie stabilite, până când comitetul de dispoziții a consiliului regional nu va prezenta actele statistice cu planurile precise și detaliate.

Până la finalul acestei activități nici o cedare sau oferire în aceste ținuturi în folosul oamenilor particulari nu poate fi admisă. Între timp, după cererea guverna-

⁶ Dacă din luna octombrie unele sume deja au fost acumulate, ele trebuiesc întoarse.

torului plenipotențiar acolo vor fi trimiși funcționari pentru adminitrarea locurilor muntoase și a măsurării pământului, pentru certificarea tuturor părților de pământ a realizării planurilor și a chestiunilor speciale.

Așezările

Această interdicție pentru averile de stat nu presupune nici o prohibiție în sistemul așezărilor particulare. Așa cum unul dintre principalele elemente ale guvernului de oblăduire trebuie să fie atragerea coloniștilor străini, în special se încredințează așezarea lor pe pământurile statului și să li se ofere toate favorurile, care pot și pentru multe alte familii să trezească dorința să le urmeze exemplul.

1. Pentru aceasta va fi stabilită o sumă specială pentru cheltuielile aferente din timpul colonizării străinilor.
2. Pentru adunarea acestei sume, care de la început va fi nu prea mare, va fi stabilit un venit anual dintr-o dare, care există astăzi ca de exemplu: dare pe berbeci, albine sau vii. Unul din izvoarele acestui venit va fi exclusiv stabilit pentru colonizarea străinilor.
3. Suma adunată de pe dările mai sus arătate se va păstra într-o visterie aparte, pusă sub oblăduirea celor trei membri a consiliului regional și nu poate fi utilizată pentru alte scopuri.

În ceea ce privește alegerea noilor locuri pentru așezarea coloniștilor trebuie să se ia în considerație:

1. Apropierea de surse de apă, care în aceste părți sunt rare.
2. Sistemul economiei sătești, care având ca bază creșterea animalelor, are nevoie de un mai mare teritoriu de pământ decât acolo, unde creșterea grânelor reprezintă activitatea principală.

Este necesară coordonarea cu hotărârile generale din Imperiul Rus pentru oferirea coloniilor basarabene a veniturilor și avantajelor în mod egal.

Despre produsele aduse și eliberate

Vitele mari cornute și cele mici, de asemenea ca și caii, reprezintă principala sursă de venit a locuitorilor Basarabiei. Venitul de pe vite e atât de mare, încât a adus în această țară mulți negustori străini, care cumpără mulțime de boi, oi și chiar cai și, prin urmare, lasă în regiune mari sume în numerar.

Și așa liberul comerț a oricărui fel de vite și cai stă la rădăcina bunăstării acestei regiuni singurul mijloc spre înviorarea poporului și spre dezvoltarea mulțumirii în toate stările; singura condiție, fără care sunt inutile toate speranțele și eforturile să împiedice căderii ei definitive și să lecuiască rănilor deja comise.

Ca urmare a acesteia mânia sa imperială ordonă guvernatorului plenipotențiar să facă public la locul de destinație libera ieșirea vitelor mari și mici cornute. De pe fiecare cap de vită, care iese peste graniță să, fie luată vama, corespunzătoare cu obiceiurile locale. Așa măsură unește două avantaje evidente: în primul rând servește la înviorarea puternică a creșterii vitelor, măbind veniturile oamenilor particulari prin competiția binefăcătoare, iar în al doilea rând micșorează mituirea, prin care visteria se lipsea de taxele legale, nereușind să pună capăt exportului secret al vitelor peste graniță.

Cauza nimicirii acestei ramuri a comerțului, care singura poate să întărească bazele vieții și bunăstării din Basarabia, a fost precauția exagerată și atenția în acea perioadă când în țările vecine și chiar pe ambele maluri ale Nistrului băntuia ciuma. Dar așa cum interzicerea de mai departe a acestei interdicții ar trebui inevitabil să aducă pustiirea și lipsa de oameni în această regiune, atunci măria sa imperială găsește de cuviință că e favorabil ca de aici în colo liberul export al vitelor să fie considerat ca regulă de neclintit, care poate să fie supusă schimbării sau limitării numai în cazul unui război deschis.

În ceea ce privește exportul cailor peste graniță, în care constituie venitul proprietarilor fermelor de cai în Basarabia: voința măriei sale imperiale este ca guvernatorul său plenipotențiar, după venirea sa acolo să analizeze acest subiect important cu cea mai mare atenție, străduindu-se, pe cât posibil, să contribuie la bunăstarea și folosul locuitorilor prin comercializarea convenabilă a surplusului lor, fără să scape din vedere necesitățile armatei și neîndepărtându-se cu totul de interzicerile existente prin lege, care se mențin și în celelalte părți ale imperiului. Prin buna chibzuință a avantajelor adoptării sistemului unic cu privire la exportul cailor, guvernatorul plenipotențiar va lua în calcul și inconvenientul de a distruge orice competiție în acest domeniu de afaceri și va prezenta măriei sale imperiale considerațiile sale cu privire la acest subiect, argumentându-le, pornind de la informația completă în această situație ambiguă.

Exportul pâinii. Importul diferitor mărfuri. Depozitarea mărfii

Exportul pâinii ocupă un loc important în veniturile regiunii. Acest segment al comerțului merită să fie susținut și nu trebuie să fie limitat din considerentele situațiilor de moment și de relațiile noastre cu vecinii. În timpul primului an după alipirea Basarabiei, acest comerț în cea mai mare parte se făcea pe la portul târgului Reni sau Tomarova, care au o situare foarte avantajoasă pe malul Dunării.

Acest loc, care de la însăși natură, este făcut ca în timp scurt să devină un loc foarte important pentru comerț a primit o lovitură de moarte după transferarea carantinei la Izmail. Această schimbare a fost cu atât mai dăunătoare pentru comerțul Basarabiei, încât acest ultim oraș, în afara faptului că este situat într-un loc mult mai puțin avantajos față de Reni, reprezintă incomoditatea tuturor orașelor întărite, incapabile pentru comerț, care are ca esență libertatea. Pe lângă acestea Reni mai au o mulțime de avantaje:

Deoarece se află la vărsarea Prutului în Dunăre, în apropiere de Galați, principalul loc de depozit de partea cealaltă.

Deoarece este un loc direct și necesar pentru exportul mărfurilor din cea parte a Basarabiei, care doar ea este locuită și are surplus din Moldova de partea cealaltă a Prutului. Izmailul, însă, dimpotrivă, are legătură cu locurile pustii ale acestei regiuni și are nevoie de o mare ocolire, ceea ce pentru comerț e destul de neconvenabil.

Deoarece aici sunt mai bune condiții pentru funcționarea carantinei pe o bucată lungă de pământ departe în Dunăre, unde se cuvine să se facă niște clădiri ale carantinei ca în caz de ciumă să fie comod să le izoleze.

În baza acestei analize guvernatorul plenipotențiar va lua seama și va depune străduințe ca să restabilească comerțul în portul Reni, acordând acestei instituții

decăzute toate înlesnirile și dându-i posibilitatea să favorizeze venirea acolo a negustorimii din țările vecine.

De asemenea, nu trebuie să se scape din vedere nici Akermanul în relațiile comerciale: zonele de lângă acest oraș sunt foarte avantajoase pentru cultivarea viței de vie, lucru care trebuie încurajat și să se contribuie la perfecționarea lui. Pentru acest subiect ulterior se pot aduce din Ungaria și pe pe malurile Rinului oameni meseriași în ale viticulturii.

Despre relațiile Basarabiei cu guberniile din preajmă ale Imperiului Rus.

Așa cum pentru Regiunea Basarabiei sunt prevăzute anumite avantaje și ea se va guverna după drepturi speciale, este necesară atragerea atenției asupra acelor relații, care trebuie să se constituie între ea și guberniile din preajmă.

Deoarece poporul în Basarabia nu este supus șerbiei și se bucură de libertatea personală completă și deplină, mânia sa imperială găsește de cuviință ca această stare să nu fie schimbată cât de puțin de vreo amestecare a populației. Aici trebuie să se aibă în vedere acel fapt, ca atunci când cineva din moșierii din partea stângă a Nistrului vor cumpăra proprietăți imobile în Basarabia, ar dori să strămute acolo țărani lui. În această intenție trebuie să li se declare că în virtutea legilor și obiceiurilor acelei regiuni, locuitorii, care trăiesc acolo, se vor folosi de aceleași drepturi cetățenești și personale de care se bucură locuitorii băștinași. Fără care în sistemul local ar apărea o zdruncinare păguboasă și în popor se va naște invidia, temerile și disensiuni de tot felul.

În ceea ce privește acei oameni din originari ruși care au venit în Basarabia mai înainte sau după alipirea ei, ascunzându-se de moșierii lor, mării sale imperiale îi este de cuviință ca în cazul în care ei vor fi prigoniți, sau ceruți din partea foștilor lor stăpâni, față de ei să se facă următoarea diferență:

Aceia care au venit în Basarabia până la semnarea păcii de la București, se vor considera de neîntors. Cei, însă, care au fugit după semnarea tratatului, în caz de cerere legală, vor fi întorși la locuințele lor de mai înainte, cu excepția acelorora, care s-au căsătorit cu localnice, se ocupă cu o meserie și din căsătoria cu acele femei au copii.

Cu privire la toți acei care au fugit și vor fugi după termenul menționat, din alte locuri ale Rusiei, ei vor fi, de asemenea, întorși la locuințele lor de mai înainte, cu excepția acelorora care căsătorindu-se cu localnice, au copii.

Cu excepția celor două puncte semnificative, relațiile dintre ambele maluri ale Nistrului trebuie să fie tot așa de libere și uniforme ca între două părți, care formează un întreg. Comerțul se va face fără de nici o opreliște, iar schimbului măfrurilor primare și de manufactură, precum pânze și pânze de in, a vinului din grâu, cailor și altor articole i se va acorda o încurajare specială.

Relațiile externe și în special cu Țara Moldovei

De la alipirea părții Moldovei la Imperiul Rus pentru formarea unei regiuni unice așa numitei Basarabii s-a realizat că moșiile unor familii, care se află pe ambele

părți ale râului Prut s-au împărțit în urma Păcii de la București; a fost stabilit un termen de un an și jumătate în care acești moșieri să-și poată alege locul de trai și să vândă acea parte din avere care se află în una dintre două stăpâniri. Atunci mulți moșieri, care țineau de această categorie, s-au adresat către comandantul șef al armatei dunărene cu arătare cum că nu pot vinde sau în alt mod să realizeze moșiile într-un timp atât de scurt, fără să sufere pagube mari și se rugau la mila mării sale imperiale să aibă permisiunea să-și mențină stăpânirea pe averile imobile în Basarabia și după expirarea termenului stabilit prin tratat. Domnul guvernator plenipotențiar, după posibilitate, să vegheze inviolabilitatea averilor moșierilor numiți și să observe ca ei să nu fie supărați de speculanții lacomi, care doresc ca aceștia să le cedeze aceste pământuri foarte ieftin.

Pe de altă parte, guvernatorul plenipotențiar se va strădui să stabilească relații cât mai simple de vecinătate cu domnul moldovean. Principalul motiv al dezvoltării acestor relații constă în mulțimea de fugari din Basarabia, care părăsesc locuințele lor și pe care încearcă să le recupereze în urma cerințelor, care devin nevalabile precum și indecente. Pentru care guvernatorul plenipotențiar trebuie să folosească cele mai stăruitoare metode ca fărâdelegile și silniciile pe cât posibil să le elimine. Este cunoscut că în toate locurile săteanul e așa legat de pământ, udat de propria sudoare, încât fără motive importante niciodată nu se va hotărî să-l părăsească. Plecărilor din Basarabia, care se înmulțesc în fiecare zi, pustiind-o devin tot atât de periculoase pentru bunăstarea viitoare, încât domnul împărat, luând cunoștință de această tendință tristă, trage o concluzie corectă cu privire la măsura acelor asupriri de orice fel, la care sunt supuși acești noi supuși ai lui. Dezrădăcinând aceste abuzuri prin măsuri puternice și pedepsindu-i pe cei care iau mită cu o asprime fără milă, guvernatorul plenipotențiar trebuie să pună capăt tuturor disensiunilor între autoritățile basarabene și moldovene.

Încetarea unor abuzuri particulare

Șefii cetăților Izmail, Chilia, Hotin, Bender și Acherman execută în acele locuri judecata și violența conform calității și importanței titulaturii lor. Dar așa cum suburbiile acelor cetăți, după toate regulile sunt supuse autorităților civile și polițmeisterilor, care depind de autoritatea regională, nu rar se întâmplă diferite competiții, care de regulă se termină prin depășirea samovolnică a granițelor prerogativelor lor. Din această cauză s-au întâmplat diferite dezordini, care nu trebuie să fie admise. De aceea trebuie ca guvernatorul plenipotențiar să corecteze aceste fărâdelegi și să pună ambele autorități în limitele, prescrise de statute.

Suburbiile cetăților de acum înainte vor depinde de autoritățile civile inclusiv în caz de război, rebeliune, incendiu ciumă, care necesită prezența militară. De această regulă trebuie să se conducă în timpul examinării tuturor neînțelegerilor în asemenea cazuri.

Sistemul poștelor este însoțit de multe inconveniente grele pentru popor și care trebuiesc îndreptate.

În sfârșit, în orașe există un anumit soi de abuz care atentează asupra libertății și industriei, și care descoperă complet tot cinismul autorităților, care conduce abuziv. Nobilii sau negustorii care trăiesc într-un oarecare oraș se adresează la poliție de fiecare dată, când pentru o muncă oarecare de pe lângă casă sunt necesari câțiva lucrători și poliția în loc să nimicească această obișnuință păguboasă, care s-a strecurat încă din anii de demult în timpul conducerii anterioare, ia după aceste rugăminți un număr necesar de oameni și îi impune să lucreze în folosul altora, cu pretextul obligațiilor civile. Prin acest mod tiranic nu numai o casă particulară s-a construit, și n-a costat stăpânului nici o cheltuială mai mult, decât a materialelor. Guvernatorului plenipotențiar i se încredințează să lichideze această fărădelege rușinoasă și pentru popor atât de grea, demisionând pe orice funcționar, care ar fi descoperit în această complicitate, stabilind pentru el, pe lângă aceasta, o mare amendă.

Diferite îmbunătățiri

În Basarabia încă nu există nici o instituție de folos comun. Orașul principal al acestei regiuni, cu excepția unui număr mic de clădiri, prezintă nu altceva decât o mulțime de colibe. Nu există acolo o clădire corespunzătoare pentru judecată, nu există nici spital, nici închisoare. Construirea unor asemenea clădiri necesită sume importante. Mijloace pentru așa ceva există, dar ele trebuiesc căutate și prelucrate fără o presiune asupra locuitorilor. Instrucțiunea atașată conține considerațiile cu privire la modul de găsim a noilor mijloace cu evitarea impozitelor împovărătoare. Pentru construirea spitalului trebuie de stabilit un loc în afara orașului, pentru îndepărtarea pe cât posibil a pericolului bolilor infecțioase. Închisoarea trebuie stabilită în așa fel, încât oamenii, care sunt închiși pentru datorii, să nu fie amestecați cu criminalii.

Guvernatorul plenipotențiar va stabili colaborarea cu clerul principal pentru a deschide colegii în principalele locuri pentru predarea științelor primare. Educația moral-spirituală trebuie să meargă în rînd cu bunăstarea reală a întregului popor; acesta este singurul mijloc pentru ca binele să fie trainic.

Poporul moldovenesc cândva a fost înaripat cu duhul războinic. Această calitate spre preocupările militare a slăbit în el numai de două sute de ani. Multe au fost cauzele după care puterile morale s-au epuizat și că el a căzut în dependența în care se află. Nu se poate spera că se vor putea trezi dintr-odată abilitățile demult stinse. Toate aceste cauze, spre a căror stimă duc prudența și atenția prin insuficiența evidentă a populației, l-au determinat pe suveranul monarh să le declare locuitorilor basarabeni eliberarea de orice obligațiune de recrutare pe un timp nedeterminat, și mărirea sa nu anulează această intenție nici acum.

După toate aceste neajunsuri, în acest mod, incompatibil cu starea regiunii se poate trezi ușor spiritul de acțiune în locuitori, încredințându-le straja de la graniță pe linia Prutului și Bucovinei. Necesitatea de a apăra linia pe cal și înarmat și schimbarea unora de către alții nu poate să nu aibă succes în deprinderea treptată cu starea militară; despre care guvernatorul plenipotențiar nu va înceta să aibă grijă cu o atenție necesară, ca să nu fie speriați locuitorii cu forma prea corectă.

În aceste relatări în general sunt cuprinse principala parte a subiectelor cu privire la starea acuală a Basarabiei și spre acel sistem de guvernare pe care mânia sa imperială are bunăvoința să o introducă pentru îmbunătățirea sorții ei. Guvernatorul plenipotențiar, după venirea sa la locul de destinație poate să se încredințeze în corelarea acestor informații cu starea de fapt a lucrurilor. În propunerile în care el poate întâlni greutăți în indeplinirea tuturor articolelor a acestei recomandări, i se acordă dreptul să prezinte aceste inconveniente nemijlocit mării sale imperiale.

Sursa: А. Клаус, *Наши колонии. Опыты и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России*, Санкт-Петербург, 1869, выпуск I, приложение X, p. 84-94.

Traducere:
Valentin Constantinov,
*Larisa Svetlicinâi**

* **Larisa Svetlicinâi**, cercetător științific la IISD al AȘM.

Valeriu Popovschi*

DIN NOU DESPRE BIROUL DE ORGANIZARE A SFATULUI ȚĂRII SAU O ALTĂ SERIE DE DOCUMENTE INEDITE PRIVIND ACTIVITATEA MULTILATERALĂ DESFĂȘURATĂ DE ACEST ORGAN ÎN BASARABIA ÎN TOAMNA ANULUI 1917

Forat în mod special la 27 octombrie 1917 de către *Congresul militar-moldovenesc* în scopul întemeierii primului parlament basarabean, *Biroul de organizare a Sfatului Țării* și-a încheiat activitatea la 21 noiembrie 1917, când organul suprem de conducere din ținut, în pofida tuturor piedicilor și dificultăților, a fost inaugurat într-o atmosferă solemnă la Chișinău.

Calea de mai puțin de o lună de zile, pe care a parcurs-o *Biroul*, a fost, prin urmare, nu numai una extrem de grea și anevoioasă, dar și victorioasă. Or, scopul propus a fost atins, Basarabia alegându-se, pentru prima dată în istorie, cu un Sfat al Țării care, în raport cu celelalte organizații, instituții, ligi, uniuni, comitete, consilii, formațiuni politice locale, avea la bază cel mai înalt grad de reprezentativitate și de care populația mult pătimatei provincii, inclusiv cea minoritară, își lega toate speranțele.

Nucleul *Biroului* l-au constituit, după cum se menționează în literatură, cei câțiva deputați militari (sublocotenentul Vasile Țanțu, marinarul Grigore Turcuman, voluntarul Ion Buzdugan, praporgicul Nicolae Surureanu și soldatul Zamfir Munteanu¹), propuși, din rândul celor 32 de deputați aleși de *Congresul militar-moldovenesc* la 27 octombrie 1917, mai apoi, însă, el a întrunit în componența sa peste 50 de membri plini², printre care și principalii lideri ai mișcării de renaștere și eliberare națională din spațiul basarabean.

Fiind implicat plenar, în scurtă perioadă a existenței sale (27 octombrie – 21 noiembrie 1917), în viața politică, socială și economică a Basarabiei și adoptând importante hotărâri și rezoluții nu numai în legătură cu formarea Sfatului Țării,

* Valeriu Popovschi, dr. în istorie, cercetător științific coordonator la IISD al AȘM.

¹ Vezi : *Procese verbale ale congresului militar – moldovenesc care a avut loc la 20 – 27 octombrie 1917 în Chișinău* // „Arhivele Basarabiei”, 1936, nr. 2 – 3, p. 131 (în continuare se va cita: *Procese verbale ale congresului militar – moldovenesc...*); *Regele Ferdinand I și Unirea Basarabiei*. – Chișinău, 1939, p. 46; *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România. 1917–1918. Documente*. Antologie de Ion Calafeteanu și Viorica – Pompilia Moisuc. – Chișinău, 1995, p. 55 (în continuare se va cita: *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România. 1917–1918. Documente...*); Vitalie Ciobanu. *Militarii basarabeni. 1917–1918. Studii și documente*. – Chișinău, 2010, p. 81; Valeriu Popovschi. *Biroul de organizare a Sfatului Țării (27 octombrie – 21 noiembrie 1917). Studiu și documente*. – Chișinău, 2010, p. 17–18; Eugenia Danu. *Congresul militar-moldovenesc (20 – 27 octombrie 1917)* // „Cugetul”, martie 1998, p. 40 etc.

² Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 17, 75–79.

ci și cu privire la constituirea *Comisariatului moldovenesc militar principal* în calitate de structură pentru înființarea unităților naționale³, la ajutorarea *Comisiei basarabene de circumscripție* pentru alegerile în *Adunarea Constituantă* din întreaga Rusie⁴, la lupta cu fărâdelegile și anarhia, cauzate de comportamentul criminal al unităților militare rusești ce se retrăgeau în dezordine de pe *Frontul român*⁵, la ameliorarea situației alimentare a populației⁶, la soarta moldovenilor de peste Nistru⁷ etc., *Biroul de organizare* a jucat, de fapt, în acest răstimp, și rolul unui adevărat organ central al puterii⁸, care a contribuit enorm de mult la pregătirea terenului pentru toate schimbările cardinale ce s-au înfăptuit ulterior în provincie.

Altfel spus, în perioada analizată „schimbarea la față” a Basarabiei s-a produs și grație activității deosebit de prodigioase a *Biroului de organizare*.

În continuare prezentăm o serie de documente noi privind activitatea desfășurată de *Biroul de organizare a Sfatului Țării* în Basarabia în toamna anului 1917. Documentele respective vorbesc nu numai despre rolul pe care l-a jucat *Biroul* în constituirea Sfatului Țării, dar și despre implicarea sa în soluționarea multor altor probleme din societatea basarabeană din acea perioadă extrem de zbuciumată.

Din Arhiva Biroului de organizare a Sfatului Țării

Documentul nr. 1

(traducere din limba rusă)

Scrisoarea Biroului de organizare a Sfatului Țării, expediată pe adresa „Comitetului din Chișinău al salvării revoluției și a Adunării Constituante”, proaspăt constituit⁹, în care se spune că 6 reprezentanți ai Biroului (Grigore Turcuman, Elifterie Sinicliu, Dimitrie Mârza, Procopie Motoman, Chiril Sbarea și Nicolae Ciornei) au fost de urgență aleși¹⁰ pentru a activa și în cadrul Comitetului respectiv¹¹

³ Vezi: Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare se va cita: ANRM), Fond 727, inventar 2, dosar 20, f. 1, 2, 11 verso, 18, 19, 27 verso.

⁴ Ibidem, f. 3, 10 -10 verso, 15, 20, 26 verso - 27, 30.

⁵ Ibidem, f. 14 verso, 16, 29 verso, 30 -30 verso.

⁶ Ibidem, f.10, 12, 26 verso, 28.

⁷ Ibidem, f. 5, 21.

⁸ La 7 (20) noiembrie 1917, anume structura în cauză a felicitat în numele basarabenilor Rada Centrală Ucraineană cu ocazia proclamării Republicii Populare Ucrainene.

⁹ Acest *Comitet* a fost constituit în mod special la Chișinău (inclusiv, cu sprijinul *Dumei* orașănești) la sfârșitul lui octombrie 1917, după rebeliunea bolșevică de la Petrograd, pentru a menține liniștea în gubernie și a asigura buna desfășurare în Basarabia a apropiatelor alegeri în *Constituantă Rusă*. În fruntea *Comitetului* se afla praporgicul Teofil Cotoros.

¹⁰ Vezi: Procesul-verbal nr. 3 al ședinței *Biroului de organizare a Sfatului Țării* din 1 noiembrie 1917 (ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 20, f. 3 - 4, 20 - 20 verso).

¹¹ În afară de *Biroul de organizare a Sfatului Țării*, și-au mai trimis reprezentanții pentru a activa în cadrul *Comitetului din Chișinău al salvării revoluției și a Adunării Constituante*, format, în perioada menționată: primăria orașului, Sovietul din Chișinău de deputați ai muncitorilor și soldaților, Sovietul gubernial de deputați ai muncitorilor, soldaților și țăranilor, unele partide politice, printre care și Partidul Național Moldovenesc etc.

2 noiembrie 1917

[Chișinău]

Către Comitetul din Chișinău

al salvării revoluției și a Adunării Constituante

Vă comunicăm că pentru a activa în cadrul „Comitetului din Chișinău al salvării revoluției și a Adunării Constituante” au fost aleși [următorii membri ai Biroului de organizare a Sfatului Țării]: plutonierul major de marină Turcuman, soldatul Sinicliu, praporgicul Mârza, soldatul Motoman, praporgicul¹² Sberea și praporgicul Cernei¹³.

Biroul de organizare a Sfatului Țării

ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 92, f. 2.

Documentul nr. 2

(traducere din limba rusă)

Scrisoarea Biroului de organizare a Sfatului Țării, expediată pe adresa Comitetului Executiv Central Moldovenesc¹⁴, în care se vorbește despre necesitatea stringentă a înființării în cadrul acestui Comitet a unei Secții a moldovenilor de peste Nistru, ca substructură autonomă

3 noiembrie 1917

[Chișinău]

Către Comitetul Executiv Central Moldovenesc

Vă comunicăm că, în conformitate cu hotărârea Biroului [din 2 noiembrie 1917]¹⁵, e necesar să înființați, fără întârziere, [în cadrul Comitetului] o Secție a moldovenilor de peste Nistru, înscriindu-i în această Secție pe toți membrii Comitetului.

Biroul de organizare a Sfatului Țării

ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 92, f. 3 verso-4¹⁶.

¹² Conform altor date: sublocotenentul Sberea (Vezi: ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 20, f. 1 verso, 3, 18, 20).

¹³ Tot la 2 noiembrie 1917, deci, foarte operativ, acestora le-au fost eliberate și mandatele corespunzătoare pentru a activa în cadrul *Comitetului* despre care este vorba (ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 92, f. 1 verso - 2).

¹⁴ *Comitetului Executiv Central Moldovenesc al Sfaturilor de deputați ai soldaților, marinărilor și ofițerilor* a fost constituit la sfârșitul lui iulie 1917 cu scopul de a coordona activitatea tuturor organizațiilor militare moldovenești de pe *Frontul român*, din Chișinău, Odessa, Sevastopol, Ecaterinoslav, Nicolaev, Herson etc. În fruntea *Comitetului* s-a aflat sublocotenentul Gherman Pântea.

¹⁵ Vezi: Procesul-verbal nr. 4 al ședinței extraordinare a *Biroul de organizare a Sfatului Țării* din 2 noiembrie 1917 (ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 20, f. 3 verso - 5, 21).

¹⁶ *Secția moldovenilor de peste Nistru* din cadrul *Comitetului Executiv Central Moldovenesc*, înființată la început de noiembrie 1917 cu concursul *Biroului de organizare*, a desfășurat, pe parcurs,

Documentul nr. 3
(traducere din limba rusă)

Scrisoarea Biroului de organizare a Sfatului Țării, expediată pe adresa comandantului detașamentului nr. 466 de infanteriști din orașul Herson, prin care acestuia i se comunică că soldatul Procopie Motoman din acel detașament, participant la lucrările Congresului militar-moldovenesc din 20-27 octombrie 1917, a fost ales deputat în Sfatul Țării¹⁷

4 noiembrie 1917

[Chișinău]

Către comandantul detașamentului nr. 466 de Infanterie din Herson

Vă comunicăm că soldatul Procopii Motoman într-adevăr este ales deputat în Sfatul Țării¹⁸, fapt despre care am scris în depeșa pe care V-am expediat-o pe data de 3 noiembrie a. c.

Biroul de organizare a Sfatului Țării

ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 92, f. 4 verso.

Documentul nr. 4
(traducere din limba rusă)

Adeverința eliberată lui Dimitrie Cărăuș de către Comitetul Executiv al Sovietului soldaților și țăranilor moldoveni din orașul Bender pentru a fi prezentată Biroului de organizare a Sfatului Țării în legătură cu alegerea sa ca deputat în parlamentul basarabean din partea acestui Comitet¹⁹

o amplă și rodnică activitate social-politică, având atribuție chiar și la pregătirea marelui Congres al moldovenilor din stânga Nistrului, care a vut loc, după cum se știe, în zilele de 17 și 18 decembrie 1917 la Tiraspol – eveniment fără precedent în viața regiunii transnistrene din acea perioadă.

¹⁷ Se știe că, în ultimele zile de lucru ale Congresului militar-moldovenesc, la 25, 26 și 27 octombrie 1917, au fost aleși cei 32 de deputați militari în Sfatul Țării, printre care și soldatul Procopie Motoman (Vezi: *Procesele - verbale ale Congresului militar-moldovenesc ...* // „Arhivele Basarabiei”, 1936, nr. 2-3, p. 130; *Sărbătoarea Basarabiei. Deschiderea celui dintâi Sfat al Țării la Chișinău în ziua de 21 noiembrie 1917.* – Chișinău, 1917, p. 132 (în continuare se va cita : *Sărbătoarea Basarabiei. Deschiderea celui dintâi Sfat al Țării...*); *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România. 1917-1918. Documente...*, p. 54; Vitalie Ciobanu. *Op. cit.*, p. 80 etc.

¹⁸ Soldatul Procopie Motoman a activat cu mult succes în cadrul cancelariei Biroul de organizare a Sfatului Țării, în calitate de conțopist (30 octombrie – 21 noiembrie 1917), iar ca deputat în parlament a activat o perioadă foarte scurtă de timp: de la 21 până la 30 noiembrie 1917.

¹⁹ Documentele mărturisesc că Dimitrie Cărăuș a fost ales deputat în Sfatul Țării și din partea Sovietului gubernial de deputați ai țăranilor din Basarabia, condus de Pantelimon Erhan (ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 41, f. 39, 40, 276; Vasile Harea. *Mărturia unei generații*. Manuscris dactilografiat păstrat la Filiala Iași a Arhivelor Naționale ale României – Fond personal „Vasile

Comitetul Executiv Moldovenesc al Sovietului
deputaților soldați și țărani din orașul Bender
5 noiembrie 1917
Nr. 199

Adeverință

Posesorul acesteia, Dmitri Dmitrievici Carauș, a fost ales delegat²⁰ în Consiliul Ținutal din Chișinău din partea Comitetului Executiv Moldovenesc Sovietului din Bender. Confirmăm acest lucru, punându-ne semnăturile și aplicând ștampila Comitetului [pe prezenta adeverință]²¹.

Președinte [al Comitetului], sublocotenentul	/indescifrabil/
Secretar	/indescifrabil/

ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 41, f. 35.

Documentul nr. 5
(traducere din limba rusă)

*Adeverința eliberată lui Vasili Kurdinovski de către Societatea culturală a ucrainenilor „Prosvita” din Chișinău pentru a fi prezentată Biroului de organizare a Sfatului Țării, în legătură cu alegerea sa ca deputat în parlamentul basarabean din partea acestei Societăți*²²

Societatea ucraineană „Prosvita” din Chișinău
6 noiembrie 1917, nr. 60
Or[așul] Chișinău, căsuța poștală nr. 17
Către Biroul de organizare a Consiliului
Ținutal Basarabean (Sfatul Țării)
[Adeverință]

Harea”, dosar 38 f, p. 2.400 – 2.402; *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România. 1917–1918. Documente...*, p. 99 - 100, 121).

²⁰ Conform cu originalul.

²¹ Dimitrie Cărăuș a activat ca deputat în Sfatul Țării pe întreg parcursul existenței acestei instituții, adică de la 21 noiembrie 1917 până la 27 noiembrie 1918. Prezent la istorica ședință a Sfatului Țării din 27 martie 1918, a votat pentru adoptarea Declarației de Unire a Basarabiei cu România.

²² Societatea ucrainenilor *Prosvita* s-a numărat printre organizațiile minorității ucrainene din ținut, către care *Biroul de organizare a Sfatului Țării* s-a adresat cu îndemnul de a alege în organul legislativ suprem al Basarabiei deputați de origine ucraineană. Or, în conformitate cu „Schema de repartizare a locurilor de deputat” în Sfatul Țării, adoptată de *Birou* în cadrul ședinței din 6 noiembrie 1917, acestei minorități i-au fost repartizate 15 locuri de deputat în parlamentul basarabean (Vezi: „Schema de repartizare a locurilor de deputat” în Sfatul Țării, adoptată de *Biroul de organizare a Sfatului Țării* în cadrul ședinței sale din 6 noiembrie 1917 – ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 20, f. 7, 23 - 24).

Se adeverește că purtătorul acesteia, Vasili Grigorievici Kurdinovski, prin decizia nr. 9, adoptată de către adunarea Societății noastre la 5 noiembrie a. c., a fost ales în calitate de membru al Consiliului Ținutal Basarabean (Sfatul Țării)²³ din partea organizațiilor naționale ucrainene din or[așul] Chișinău²⁴.

Semnează în numele președintelui [Societății]
Semnează în numele secretarului

dr. [Luca] Matveiciuk
/indescifrabil/

ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 41, f. 186.

Documentul nr. 6
(traducere din limba rusă)

*Adeverința eliberată lui Teodor Corobceanu de Cărmuirea Uniunii întovărășirilor de creditare și de împrumut și economie din Basarabia pentru a fi prezentată Biroului de organizare a Sfatului Țării, în legătură cu alegerea sa ca deputat în parlamentul basarabean din partea acestei Uniuni*²⁵

Cărmuirea Uniunii întovărășirilor de creditare și de împrumut și economie din Basarabia [strada Nikolaevskaia 132]²⁶

15 noiembrie 1917

Nr. 2378

Chișinău

Adeverință

Această adeverință a fost eliberată lui Fiodor Fiodorovici Corobcean, membru al Cărmuirii Uniunii întovărășirilor de creditare și de împrumut și economie din Basarabia, în legătură cu alegerea sa ca delegat²⁷ din partea Uniunii în Consiliul Suprem al Basarabiei – Sfatul Țării. Confirmăm acest lucru, punându-ne semnăturile și aplicând ștampila [Uniunii] pe prezenta adeverință²⁸.

²³ Vasili Kurdinovski a activat ca deputat în Sfatul Țării pe întreg parcursul existenței acestei instituții, adică de la 21 noiembrie 1917 până la 27 noiembrie 1918. Prezent la istorica ședință a Sfatului Țării din 27 martie 1918, s-a abținut de la votarea Declarației de Unire a Basarabiei cu România.

²⁴ În afară de Vasili Kurdinovski, din partea Societății culturale a ucrainenilor *Prosvita* au mai fost aleși ca deputați în Sfatul Țării: Mihail Starenki, Luka Matveiciuk, Iulian Mițkevici, Vasili Koval ș. a. (ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 41, f. 188, 190, 195 verso, 196, 199 - 202, 268 verso, 276 verso, 279 verso).

²⁵ În conformitate cu „Schema de repartizare a locurilor de deputat” în Sfatul Țării, adoptată de *Biroul de organizare a Sfatului Țării* în cadrul ședinței din 6 noiembrie 1917, *Uniunii cooperatiste* din ținut i-au fost repartizate 5 locuri de deputat în parlamentul basarabean (Vezi: ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 3, f. 23 - 25, dosar 20, f. 6 verso-7 verso, 23 - 24).

²⁶ Astăzi strada se numește *Columna*, iar în perioada sovietică s-a numit *Frunze*.

²⁷ Conform cu originalul.

²⁸ Reprezentantul *Uniunii cooperatiste*, Teodor Corobceanu, a activat ca deputat în Sfatul Țării pe întreg parcursul existenței acestei instituții, adică de la 21 noiembrie 1917 până la 27 noiembrie

Membru al Cărmuirii [Uniunii]
Secretar

/indescifrabil/
/indescifrabil/

ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 41, f. 118. Vezi și f. 117²⁹.

Documentul nr. 7
(traducere din limba rusă)

Copia extrasului din procesul-verbal nr. 42 al ședinței Comitetului Executiv Central Moldovenesc³⁰ din 13 noiembrie 1917, expediată pe adresa Biroului de organizare a Sfatului Țării (ca răspuns la scrisoarea acestuia din 3 noiembrie 1917³¹), în care se spune că Vasile Cijevschi, Anton Rugină și Nicolae Suruceanu au fost aleși ca deputați în parlamentul basarabean din partea acestui Comitet³²

20 noiembrie 1917
Chișinău
[Către Biroul de organizare a Sfatului Țării]
Copie

Extras din procesul-verbal nr. 42 al ședinței extraordinare a Comitetului Executiv Central Moldovenesc din 13 noiembrie 1917.

Ședința a fost deschisă de către sublocotenentul Pântea, președinte al Comitetului, la ora 4:30 ziua, de față fiind prezenți 16 membri ai Comitetului.

1918. Nu a fost prezent la istorica ședință a Sfatului Țării din 27 martie 1918 în cadrul căreia a fost adoptată Declarația de Unire a Basarabiei cu România.

²⁹ Ceilalți reprezentanți ai *Uniunii întovărășirilor de creditare și de împrumut și economie* din Basarabia în Sfatul Țării au fost: Vladimir Chiorescu, Gheorghe Buruiană, Ion Cazacliu și Anton Novakov, etnic bulgaro-găgăuz (ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 41, f. 116, 117, 119, 268, 276 verso, 279 verso, 280; Arhivele Naționale ale României, București, Fond personal „Pan Halipa”, dosar 42, f. 4 verso; *Sărbătoarea Basarabiei. Deschiderea celui dintâi Sfat al Țării...*, p. 130; Alexandru Chiriatic. *Membrii Sfatului Țării (1917- 1918). Dicționar.* – București, 2001, p. 59, 64, 68-69, 127).

³⁰ *Comitetul Executiv Central Moldovenesc al Sfaturilor de deputați ai soldaților, marinărilor și ofițerilor* a fost constituit la sfârșitul lui iulie 1917 cu scopul de a coordona activitatea tuturor organizațiilor militare moldovenești de pe *Frontul român*, din Chișinău, Odessa, Sevastopol, Ecaterinoslav, Nicolaev, Herson etc. În fruntea *Comitetului* s-a aflat sublocotenentul Gherman Pântea.

³¹ La 3 noiembrie 1917, *Biroul de organizare a Sfatului Țării*, în baza deciziei sale din 2 noiembrie 1917 (vezi nota nr. 32), a expediat pe adresa *Comitetului Executiv Central Moldovenesc* o scrisoare prin care *Comitetul* era îndemnat să aleagă 3 reprezentanți în Sfatul Țării (ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 92, f. 4).

³² În conformitate cu decizia *Biroului de organizare a Sfatului Țării*, adoptată în cadrul ședinței sale din 2 noiembrie 1917, *Comitetului Executiv Central Moldovenesc al Sfaturilor de deputați ai soldaților, marinărilor și ofițerilor* i-au fost repartizate 3 locuri de deputat în parlamentul basarabean (Vezi: Procesul-verbal nr. 4 al ședinței extraordinare a *Biroului de organizare a Sfatului Țării* din 2 noiembrie 1917 - ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 3, f. 19, dosar 20, f. 3 verso, 21).

3) Examinând, în baza hotărârilor primului congres al militarilor moldoveni din întreaga Rusie din 20 octombrie 1917³³, chestiunea cu privire la alegerea, în Consiliul Ținutal al Basarabiei, a 3 reprezentanți ai Comitetului Executiv Central Moldovenesc, s-a decis: a alege dintre membrii Comitetului trei (3) reprezentanți [pentru a activa în cadrul parlamentului]. Au fost aleși: căpitanul de cavalerie Cijevski și sublocotenentul Rugina – cu unanimitate de voturi și voluntarul Surucean³⁴ - cu majoritatea de voturi³⁵.

Președinte al Comitetului
[Executiv Central Moldovenesc]
Secretar [al Comitetului]
A verificat:
Secretar

sublocotenentul Pântea
voluntarul Moleavin

voluntarul Moleavin

ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 41, f. 13³⁶.

Documentul nr. 8
(traducere din limba rusă)

*Mandatul eliberat lui Alexandru Groapă de Comitetul Central al Partidului Național Moldovenesc pentru a fi prezentat Biroului de organizare a Sfatului Țării în legătură cu alegerea sa ca deputat în parlamentul basarabean din partea acestui partid*³⁷

Comitetul Central al Partidului Național Moldovenesc
Str[ada] Jukovski 15³⁸

³³ Se știe că, în cadrul *Congresului militar-moldovenesc* din 20-27 octombrie 1917, a fost adoptată hotărârea de a li se repartiza militarilor basarabeni 44 de locuri de deputat în Sfatul Țării, convenindu-se ca 32 de deputați să fie aleși nemijlocit de *Congres*, iar 12 – să fie desemnați de cele mai importante organizații militare moldovenești.

³⁴ Conform altor date: praporgicul Surucean (Vezi: ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 99, f. 31verso).

³⁵ Reprezentanții *Comitetului Executiv Central Moldovenesc*, mai exact, doi dintre aceștia, Vasile Cijevski și Nicolae Suruceanu, au activat ca deputați în Sfatul Țării pe întreg parcursul existenței acestei instituții, adică de la 21 noiembrie 1917 până la 27 noiembrie 1918, iar cel de-al treilea, Anton Rugina, a fost deputat până la 2 aprilie 1918. Prezenți la istorica ședință a Sfatului Țării din 27 martie 1918, Vasile Cijevski și Nicolae Suruceanu au votat pentru adoptarea Declarației de Unire a Basarabiei cu România (Anton Rugina a lipsit de la această ședință).

³⁶ Celelalte organizații militare moldovenești, cărora li s-au repartizat locuri de deputat în Sfatul Țării (din contul celor 12 convenite la *Congresul* din 20-27 octombrie 1917) au fost: organizația de pe *Frontul român* (i s-au repartizat, ca și *Comitetului Executiv Central Moldovenesc*, 3 locuri), organizația din Odessa (i s-au repartizat 4 locuri), organizația din Sevastopol (i s-a repartizat un loc) și organizația din Novogheorghievsk (i s-a repartizat un loc) – ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 3, f. 19, dosar 20, f. 3 verso, f. 21.

³⁷ În conformitate cu „Schema de repartizare a locurilor de deputat” în Sfatul Țării, adoptată de *Biroul de organizare a Sfatului Țării* în cadrul ședinței sale din 6 noiembrie 1917, *Partidului Național Moldovenesc* i-au fost repartizate 3 locuri de deputat în parlamentul basarabean (Vezi: ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 3, f. 23 - 25, dosar 20, f. 6 verso - 7 verso, 23 - 24).

³⁸ Astăzi strada se numește *Nicolae Iorga*.

20 noiembrie 1917

Mandat

Comitetul [Central] al Partidului Național Moldovenesc, în cadrul ședinței sale din 20 noiembrie a. c., l-a împuternicit pe Alexandr Ivanovici Groppa să reprezinte acest partid în Sfatul Țării în calitate de deputat³⁹.

Membri ai Comitetului [Central]:

indescifrabil

P. Halippa

Buruiană

ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 41, f. 129⁴⁰.

Documentul nr. 9

(traducere din limba rusă)

Adeverința eliberată lui Grigore Cazaciu de Comitetul soldaților și ofițerilor moldoveni de pe Frontul român pentru a fi prezentată Biroului de organizare a Sfatului Țării, ce confirmă faptul că el a fost ales deputat în parlamentul basarabean de către acest Comitet⁴¹

Comitetul Executiv Moldovenesc de pe Frontul român

20 noiembrie 1917

Nr. 130

Adeverință

Prin prezenta se adevărește că membrul Comitetului Executiv Moldovenesc de pe Frontul român, Grigori Alexandr[ovici] Cazaciu, este ales deputat în Sfatul Țării⁴².

Președinte al Comitetului

Năstase

³⁹ Reprezentantul *Partidului Național Moldovenesc*, Alexandru Groapă, a activat ca deputat în Sfatul Țării aproape pe întreg parcursul existenței acestei instituții, mai exact, de la 21 noiembrie 1917 până la 21 noiembrie 1918. Prezent la istorica ședință a Sfatului Țării din 27 martie 1918, a votat pentru adoptarea Declarației de Unire a Basarabiei cu România.

⁴⁰ Vezi și adeverințele pe care le-au primit în ziua de 20 noiembrie 1917 alți doi reprezentanți ai *Partidului Național Moldovenesc*, Teofil Ioncu și Ion Costin, în legătură cu alegerea lor ca deputați în Sfatul Țării din partea PNM – ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 41, f. 128, 130.

⁴¹ În conformitate cu decizia *Biroului de organizare a Sfatului Țării*, adoptată în cadrul ședinței sale din 2 noiembrie 1917, organizației militarilor moldoveni de pe *Frontul român* i-au fost repartizate 3 locuri de deputat în parlamentul basarabean (Vezi: ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 3, f. 19; dosar 20, f. 3 verso - 5, 21 - 21 verso).

⁴² Reprezentantul *Comitetul soldaților și ofițerilor moldoveni de pe Frontul român*, Grigore Cazaciu, a activat ca deputat în Sfatul Țării pe întreg parcursul existenței acestei instituții, adică de la 21 noiembrie 1917 până la 27 noiembrie 1918. Prezent la istorica ședință a Sfatului Țării din 27 martie 1918, a votat pentru adoptarea Declarației de Unire a Basarabiei cu România.

Secretar

Ursu

ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 41, f. 15. În acest sens, vezi și f. 19⁴³.

Documentul nr. 10
(traducere din limba rusă)

*Mandatul eliberat lui Prokopi Ciumacenko de către Comitetul Executiv al Sovietului gubernial de deputați ai țăranilor din Basarabia pentru a fi prezentat Biroului de organizare a Sfatului Țării în legătură cu alegerea sa ca deputat în parlamentul basarabean din partea acestui Soviet*⁴⁴

Comitetul Executiv al Sovietului gubernial
de deputați ai țăranilor [din Basarabia]
22 noiembrie 1917
Mandat

Posesorul acestuia, P[rokopi] V[asilievici] Ciumacenko, membru al Comitetului Executiv al Sovietului gubernial de deputați ai țăranilor [din Basarabia], se delegă de către Comitet pentru a participa la ședințele Sfatului Țării⁴⁵.

Vicepresedinte [al Comitetului]
Secretar

[Ignatie] Budiștean
idescifrabil

ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 41, f. 41⁴⁶.

⁴³ Vezi și adevărurile pe care le-au primit în ziua de 20 noiembrie 1917 alți doi reprezentanți ai Comitetul soldaților și ofițerilor moldoveni de pe Frontul român, Gheorghe Mare și Andrei Scobi-oală, în legătură cu alegerea lor ca deputați în Sfatul Țării din partea acestui Comitet – ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 41, f. 14, 16.

⁴⁴ Încă la 3 noiembrie 1917, Biroul de organizare a Sfatului Țării a expediat pe adresa Comitetului Executiv al Sovietului gubernial de deputați ai țăranilor din Basarabia o scrisoare prin care Comitetul era îndemnat ca, până la convocarea în ținut, în conformitate cu deciziile Congresului militar-moldovenesc, a unui congres țăranesc, să aleagă, temporar, în Sfatul Țării 30 de deputați moldoveni și 10 de origine ucraineană (ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 92, f. 3 verso - 4). La 20 noiembrie 1917, Comitetul respectiv a prezentat Biroului, alături de lista celor 30 de deputați moldoveni aleși, și lista a 7 membri ai Comitetului de origine ucraineană, de asemenea, aleși ca deputați în Sfatul Țării din partea sa, printre care și Prokopi Ciumacenko (ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 41, f. 39).

⁴⁵ Reprezentantul Sovietului gubernial de deputați ai țăranilor din Basarabia, Prokopi Ciumacenko, a activat ca deputat în Sfatul Țării de la 21 noiembrie 1917 până la 26 ianuarie 1918. La Congresul al III-lea gubernial al țăranilor din ținut din 18-22 ianuarie 1918, împreună cu Nadejda Grinfeld, Vasile Rudiev, Valentin Prahîțchi, Ion Panțâr, Teofil Cotoros ș. a., a insultat brutal armata română, ale cărei unități sosiseră la Chișinău la invitația Sfatului Țării și a Consiliului Directorilor Generali, fiind dat dispărut, după aceasta.

⁴⁶ Vezi și mandatele, adevărurile, certificatele pe care le-au primit, în acele zile de sfârșit de noiembrie 1917, mulți alți reprezentanți ai Sovietului gubernial de deputați ai țăranilor din Basarabia (Ion Panțâr, Proforie Grama, Dimitrie Cărăuș etc.), în legătură cu alegerea lor ca deputați în Sfatul Țării din partea acestui Soviet, (ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 41, f. 37, 38, 40, 42 etc.)

ISTORIE LOCALĂ

Sergiu Tabuncic*, Vlad Vornic**

CÂTEVA NOUȚĂȚI ȘTIINȚIFICE PRILEJUITE DE VIZITA DE DOCUMENTARE ÎN COMUNA ȘIPCA, R-NUL ȘOLDĂNEȘTI (29 Iunie - 3 Iulie 2012)

Deplasarea în comuna Șipca a avut loc la solicitarea primarului localității, dl Anatolie Sandic, care s-a adresat, în iunie a.c., Ministerului Culturii, Institutului de Istorie, Stat și Drept și Institutului Patrimoniului Cultural al AȘM și Muzeului Național de Arheologie și Istorie a Moldovei (MNAIM)*** cu cererea privind delegarea unei echipe de cercetători, arheologi și istorici, pentru efectuarea investigațiilor de prospectare prealabilă a unei microzone aflate pe vatra agricolă a satului, unde o legendă locală amintește de niște pivnițe din vremurile medievale.

Așadar, scopul principal al deplasării a fost evaluarea științifică a informațiilor respective (prin raportarea lor la cercetarea surselor documentare și a contribuțiilor istorice privitoare la trecutul satului Șipca), realizarea unor periegeze arheologice pe locul presupuselor construcții de piatră și în zonele adiacente, verificarea unor situri arheologice de pe teritoriul satului, cunoscute din literatura de specialitate, precum și trasarea perspectivelor de încadrare a localității în activitățile de protejare și valorificare a patrimoniului arheologic național, elaborate și implementate de Agenția Națională Arheologică.

Menționăm de la început că izvoarele documentare, precum și sursele istoriografice referitoare la satul Șipca, numit pe timpuri Glăvănești, nu relatează nicăieri despre existența aici a unor vechi beciuri, pe care noi firește ne-am dorit să le descoperim. Cercetările arheologice de suprafață, întreprinse în zona unde s-a admis prezența vestigiilor unor construcții medievale, n-au confirmat existența acestora. Investigațiile ar trebui însă continuate și în viitor, prin utilizarea unor aparate speciale performante folosite în cercetarea de specialitate, precum magnetometrul și georadarul.

* **Sergiu Tabuncic**, dr. în istorie, cercetător științific superior la IISD al AȘM.

** **Vlad Vornic**, dr. în istorie, director general al Agenției Naționale Arheologice a Republicii Moldova.

***La documentarea de teren a luat parte și dl dr. Ion Tentiuc, șeful secției Arheologie Antică și Medievală de la MNAIM.

Pe lângă aceste prospectări, s-au făcut periegeze și în alte areale, cu scopul de a verifica informațiile din sursele bibliografice referitoare la siturile arheologice Șipca I și Șipca II¹. S-a dovedit astfel că situl Șipca I (nr. 72, M1.15), o așezare din epoca eneolitică de tip Cucuteni-Tripolie, faza B, nu a fost localizat și cartat corect de către autorul repertoriului din 1993, stațiunea fiind situată de fapt pe moșia agricolă a com. Mihuleni, la circa 0,8 km spre est de sat și 0,1 km est de fosta fermă de vite mari cornute. O altă așezare străveche, atribuită aceleiași culturi celebre cu ceramică pictată, marcată în repertoriul amintit Șipca II (nr. 73, M1.16) și situată în marginea de nord-nord-vest a satului, la confluența a două văi, a putut fi identificată ușor, suprafața ei de circa 300 x 300 m fiind cultivată cu porumb și alte culturi agricole.

Prezența la Șipca ne-a dat ocazia să aflăm și denumirile unor locuri din cuprinsul moșiei satului, aceasta în urma conversațiilor avute cu dl primar A. Sandic, care a binevoit să ne însoțească mereu în toate căutările noastre. Astfel, șirul denumirilor geografice din localitate, cunoscute din actele medievale scrise și cele moderne și din tradiția istorică locală, înregistrate mai recent într-o monografie scrisă de prof. Vlad Ciubucciu² poate fi completat și întregit. Perpetuată de la om la om până azi, prin multe generații de săteni, microtoponimia Șipcii, la fel ca și cea a oricărei alte așezări, servește drept mărturie documentară a trecutului, furnizându-ne informații de natură istorică, lingvistică, geografică, etnografică. Dacă toponimia unei localități este până la un punct istoria acestei așezări, istoria însăși este o biografie a numelor de locuri din zona respectivă. Studiat în parte, tabloul evoluției unor așezări omenești se îmbogățește prin integrarea datelor toponomastice cercetărilor istorico-arheologice. Această abordare, între altele, poate diminua și dificultățile pe care le întâmpină identificarea în teren a vechilor vetre ale satelor medievale. Desigur, cunoașterea microtoponimiei facilitează studiul habitatului uman pe spații și mai extinse, fapt ce permite relevarea procesualității unor fenomene istorice de o mai largă anvergură.

În cazul nostru, noile denumiri de locuri ce ne-au fost semnalate, aprofundează posibilitățile de reconstituire a istoriei comunităților umane care au populat meleagurile șipcene, în vremuri de demult sau mai noi. Astfel, am aflat că la hotarul dintre moșiile Șipca, Mihuleni, Poiana și Alcedar există toponimul „La momâe”, care amintește, cel mai probabil, de o stea funerară așezată pe o movilă de pământ înălțată de unele popoare din antichitate deasupra unui sau mai multor morminte³. De altfel, asemenea mobile apar deseori menționate și în documentele medievale de hotărnicire a unor stăpâniri funciare.

¹ Haheu V. P., *Repertoriul monumentelor arheologice din raionul Șoldănești*, Chișinău, 1993 (manuscris păstrat la arhiva MNAIM), p. 17.

² Ciubucciu Vlad, *Glăvănești pe apa Cobâleancăi – un pic de istorie națională*, Editura Iulian, Chișinău, 2007, p. 34-51.

³ Cu mai multe decenii în urmă, pe vârful unui tumul din această zonă era amplasat un turn de lemn, utilizat, probabil, ca punct de supraveghere a locurilor din preajmă – informație oferită de prof. Vlad Ciubucciu.

Un alt loc pe care am ajuns să-l și vedem, este denumit de localnici „Duruitoarea”⁴ și reprezintă o mărunță cascadă formată de cursul râului Cobăleanca, în preajma ruinelor fostei ferme de porci, dezafectată prin anii 1995-1996. Până odinioară, „Duruitoarea” era atracția copiilor și unul din locurile lor preferate de a se răcori sub căderea apei. În urma unor alunecări de teren produse în zonă, cascada s-a făcut mai mică, încântând totuși privirea omului căutător de priveliști frumoase. O altă cataractă, aflată la scurgerea Cobăleancăi în râul Ciorna, mai falnică, înaltă cam de 3 metri și denumită tot „Duruitoarea”, este amintită în lucrarea menționată a dlui V. Ciubucciu⁵.

„Malul roșu” este un alt toponim local ce ne-a fost comunicat și care desemnează partea moșiei satului Șipca, dinspre Șoldănești. Pe aici, mai aproape de vatra Șipcii, se află „Fântâna Mălana” sau „Fântâna Mălanii”⁶, despre care se zice că nu seca nici pe vremurile de secetă aspră, având apă din belșug. Astăzi însă este cam neîngrijită și de aceea a ajuns să se înnămolească.

Așadar, printr-un studiu mai adânc, microtoponimile relevate pot contribui la soluționarea unor probleme legate de vechimea locuirii umane în această regiune și largi restituiri istoriografice ale trecutului satului Șipca.

În fine, la îndemnul dlui A. Sandic, am vizitat și cimitirul satului, unde încă mai dăinuie numeroase pietre funerare vechi de prin secolul al XIX-lea și începutul celui următor, unele bine păstrate, altele deteriorate, majoritatea dintre ele conținând inscripții. Din păcate, mai multe asemenea cruci, precum și troițe, tot din piatră, pare-se cele care erau frânte sau mai degradate, au fost dislocate de pe morminte, încât nu mai putem ști unde le-a fost poziția originală, fiind adunate grămadă într-un loc mai deschis al cimitirului. Toate aceste monumente tombale și vestigiile lor merită neîndoios o cercetare amănunțită, pentru conturarea mai deplină a universului religios al șipcenilor de altădată.

În afară de documentarea întreprinsă la Șipca, aflându-ne în treacăt prin Șoldănești, ne-am folosit de ocazie pentru a da curs invitației dlui Oleg Babcinetchi, ofițer MAI în rezervă, locuitor al acestui oraș, de a-i vedea colecția privată de obiecte istorice, adunate sau achiziționate pe parcursul timpului. Sutele de piese ce ne-au fost prezentate, cuprind diverse tipuri de arme albe și de foc, vestimentație militară, instrumente muzicale – cu clape, cu coarde, de percuție, de suflat, obiecte memoriale ale unor personalități, relicve etnografice din gospodăria țărănească tradițională, detalii ale războiului de țesut, obiecte casnice mărunte, piese de mobilier, piese vestimentare, lacăte, cântare, lămpi de iluminare, atribute ale ideologiei comuniste: statuete, drapele, steme, apoi diferite ceasuri, aparate foto, mașini de dactilografiat, piese numismatice și de orfevrărie și multe altele. De menționat că majoritatea absolută a obiectelor sunt bine conservate, chiar și piesele cele mai vechi, care sunt și cele mai puține la număr, datând din perioada premodernă și modernă.

⁴ A se vedea foto 1.

⁵ Ciubucciu Vlad, *Glăvănești pe apa Cobăleancăi*, p. 44, 261.

⁶ Câteva informații istorice despre Mălana (n. 1842), fiica lui Toader Lazăr Zimboreanu și soția lui Ioan Alexandru Musteață, se regăsesc în cartea prof. V. Ciubucciu citată mai sus, la p. 38, nota 1.

Evident, această formidabilă colecție merită să fie cât mai curând studiată din punct de vedere științific, în vederea aprecierii semnificației ei culturale și punerii ulterioare în valoare muzeistică și turistică. Și aceasta cu atât mai mult, cu cât în prezent orașul Șoldănești nu are un muzeu de istorie, unde ar putea fi plasate astfel de exponate, atât de importante pentru cunoașterea trecutului nostru mai mult sau mai puțin îndepărtat.

De altfel, pasiunea de a colecta obiecte vechi la Șoldănești o mai are un fost ofițer MAI, în prezent avocat, dl Serghei Brăileanu. Piese sale de istorie și etnografie sunt asemănătoare celor din colecția pomenită mai sus, care este însă mai mare și mai structurată. Având de mulți ani această preocupare pentru strângerea și conservarea unor bunuri culturale, dl S. Brăileanu se arată de fiecare dată deschis să contribuie la educația istorică a compatrioților noștri de orice vârstă, oferind ca și dl O. Babcinețchi tuturor posibilitatea de a i se vedea colecția⁷.

Am hotărât să profităm de aflarea noastră la Șoldănești și pentru a realiza o periegheză arheologică în zona vestitelor monumente din epoca fierului situate în apropierea fostei fabrici de fermentare a tutunului. Acestea definesc în literatura de specialitate o cultură arheologică specifică Hallstattului mijlociu din spațiul carpato-dunăreano-nistrean, de rând cu antichitățile descoperite la Basarabi, în România. Denumită după localitățile omonime, cultura Basarabi-Șoldănești oglindește în linii mari unitatea etno-culturală a comunităților nord-tracice în perioada care precede atestarea lor de izvoare literare antice, astfel că numele de traco-geți poate fi extins înapoi în timp până în secolul VIII î. Hr.

Păstrând față de noi o atitudine cordială în timpul aflării noastre la Șoldănești, dl Oleg Babcinețchi și fratele său Igor Babcinețchi, cunoscut în sfera publică locală în calitate de consilier orășenesc, într-un anumit moment, ne-au îndemnat să ieșim un pic din aria cercetărilor științifice propriu-zise, pentru a ne deplasa împreună cu ei într-un vechi și pitoresc sat de pe plaiurile șoldăneștene, la Cobălea. În ziua de 1 iulie, în această localitate avea loc Festivalul republican de muzică și dans popular „La umbra stejarului”, care a dobândit în ultima vreme o certă faimă culturală. Sub ramurile unui stejar aflat în chiar inima satului, lângă o veche biserică de piatră ctitorită încă în primii ani ai secolului al XIX-lea și care prin elementele sale constructive reprezintă un remarcabil monument de arhitectură religioasă, potrivit unei legende, s-a odihnit cândva domnul Moldovei Ștefan cel Mare și Sfânt. El ar fi ridicat lângă acest stejar o biserică de lemn, după ce a obținut o victorie asupra tătarilor care invadaseră țara. La poalele acestui arbore venerabil, grație unei nebaneuite metamorfoze artistice, dintr-o dată, l-am întâlnit și noi pe dreptcredinciosul și viteazul voievod, cu doi străjeri de-ai săi, așa cum se poate vedea în chipurile dintr-o imagine de la sfârșitul acestor rânduri⁸.

⁷ La îndemnul nostru, pentru informarea unui public mai larg, un articol de ziar despre cei doi colecționari de obiecte istorice a scris recent jurnalista Victoria Popa, *Relicvele lui Babcinețchi*, în „Jurnal de Chișinău”, Anul XIII, nr. 55 (1156), 24 iulie 2012, p. 3.

⁸ A se vedea foto 2.

Odată reîntorși la Șoldănești, s-a întâmplat ca o mai recentă cunoștință a noastră⁹, dna Nadejda Rogac¹⁰, locuitoare a satului Hligeni¹¹, de pe valea Ciernei, să ne aducă vestea descoperirii unui vechi sigiliu din metal pe lotul agricol din preajma casei sale, conținând niște litere și un semn în formă de coroană. Pecetea a ieșit la iveală în timpul unor obișnuite lucrări agricole, fiind găsită în săpătura de primăvară a solului. Tot atunci am aflat că obiectul se află în păstrarea ginerelui și fiicei sale Ion și Natalia Macrii, care locuiesc în gospodăria învecinată. Firește, la finalul povestirii sale ne-am manifestat interesul pentru preluarea sigiliului, pentru o vreme oarecare, explicând interlocutoarei noastre necesitatea imperioasă a valorificării științifice și apoi a punerii lui în valoare muzeistică¹². Astfel, în scurt timp, piesa a fost transmisă la Șoldănești și pusă la dispoziția noastră spre a fi studiată¹³, ceea ce am și făcut după revenirea la Chișinău.

Din capul locului vom menționa că sigiliul¹⁴ descoperit la Hligeni¹⁵ probabil a fost confecționat în secolul al XIX-lea sau poate chiar la începutul celui următor, fiind vorba de perioada când jumătatea răsăriteană din Principatul Moldovei – teritoriul dintre Prut și Nistru, denumit Basarabia –, se afla în cadrul Imperiului Rus¹⁶. Sigiliul este realizat din bronz în întregime¹⁷, adică atât matricea sigilă sau tiparul reprezentând obiectul gravat¹⁸, cât și mânerul acesteia.

⁹ Unul dintre coautorii acestor rânduri, S. Tabuncic, și-a petrecut anii copilăriei și de adolescență la Șoldănești.

¹⁰ În prezent, temporar, locuiește în orașul Șoldănești la familia Gavriluc Valentina, oferind îngrijire socială la domiciliu.

¹¹ Face parte din raionul Șoldănești.

¹² Sigiliile localităților rurale și ale târgurilor medievale și moderne din Moldova dintre Prut și Nistru, precum și cele ale organelor centrale ale Basarabiei, au fost studiate de istoricul și heraldistul de la Chișinău dr. Silviu Andrieș-Tabac, din perspectiva reperelor lor heraldice și valorificate corespunzător într-o lucrare monografică dedicată fenomenului heraldic din acest teritoriu, *Heraldica teritorială a Basarabiei și Transnistriei*, Casa Cărții „Mitropolit Petru Movilă”, Chișinău, 1998.

¹³ Adresăm și pe această cale mulțumirile noastre familiilor Rogac și Macrii pentru că ne-au oferit sigiliul pentru studiu.

¹⁴ Știința auxiliară a istoriei care se ocupă cu studierea sigiliilor este sigilografia sau sfragistica; ea descrie matricele și impresiunile sigilare și studiază din punct de vedere istoric, artistic, tehnic, juridic și diplomatic emblema și legenda, modul de aplicare pe suport și valoarea probatorie. Pentru o informare generală asupra acestui domeniu științific, vezi lucrarea semnată de Maria Dogaru, *Sigiliile, mărturii ale trecutului istoric. Album sigilografic*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976. O amplă bibliografie de lucrările din sfera sfragisticii românești este cuprinsă în cartea scrisă de Adina Berciu-Drăghicescu, *Arhivistica și documentaristica. Partea I. Științele auxiliare ale istoriei*, Universitatea din București, 2002, care poate fi consultată și pe format electronic la adresa <http://ebooks.unibuc.ro/istorie/arhivistica/12capVII.htm>

¹⁵ A se vedea foto 3.

¹⁶ O abordare de ansamblu a problematicii referitoare la sigilografia heraldică a Țării Moldovei în sec. XIV-XIX a realizat paleograful de la Chișinău Alexandru Nichitici: vezi Vladimir Mischevca, Ion Negrei, Alexandru Nichitici, *Simbolurile Țării Moldovei (Din istoria vexicologiei și sigilografiei heraldice moldovenești din sec. XIV – XIX)*. Coordonator – dr. hab. Demir Dragnev. Editura Știința, Chișinău, 1994, p. 95-123.

¹⁷ Determinarea aparține restauratorului de metale Evgheni Gansinschi de la MNAIM.

¹⁸ A se vedea foto 4.

Matricea sigilară este de formă oval-orizontală¹⁹ și are următoarele dimensiuni: diametrul de 23 x 20 mm, 4 mm grosimea plăcii și diametrul amprenteii de 22 x 19 mm, așa încât după mărime exemplarul se încadrează în categoria sigiliilor mici²⁰. Tiparul cu care se realizează impresiunea sigilară²¹ este gravat în adâncime²², încât reprezentarea iese în relief, la ceară sau chinovar²³. În centrul sigiliului se găsesc două litere rusești majuscule cu înălțimea de 6 mm: П și Я - cea de a doua scrisă cu punct -, ele semnificând inițialele prenumelui și patronimicului posesorului sigiliului.

În partea inferioară a câmpului sigilar legenda²⁴ conține un nume de familie: Гаряевъ, scris cu litere de o înălțime mai mică, urmat de un semn grafic mic și rotund, cum este punctul. De remarcat că redarea grafică a literelor inscripției imită caligrafia gotică, fapt care se observă mai pregnant în cazul inițialelor ei, deci a literelor centrale, care, reprezintă inițialele numelui celui ce a folosit sigiliul.

În partea superioară a câmpului sigilar se află o coroană deschisă cu trei fleuroane²⁵ vizibile și două perle intercalate. Fleuronul central constă din trei petale aproximativ rotunde dispuse treflat, dintre care cea din mijloc este puțin mai mare. Fleuroanele plasate lateral au forma stilizată a unei frunze curbate²⁶.

Spațiul de la marginea matricei este marcat printr-o linie adâncită. Mânerul, care face corp comun cu placa sigilară, are înălțimea de 49 mm și prezintă elemente de decor: o nervură mediană pronunțată și două brâie în relief în partea de jos și cea de sus. Capătul mânerului are forma de pălărie de ciupercă (diametrul - 35 mm, grosimea maximă - 12 mm), pe care i-o conferă suprafața sa exterioară, convexă, și cea interioară, ușor concavă.

De-a lungul timpului, sigiliul a reprezentat un mod de a garanta autenticitatea conținutului unui act, de a asigura secretul corespondenței. Un plic sigilat

¹⁹ După formă, sigiliile pot fi rotunde, ovale, octogonale, piriforme etc.

²⁰ Din punctul de vedere al dimensiunilor, sfragistica românească de regulă evidențiază sigilii mari (cu diametru de 4,6-13 cm), mijlocii (3-4,5 cm), mici (2,1-3 cm) și inelare (1-2 cm).

²¹ Rezultatul aplicării unui tipar sigilar în metal, tuș, chinovar, ceară sau fum se numește impresiune sigilară.

²² Pentru sigilarea cu chinovar, tuș, fum gravarea se făcea prin excizie (în relief), reprezentarea ieșind în adâncime. Matricile sigilare, atât cele lucrate în tehnica exciziei, cât și cele realizate prin incizie, se puteau executa manual prin batere cu ciocanul sau prin turnare.

²³ A se vedea foto 5.

²⁴ Legenda reprezintă un text scris fie la marginea câmpului sigilar, într-o zonă numită exergă, fie direct în câmpul sigilar. Sigiliile care nu au legendă se numesc anepigrafice.

²⁵ Fleuronul este un element ornamental al coroanei deschise, redat în formă de floare sau de frunză stilizată și fixat pe un cerc frontal, de obicei împodobit cu pietre prețioase. Coroanele pot cuprinde 3, 5, 7 sau 9 fleuroane.

²⁶ Coroane identice sau asemănătoare cu cea reprezentată pe matricea sigilară de la Hligeni se întâlnesc pe ștampile și inele sigilare din epoca modernă și mai vechi, provenind din Imperiul Rus și diverse regiuni ale Europei, pentru care vezi:

http://klevnod.at.ua/index/aukcion_no_9_top_loty/0-267; <http://kladoiskatel.5bb.ru/viewtopic.php?id=7815>;
<http://kladoiskatel.5bb.ru/viewforum.php?id=22>

trebuia să fie desfăcut de destinatarul scrisorii. În caz contrar, se putea distinge vizual că cineva a umblat la respectivul document, sfărâmându-i pecetea, care nu putea fi refăcută decât de persoana care avea matricea sigiliară. Sigiliul avea rolul de a indica participarea celui căruia îi aparține, ca emitent sau martor la formularea în scris a prevederilor cuprinse în document, constituind dovada aprobării emiterii actului respectiv. Prin însemnele pe care le purta, sigiliul confirma autoritatea posesorului și drepturile sale, reflectând competențele lui juridice și consfințind anumite situații sociale.

Sigilarea se aplica nu doar din dorința posesorului de a-și afișa simbolurile ce-l individualizau, ci și în scopul asigurării siguranței bunurilor, proprii cel mai adesea, despre care se vorbea în cuprinsul documentelor. Alteori, acești posesori își luau măsurile de precauție în privința activităților economice la care participau, activități concretizate în documente ce erau autentificate cu sigilii.

Trebuie menționat și faptul că vestigiile sfragistice constituie uneori singurul mijloc pentru aprecierea vechimii documentelor sau de identificare a emitentului. Odată cu dispariția fizică a posesorului de sigiliu, modificarea situației juridice a unei persoane fizice sau desființarea unei entități juridice, se recurgea la spargerea sigiliului, distrugându-se astfel matricea sa, pentru a nu admite utilizarea ei ulterioară.

Sigiliile serveau nu doar la pecetluirea actelor, scrisorilor, semnăturilor, dar și a coletelor, pachetelor mai mari, a unor încăperi etc., pentru a le atribui caracter de integritate și a evita desfacerea lor de către persoane neautorizate.

Sigiliul aflat în satul Hligeni, după procedeul de folosire la document, este un sigiliu aplicat²⁷, căci imprimarea matricei sigilare se realiza direct pe suportul grafic pe care se scria textul înscrisului respectiv. Ceara sau surguciul folosit pentru sigilare era topit și se turna fie la sfârșitul textului documentului, fie pe locul de închidere a actului, după pliarea suportului. Astfel, înscrisul nu putea fi despăturit și citit fără ruperea hârtiei sau distrugerea peceteii. Credem că sigiliul de la Hligeni cel mai des era folosit de deținătorul său pentru pecetluirea scrisorilor din corespondența sa privată.

Examinarea matricei sigilare, pe lângă faptul că inscripția ei atestă numele de familie al posesorului²⁸, ne poate oferi și unele indicii istorice despre rangul social al acestuia. Evident, ne referim la coroana plasată în partea superioară a câmpului sigilar, apreciind că tipul acesteia²⁹ era caracteristic reprezentanților

²⁷ Afară de cele aplicate, există sigilii atârinate și timbrate.

²⁸ Principalii deținători de sigilii au fost capetele încoronate, demnitarii laici și religioși, orașele, forurile unităților administrative, breslele și diverse instituții. Dintre posesorii menționați primele sigilii au aparținut autorității supreme, iar odată cu trecerea timpului au început să fie folosite și de către dregătorii mai mici, fiind adoptate treptat și de persoane particulare făcând parte din diferite categorii sociale.

²⁹ Pentru varietatea tipurilor de coroane din epocile medievală și modernă din unele state europene, vezi reproducerea lor grafică și fotografică în sursa electronică <http://www.google.md/search?num>; Ample materiale pe acest subiect s-au publicat în renumitul *Dicționar enciclopedic*

păturii aristocratice ruse, mai exact pentru dvorenime³⁰. Am putea să menționăm că acestei categorii sociale a și aparținut deținătorul peceteii, ea individualizându-i autoritatea și locul său în ierarhia socială. De altfel, datorită semnificațiilor sale onorante, acest tip de coroană deschisă, cu trei fleuroane și două mărgăritare adăugate între ele, în epocă a fost reprodus și pe unele ceasuri de buzunar de lux, aparținând aceluiași nobili ruși³¹.

Observând valoarea simbolică a coroanei gravate pe sigiliul de la Hligeni, am socotit că ar fi de folos pentru cercetarea noastră să încercăm să aflăm din alte izvoare istorice informații despre purtătorii numelui de familie Gareaev, printre neamurile nobilimii rusești din Basarabia și din afara ei. Deocamdată căutările întreprinse nu ne-au relevat identitatea deținătorului peceteii găsite în satul din valea Ciornei, în schimb am identificat mai mulți reprezentanți ai acestei familii, în unele localități basarabene și în altele din Rusia.

Dincolo de utilitatea istoriografică imediată a informațiilor dobândite de noi, acestea vor interesa și în viitor cercetările de istorie locală și cele genealogice privitoare la satul Hligeni și familia Gareaev. Iar aprofundarea ulterioară a investigațiilor ar putea facilita dezvoltarea unor filiații necunoscute pentru acest neam, scris alternativ și Goreaev, atestat în diverse regiuni ale Imperiului Rus și care avea să se înfiripeze și în Basarabia.

Deci, prezentăm materialul informativ asupra persoanelor cu acest nume de familie din Basarabia și Rusia, unele cu adevărat marcante, depistat fie în fonduri arhivistice³², fie în surse publicate sau electronice.

Goreaev Vasili Constantinovici – funcționar de clasa a VII-lea³³, medic principal al spitalului militar din orașul Bălți³⁴ (s-a păstrat statul personal din anii 1851, 1853)³⁵. A mai lucrat și ca medic la școala județeană din același oraș³⁶. Soția sa se numea Maria Andreevna. Fiul Mihail se naște în anul 1852³⁷. Alți doi fii, Nicolai și Vladimir, în anul 1855 învățau la un liceu din capitala Basarabiei³⁸.

editat la Sankt Petersburg de F. A. Brokgauz și I. A. Efron, care poate fi consultat și pe adresa <http://a-nomalia.narod.ru/bek3/217.htm>

³⁰ Termenul rusesc *дворянство* se traduce în limba română prin *nobilime*; echivalentul cel mai exact în română a cuvântului rusesc *дворянин* este acela de *curtean*. Pentru informații generale privind geneza dvorenimii ruse și locul acestor slujitori ai țarului în sistemul social al statului moscovit, poate fi consultată lucrarea lui Francis Dvornik, *Slavii în istoria și civilizația europeană*. Traducere de Diana Stanciu. Editura All Educational, București, 2001, p. 436-440.

³¹ Un astfel de ceas de buzunar din aur, conținând și monograma proprietarului, a fost recent expertizat din punct de vedere tehnic de către colegul nostru arheolog dl Valeriu Bubulici de la MNAIM, care a executat și fotografiile ale acestuia.

³² Exprimăm gratitudinea noastră dlui dr. Dinu Poștarencu, istoric modernist, dlui Alexandru Rumeașev, cercetător al personalităților basarabene, pentru materialul arhivistic sugerat și cu acest prilej.

³³ Conform Tabelii despre Ranguri din Imperiul Rus (în limba rusă: *надворный советник*).

³⁴ Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), F. 1862, inv. 25, d. 76, f. 30.

³⁵ ANRM, F. 1862, inv. 25, d. 48, f. 37-37 v., 41-46, 48-53.

³⁶ ANRM, F. 1862, inv. 25, d. 71, f. 108-116.

³⁷ ANRM, F. 211, inv. 1, d. 115, f. 30 v.-31.

³⁸ ANRM, F. 1862, inv. 25, d. 76, f. 1 v.

Goreaev – elev al Liceului de Băieți nr. 1 din Chișinău, în anul 1902³⁹.

Goreaev Vasili Vladimirovici – nobil de viță, funcționar de clasa a X-a⁴⁰, în anul 1905 era candidat la funcția de judecător al Tribunalului din Chișinău. Soția Nadejda Evfimievna. La 14 aprilie 1905 se naște fiica Vera⁴¹.

Goreaeva Evdochia Danilovna – nobilă, pe 18 octombrie 1914 moare de tuberculoză la vârsta de 65 de ani, la Bălți⁴².

Goreaev V. N. – efectuează cercetări asupra etimologiei limbii ruse și a evoluției ei în timp, publicând o carte în anul 1892, la Tiflis⁴³.

Gareaev Arcadi Nicolaevici (1879–1918) – față bisericească importantă în istoria misionarismului ortodox rus. Preot mucenic al revoluției ruse, ucis la 1 iulie 1918. Cucernicul părinte Arcadi Gareaev a fost canonizat de Sinodul Bisericii Ortodoxe Ruse în anul 2002. La ultimul său loc de slujbă era paroh al Bisericii cu Hramul Sfântul Nicolae din satul Borovskoe, raionul Kataisk, regiunea Kurgan⁴⁴.

Gareaev Grigori Simeonovici (1878–1918) – preot, martir al Bisericii Ortodoxe Ruse. A slujit la biserica Hristos Mântuitorul din orașul Solikamsk, gubernia Permi. Împușcat de soldați ai Armatei Roșii la 21 septembrie 1918. Sinodul Bisericii Ortodoxe Ruse îl canonizează în anul 2000⁴⁵.

Gareaev Iacov Sidorovici – meșter specializat în fabricarea clopotelor și a ceasurilor cu clopot, pe care le-a turnat în centrele metalurgice din regiunea Ural, în anii ”30-40 ai secolului al XVIII-lea. Cele mai vestite lucrări ale sale, păstrate până în zilele noastre, sunt clopotul-ceas de pe turnul de piatră din localitatea Neviansk și clopotul de biserică de la Ekaterinburg, care cântărește 130 de puduri⁴⁶.

Gareaev Iacov – un alt meșter metalurgist atestat documentar la Neviansk în anul 1821, când returna un vechi clopot dogit pentru o biserică din localitatea Verhoturie; și tot el a fost remarcat turnând icoane de rit vechi⁴⁷.

Gareaev Vasili – a fost un renumit meșter pietrar care a condus lucrările de construcție a catedralei Arătarea Domnului din orașul Irkutsk, în anii ”20-30 ai secolului al XVIII-lea⁴⁸.

Goreaev N. C. – medic, atestat de o inscripție gravată pe un sigiliu păstrat la un muzeu din Kazan, folosit pentru pecetluirea cu surguci, datând probabil de la începutul secolului XX⁴⁹.

³⁹ Яновский К. П., *Воспоминания и мысли*, в „Русский вестник”, 1902, nr. 9, с. 189.

⁴⁰ Conform Tabelei despre Ranguri din Imperiul Rus (în limba rusă: коллежский секретарь).

⁴¹ ANRM, F. 211, inv. 1, d. 360, f. 24 v.

⁴² ANRM, F. 211, inv. 1, d. 115, f. 30 v.-31.

⁴³ Горяев В.Н., *Опыт сравнительного этимологического словаря литературного русского языка*, Тифлис, 1892.

⁴⁴ <http://www.borovskoe.ru/library/articles/jizneopisanie-svyashchennika.html>

⁴⁵ <http://drevo-info.ru/articles/18460.html>

⁴⁶ http://history.ntagil.ru/5_3_93.htm

⁴⁷ <http://yunoma-fhl.com/category/mednoe-lite/page/7>

⁴⁸ <http://www.baikal.travel/Irkutsk/Bogojavlenskij-sobor>

⁴⁹ <http://code.google.com/p/kazanmuseum/source/>

Gareaev V. P. – s-a remarcat drept unul dintre cei mai competenți cercetători ai faunei lacului Baikal, la trecerea dintre secolele al XIX-lea și al XX-lea, publicând o serie de studii în reviste de specialitate din Kiev, Kazan, Sankt Petersburg⁵⁰.

Gareaev Piotr Iacovlevici (1843-1911) – jurist cu facultatea absolvită la Universitatea din Moscova, a deținut înalte atribuții administrative în Primăria orașul Irkutsk, începând din anul 1868. Este ales viceprimar în 1894 și primar între anii 1903-1906. Deputat în Duma locală în anii 1881-1884, 1894-1897, 1902-1909. Fiul Vladimir, absolvent al Universității din Sankt Petersburg, conducea în 1903 Stația Zoologică din orașul francez Nice.

Biografia lui Gareaev Piotr Iacovlevici (Гаряев Петр Яковлевич) este studiată destul de amănunțit de către istoricii ruși, ea neavând nici un fel de tangențe cu Basarabia⁵¹. Firește, faptul curios care ne intrigă este că prenumele și patronimicul său coincide cu inițialele gravate pe sigiliul de la Hligeni. În stadiul actual al cercetărilor această corespundere însă nu poate fi decât întâmplătoare, fără a conduce la identificarea persoanei care a folosit pecetea.

Summary

The article below presents the results of a research visit made by the authors to the villages of Sipca and Cobalea (Soldanesti District) and the town of Soldanesti between June 29 and July 3, 2012. The visit took place at the request of the mayor of Sipca, who asked the authors to carry out an archaeological surface research in an area near the village mentioned in a legend involving some medieval cellars.

Ours archaeological researches have not confirmed the remains of any medieval buildings. Yet, we believe that the investigations should be continued, using special equipment such as magnetometer and georadar.

During the visit, the authors also conducted archaeological researches in other areas of the village, in order to check the information mentioned in bibliographical sources about some archaeological sites.

Also, we had the opportunity to learn and record some original local toponyms, which complete the list of the names of places across the village, known from the specialized literature. After, we made a scientific assessment of cemetery tombstones, many of which contain inscriptions dating from the 19th century and the beginning of the 20th century. All these tombstones deserve a detailed research, in order to find out more about the religious universe of people who lived in the village of Sipca.

In Soldanesti, the authors conducted an archaeological surface research in the famous archaeological sites from the iron ages situated near a former tobacco fermentation factory. These sites, along with those discovered in Basarabi, Romania, show the ethno-cultural unity of the communities of North Thracian in the period that preceded their certification in ancient literary sources. Also, in Soldanesti, we had the opportunity to see two private collections of historical and ethnographical

⁵⁰ <http://www.prometeus.nsc.ru/biblio/siberia/korotnev.ssi>

⁵¹ <http://www.pribaikal.ru/events-culture0/article/13818.html>

objects, which deserve to be studied by specialists and then displayed in museums and used for touristic goals.

During this trip, we also had the opportunity to visit the village of Cobalea where, a republican festival of music and poplar dance entitled "At the shadow of the oak" (La umbra stejarului) took place on July 1. The festival was conducted near a hundreds year old oak, under the branches of which, according to a legend, Moldovan medieval ruler Stephen the Great (1457-1504) has rested. Near this oak, there is a stone church built at the beginning of the 19th century and representing a remarkable monument of religious architecture.

Before leaving for Chisinau, a resident of the village of Hligeni (Soldanesti District) gave us an old metal seal that she had found on the farm land near her house. In Chisinau we thoroughly studied this valuable seal. It was made of bronze and belonged to a Russian noble who lived in Bessarabia in the 19th century or at the beginning of the 20th century. His surname and initials of his first name and patronymic are engraved on the seal matrix: П Я Гаряевъ. Some representatives of this Russian noble family have settled in Bessarabia after 1812, when the east territory of Tara Moldovei, situated between the Prut and Dniester rivers, was annexed to the Russian Empire. We believe that the seal from Hligeni was mainly used by its owner for sealing letters from his private correspondence.

Foto 1. Șipca, 29 iunie 2012, S. Tabuncic, A. Sandic și V. Vornic în preajma punctului numit de localnici „Duruitoarea”

Foto 3. Sigiliul particular descoperit la Hligeni

Foto 2. Cobâlea, 1 iulie 2012, S. Tabuncic, I. Tentiuc și V. Vornic în „anturajul domnesc al lui Ștefan cel Mare”

Foto 4. Negativul matricei sigilare

Foto 5. Impresiunea sigilară în surguci

RECENZII

„IN HONOREM ALEXANDRU MOȘANU. STUDII DE ISTORIE MEDIEVALĂ, MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ A ROMÂNILOR”

Cu prilejul împlinirii frumoasei vârste de 80 de ani de către distinsul profesor, istoric și politician Alexandru Moșanu, membru de onoare al Academiei Române, la inițiativa Institutului de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei și cu sprijinul Centrului de Studii Transilvane al Academiei Române a văzut lumina zilei un volum valoros consacrat omagiatului, structurat în trei compartimente scrise de reputați istorici din România, Germania, Italia și Republica Moldova.

Volumul se deschide cu un omagiu adus profesorului Alexandru Moșanu, cel care a contribuit substanțial la restabilirea adevărului privind trecutul nostru istoric, la formarea unei noi generații de cercetători științifici, cel care a devenit la începutul anilor 90 al secolului trecut *unul din liderii Mișcării de Renaștere și de Eliberare Națională*, numărându-se printre *autorii Declarației de Independență a Republicii Moldova*. Dan Berindei, Alexandru Zub, Ioan-Aurel Pop și alți distinși istorici, aduc înaltă lor recunoștință Omului, Istoricului și Politicianului Alexandru Moșanu și apreciază vasta activitate a acestuia proeminente personalități pe tărâm istoric și politic.

Primul compartiment al volumului, *Epoca medievală*, se deschide cu un studiu semnat de academicianul Ioan-Aurel Pop *Marturii italiene despre asaltul otoman, din vara anului 1462, asupra Creștinătății* (p.19-28). Autorul tratează anul 1462 ca un moment de cotitură în istoria Europei de Sud-Est, bazându-se pe surse de la Arhiva de Stat din Milano. Ioan-Aurel Pop remarcă că în vara și la începutul toamnei anului 1462 Țara Românească reușește să mențină statutul internațional de stat creștin liber, plătitor de tribut anual sultanului, cu domn ales de adunarea țării, dar neocupată și neîncadrată efectiv în Imperiul Otoman.

Andrei Eșanu și Valentina Eșanu au abordat problema *Țării Moldovei în cadrul legăturilor cultural-spirituale interromânești și europene (sec. XIV-XVI)* (p.29-34), menționând că pe parcursul sec. XIV și XVI se stabilesc și se întrețin legături cultural-spirituale permanente între Țările Române. Domnii și boierii din Moldova și Valahia devin mari sprijinitori ai populației ortodoxe nu numai în țările române, dar și în afara granițelor lor.

Sergiu Bacalov în studiul *Aspecte din viața și activitatea marelui vornic Toma Cantacuzino în secolul al XVII-lea* (p.49-62) reflectă asupra pătrunderii elementelor alogene în mediul boierimii moldovenești, creșterii influenței economice a acestora nu numai

asupra boierimii autohtone, dar și asupra luării diciziilor în Sfatul Domnesc. Printre elementele alogene autorul remarcă numeroasa familie a Cantacuzinilor de unde descinde și Toma Cantacuzino. Deținerea proprietăților private și menținerea relațiilor importante *a întărit și a legitimat prezența lor în mediul boierimii din Țara Moldovei*. Considerăm, în acest context, că ar fi utilă aprecierea de către autor și a „politicii matrimoniale” a fanarioților.

Ion Chirtoagă a abordat *Relațiile internaționale de la hotarul secolelor XVII-XVIII și evoluția situației politico-administrative la Est de Prut* (p. 53-83), subliniind că în perioada amintită, s-a schimbat raportul „marilor puteri” pe scena politică europeană și în urma acestor modificări Țara Moldovei *a avut numai de suferit, pierzând teritoriile sale*.

Nicolae Fuștei se oprește asupra *Operei liturgice a Mitropolitului Dosoftei al Moldovei* (p. 85-109), arătând că anume lui Dosoftei îi revine meritul de a trece serviciul bisericesc în limba română și a promova terminologia teologică românească.

Scriitorul Valeriu Matei reflectă asupra *descrierii de către N.Milescu-Spătaru a colonizării rusești a Siberiei în secolul al XVII-lea*, în „Jurnalul de călătorie”, care a fost cea mai exactă și importantă sursă de informare pentru cititorii din perioada respectivă.

Igor Cereteu oferă detalii despre *Circulația cărții românești vechi de la București în Basarabia* (p. 123-144), specificând titlurile de carte veche românească și calea parcursă de acestea.

În compartimentul doi, *Epoca modernă*, un interes deosebit prezintă studiul academicianului Dan Berindei, *Începutul procesului de desăvârșire a unității statale a României* (p. 147-152), în care este subliniat rolul important al Basarabiei în procesul unificării naționale.

Profesorul Demir Dragnev relatează despre *Modernitatea timpurie Europeană și Țările Române* (p.159-172), subliniind că în Epoca Modernă timpurie spațiul românesc a rămas în urmă de cel de Vest și Central European, fiind o zonă de pereferie a modernității europene (p. 169).

Vlad Mischevca insistă asupra *Impactului războiului ruso-turc din 1806-1812* (p. 173-186), menționând că populația românească din Basarabia a resimțit atât efectele imediate ale acestui război, cât și efectele lui de lungă durată ce aveau caracter de ordin economic, politic, social, ecleziastic, demografic, cultural (p.179).

Sergiu Cornea în lucrarea *Design-ul instituțional al sistemului administrativ implantat în Basarabia în perioada anilor 1818-1828* (p. 235-254) constată că toate instituțiile administrative basarabene create în 1818 aveau analogii în sistemul gubernial rusesc de administrare.

Maria Danilov aduce în discuție subiectul despre *Presa ieșeană în dosarele secrete ale ohranei țariste din Chișinău*. *Cazul ziarului Basarabia*, apărut în 1879 (p. 265-272), valorificând sursele secrete din colecțiile arhivelor din Chișinău.

Diana Ețco s-a oprit asupra *Citadelor culturii naționale* (pp.273-288). Autoarea se referă, în special, la istoria mănăstirii de maici Ețcani din Moldova, prezentând-o ca una din cele mai vechi citadele ale culturii și spiritualității naționale.

Dinu Poștarencu comentează *un studiu semnat de reputatul Nicolae Iorga despre proprietățile din Basarabia* (p. 289-304), care a fost publicat în trei numere consecutive

din noiembrie anului 1918 în ziarul „Sfatul Țării”. Acesta este un studiu puțin cunoscut și care nu a fost reprodus în edițiile recente îngrijite de I. Dațcu și P. Balmuș.

Gheorghe Negru analizează fenomenul *Revoluției ruse din 1905-1907, România și declanșarea mișcării naționale din Basarabia* (p. 337-346), punând în valoare aportul societăților românilor basarabeni din România între care „Basarabeanul”, „Liga culturală a Românilor Basarabeni”, „Societatea pentru ajutorul românilor din Basarabia, „Milcov” în deșteptarea conștiinței naționale și constituirea mișcării naționale din Basarabia la începutul sec. al XX-lea.

O parte considerabilă din studiile publicate se referă la *Epoca contemporană*. Un interes deosebit prezintă studiul lui Valeriu Popovschi – *Documente noi privind activitatea desfășurată de Biroul de Organizare a Sfatului Țării în vederea constituirii primului Parlament al Basarabiei* (p. 363-373). Autorul ne oferă detalii noi referitoare la repartizarea locurilor de deputat în legislativul basarabean, proporțional structurii etnice a ținutului.

Nicolae Enciu în studiul *Starea Basarabiei la finele Primului Război Mondial* (p. 375-400) analizează minuțios potențialul economic al Basarabiei, demonstrând că componentele economiei basarabene au fost exploatate de armata rusă de pe frontul de Sud și Sud-Vest pentru necesitățile militare. Referitor la starea culturală a Basarabiei din acea perioadă, autorul observă pe bună dreptate că moldovenii erau menținuți într-o stare de inferioritate, inoculându-li-se ideea că „... cu moldovenească n-ai să răzbați nicăieri; se știe de când lumea că, dacă vrei să ieși om învățat, trebuie să știi rusește” (p. 392).

Constantin Ungureanu vorbește despre *Populația Bucovinei în 1910 și 1930. Evoluții etno-demografice* (p. 439-459), prezentând situația ei din punct de vedere etnic, confesional și lingvistic, precum și modificarea structurii ei etnice. Studiul este bazat pe date statistice despre rezultatele recensămintelor din 1910, 1919, 1930.

Studiul lui Vasile Ciobanu este dedicat *Germanilor din Basarabia și Ligii culturale a germanilor din România în anii 1922-1931* (p. 407-426). Autorul analizează diferite aspecte din trecutul acestei minorități naționale, precum și relațiile dintre aceasta asociație și germanii din Basarabia. Colaborarea germanilor basarabeni cu Liga culturală a contribuit simțitor la întărirea identității culturale a acestei etnii.

Vadim Guzun a atacat chestiunea *primei foamete sovietice* (p. 459-482), ca mijloc de exterminare în masă a populației folosit de către regimul sovietic pentru a o supune și a instaura un control total asupra ei. Având drept motto „Scopul scuză mijloacele”, acest model de guvernare va fi mai târziu folosit și resimțit din plin în R.S.S.M.

Se remarcă și studiul lui Mihai Tașcă *Limba română și grafia latină în scrierile anticomuniste din R.S.S. Moldovenească* (p. 559-574), care analizează prin prisma cadrului legislativ cazurile de exprimare în grafia latină. Persoanele care comiteau aceste fapte erau privite de puterea sovietică ca elemente ostile incriminându-li-se înfrăcțiunea prevăzută în articolul 54/10 p.1. și 2 a Codului Penal al R.S.S. Ucrainene. Menționăm că, deși procesul de reabilitare a victimelor regimului comunist a luat amploare în anii 1989 – 1990, unele dintre acestea, cât de straniu nu ar părea, au fost reabilitate abia în prima decada a sec. XXI.

Marius Tărăță a studiat *Aspectele activității Uniunii Scriitorilor Sovietice din R.S.S.M. în anii 1944-1948* (p. 589-599). Autorul reconstituie activitatea Uniunii Scriitorilor, precizează componența acesteia, specifică atitudinea critică a Comitetului Central al PC(b)M față de aceasta și demonstrează preocuparea constantă a conducerii de partid de a găsi un țap ispășitor în rândurile conducerii Uniunii Scriitorilor. Criticile și acuzațiile aduse vizau nu numai vârfurile Uniunii Scriitorilor, dar și mai mulți scriitori de rând, pentru că aceștia nu reușeau să se elibereze de „ideologia burgheză” (p. 594) și omiteau în continuare „greșeli politice”.

Elena Negru a abordat subiectul *contracarării naționalismului din R.S.S. Moldovenească în primul deceniu postbelic* (p.575-588). Autoarea s-a bazat pe documente din Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova. E. Negru remarcă că pe parcursul primului deceniu postbelic republicană de partid se arata nemulțumirea de acțiunile de demascare a „naționaliștilor moldo-români”, criticând istoricii, scriitorii, cadrele didactice pentru că nu denunțau mai activ „tradătorii” și „naționaliștii burghezi moldo-români”. De altfel, conducerea de vârf a partidului era preocupată să descopere „la timp” existență elementelor naționaliste și a persoanelor de origine socială „nesănătoasă”.

Gheorghe Cojocaru este autorul studiului despre *referendumul pan-unional din 17 martie 1991 în R.S.S.M.* (p. 615-627), care avea drept scop păstrarea unei Uniunii Sovietice „înnoite”. Autorul demonstrează cum chestiunea referendumului, inițiat de centru, a tensionat situația, polarizând și mai mult societatea și, în final, a înstrăinat cele două maluri ale Nistrului.

Anatol Țaranu a abordat subiectul *Evoluției politicii de stat și a platformelor de partid în Republica Moldova în chestiunea reglementării conflictului transnistrean în anii 2001-2010* (p. 653-665), reliefând inconsecvența statului în promovarea politicii de reglementarea conflictului transnistrean, incapacitatea autorităților de a genera idei inovatoare, predominarea intereselor de partid asupra celor de stat.

Deși studiile inserate în volumul omagial „In honorem – Alexandru Moșanu” reflectă o tematică vastă, analizează o multitudine de chestiuni de interes public și prezintă o realizare istoriografică incontestabilă, totuși, considerăm că unele dintre acestea necesită o redactare mai atentă. Este meritul istoricilor de pe cele două maluri ale Prutului de a aduce prin această importantă lucrare omagiul și recunoștința comunității academice prof. Alexandru Moșanu, o personalitate de excepție, om de știință cu un larg orizont intelectual și politician reformator, activitatea căruia a marcat profund istoria recentă a Republicii Moldova.

Lilia Crudu*

* Lilia Crudu, cercetător științific la IISD al AȘM.

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

MASA ROTUNDĂ

„CONTEXTUL ISTORICO-POLITIC ȘI JURIDIC AL DECLARĂRII INDEPENDENȚEI DE STAT A REPUBLICII MOLDOVA”.

(24 AUGUST 2012)

În ziua de 24 august 2012, cu începere de la ora 11.00, în sala de conferințe a Ministerului Justiției a avut loc, sub egida Institutului de Istorie, Stat și Drept, masa rotundă „Contextul istorico-politic și juridic al declarării Independenței de Stat a Republicii Moldova”. În deschidere un cuvânt de salut a fost rostit de dr. hab. Mariana Șlapac, vicepreședintele AȘM, care a evocat importanța și implicațiile transformărilor din anii 1989-1991.

Întrunirea a fost moderată de Directorul IISD, dr. Gheorghe Cojocaru.

Prima luare de cuvânt a aparținut președintelui Parlamentului la momentul Declarării Independenței, prof. univ. dr. hab. Alexandru Moșanu, membru de onoare al Academiei Române. Domnia Sa s-a referit la contextul epocii și a adus amendamente unor păreri exprimate în presă din ultimii ani, precum că pentru independență nu ar fi luptat nimeni („se fac multe speculații pe tema aceasta”), prezentându-se că aceasta ar fi „un dar”. „Renașterea națională a parcurs o cale plină de dificultăți și impedimente” și a cerut eforturi susținute din partea elitei politice de atunci, a fost constatarea Domniei Sale.

De asemenea, prof. Alexandru Moșanu a evocat discuțiile ce au avut loc în Prezidiul Parlamentului în seara de 26 august 1991 și divizarea părerilor membrilor acestuia, opt la șase, asupra redacției finale a proiectului Declarației de independență. Cu toate acestea, în textul Declarației de Independență s-au regăsit principalele momente cu referire la limbă română și identitate, la consecințele pactului Ribbentrop-Molotov ș.a.

Dr. hab. conf. univ. Nicolae Enciu a propus o analiză a proceselor demografice din epoca sovietică și din anii de după obținerea Independenței. A menționat necesitatea adoptării unor politici de stat în vederea stopării fenomenelor negative cu care se confruntă societatea în plan demografic.

Membrul corespondent al AȘM Valeriu Pasat s-a referit la o serie de momente mai puțin cunoscute din contextul anilor '90 și a subliniat necesitatea studierii profunde a istoriei RASSM (ceea ce va arăta rădăcinile conflictului transnistrean), legat de care în curând va finaliza un volum de documente. A menționat că aici va fi binevenită și lucrarea dr. Anatol Țaranu care se ocupă de istoria recentă a regimului din stânga Nistrului.

De asemenea, a remarcat că independența nu a fost obținută ușor, iar lupta elitelor de atunci este reflectată în documente.

Dr. Silviu Tabac, vicedirectorul Institutului Patrimoniul Cultural al AȘM, s-a oprit asupra simbolurilor naționale și necesității protejării lor, în contextul profanării lor repetate de către unele forțe politice din Republica Moldova. Silviu Tabac s-a referit la cadrul legal care ar trebui să fie mai strict în ceea ce privește protejarea simbolurilor.

Dr. conf. Ion Jarcuțchi, directorul Centrului Studii Istorice, a făcut o comparație între direcțiile de cercetare în perioada sovietică, livrate de Moscova și libertatea de activitate științifică obținută după 1991. Ion Jarcuțchi a argumentat că deplângerea reducerii numărului de cercetători în context general nu e justificată, deoarece majoritatea din aceștia țineau de complexul industrial-militar unional, care s-a și desființat după declararea Independenței.

În final, academicianul Andrei Eșanu s-a oprit asupra libertății de creație obținute de cercetători ca urmare a destrămării Uniunii Sovietice. Aceasta și a favorizat scrierea unui număr mai mare de lucrări științifice, a avut drept consecință anularea constrângerilor în abordarea temelor studiate.

*Marius Tăriță**

COLABORĂRI INTERNAȚIONALE. SESIUNILE ANUALE ALE INSTITUTULUI INTERNAȚIONAL DE ISTORIE ECONOMICĂ „FRANCESCO DATINI” DIN OR. PRATO, ITALIA

Relațiile de colaborare ale Institutului de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei cu Institutul de Studii a Societăților Mediteranei (or. Napoli) al Consiliului Național de Cercetări din Italia se concretizează nu doar în activitățile realizate în cadrul proiectelor bilaterale, dar și în stabilirea unor colaborări științifice cu alte instituții internaționale, în domeniu. Astfel, prin recomandarea partenerilor de la Napoli, am avut ocazia să participăm la cea de-a 44 ediție a Săptămânii de Studii a Institutului Internațional de Istorie Economică „F. Datini” din orașul Prato, Italia, impunându-ne ca instituție științifică de cercetare competitivă pe plan internațional. Ulterior am fost invitați să participăm și la alte sesiuni științifice anuale organizate de institutul gazdă.

De remarcat faptul că Institutul Internațional de Istorie Economică din orașul Prato poartă numele lui, Francesco Datini (1335-1410), un mare negustor și administrator al primelor acte financiare ale timpului. A fost fondat în anul 1967 la inițiativa marilor

* **Marius Tăriță**, doctor în istorie, cercetător științific la IISD al AȘM.

istorici ai timpului Federigo Melis, Fernand Braudel și a unui grup important de oameni de știință din Europa, care au constituit primul Comitet Științific al acestui institut. Este considerat unul dintre cele mai importante institute internaționale care are drept obiective primordiale: cercetările în domeniul istoriei economiei societăților pre-industriale (secolele XIII-XVIII), facilitarea dimensiunilor internaționale ale culturii istorice, încurajarea prezentării în plan comparativ a diverselor metodologii de cercetare, precum și susținerea formării tinerilor cercetători. Actualmente activitatea științifică a institutului este încredințată unui comitet din circa 40 de cercetători de la diverse universități și centre științifice internaționale din Europa și din lume (circa 30 de țări)¹. Institutul se bucură de susținerea financiară a Ministerului Patrimoniului și Culturii, a mai multor instituții de stat și private, găzduiește o vastă bibliotecă specializată în literatură din domeniul istoriei economice și un șir de documente istorice la temă. Publică, în mai multe limbi, diverse lucrări și materiale ale manifestărilor științifice organizate, întreține o pagină web².

Cea de-a 44 sesiune științifică (22-26 aprilie 2012) a luat în dezbatere problema: Asistenței sociale și solidarității în Europa în secolele XIII –XVIII. La sesiunea care a fost deschisă prin prelegerea Dnei Laurence Fontaine (EHESS, Paris), au fost audiate peste 41 de comunicări științifice, la tematica respectivă, ale savanților din circa 30 de țări, suscitând dispute și schimburi de opinii pe diverse subiecte adiacente.

Sesiunea științifică din anul 2013, care va avea loc între 14 și 18 aprilie, se va centra pe problematica „Jobăgiei și sclavajului în economia europeană în secolele XIII-XVIII” și va întruni circa 43 de comunicări. De remarcat faptul că istoricii din Europa de Est se impun tot mai pregnant în viața științifică a acestui institut, astfel încât la cea de-a 45-a sesiune vor participa reprezentanți ai comunităților științifice din Estonia, Polonia, Ungaria, Rusia, Republica Moldova, Croația, alături de reprezentanții altor 25 de țări.

Institutul „F. Datini” organizează diverse manifestări științifice și culturale și, pentru cei mai competitivi, oferă mici suporturi, sub forma burselor de studii. Anual, comitetul organizatoric al institutului anunță din timp concursurile pentru participarea la următoarele sesiuni științifice cu 2 ani înainte de derularea manifestării propriu zise. Profit de ocazie, pentru a invita, prin intermediul „Revistei de Istorie a Moldovei”, colegii istorici interesați, medievaliști și moderniști, să acceseze pagina institutului „F. Datini”, pentru a se documenta și, eventual, a încadra cercetările lor istoriografice în circuitul științific occidental.

*Silvia Corlăteanu-Granciuc**

* **Silvia Corlăteanu-Granciuc**, doctor în istorie, secretar științific interimar al IISD al AȘM.

¹ Din Comitetul Științific, din partea Europei de Est, fac parte academicianul Serghei P. Karpov (Moscova) și Adam Manicovski (Varșovia).

² www.istitutodatini.it

AVIZ
asupra condițiilor publicării materialelor
în Revista de Istorie a Moldovei

Articolele se prezintă în limba română sau în alte limbi europene (engleză, franceză, germană, spaniolă, rusă, italiană etc.), însoțite de un rezumat. Materialele prezentate (studii, articole, comunicări, recenzii, teze etc.) trebuie să corespundă standardelor edițiilor științifice.

Fiecare articol trebuie să includă:

- **Textul.** Volumul articolului să nu depășească, de regulă, 1,5 c.a. (aproximativ 28-30 pagini, cel al recenziilor 3-4 pagini. Manuscrisul se va prezenta în varianta scrisă și electronică: **Word, Times New Roman; Font size 12; Space 1,5.** Autorii sunt rugați să prezinte materialele în redacția finală.

- **Referințele bibliografice** în format electronic: **Word, Times New Roman; Font size 10; Space 1**, se plasează după text și cuprind: **numele și prenumele autorului, titlul lucrării, locul editării, denumirea editurii, anul, pagina.** Referințele se dau în Footnote.

- **Rezumatul.** Articolele trebuie să fie însoțite, în mod obligatoriu, de un rezumat tradus într-o limbă de circulație internațională (engleză, franceză, spaniolă etc.), cuprinzând 400-500 de caractere; comunicările mici și recenziile nu vor avea rezumate.

- **Date despre autor.** La finele textului se anexează următoarele informații despre autor: **numele și prenumele, gradul științific și didactic, funcția, instituția, adresa, telefon, fax, e-mail.**

- **Data prezentării articolului.**

- **Materialul ilustrativ** se prezintă în format **A4**, sub o formă grafică clară, cu numerotarea poziției fiecărui obiect, însoțit de o legendă. Imaginile și tabelele trebuie să fie numerotate și însoțite de explicații.

Articolele sunt recenzate de cel puțin 2 recenzenți, precum și de membrii Colegiului de redacție. După caz, la recenzarea materialelor sunt invitați experți din afara IISD și a Colegiului de redacție. Opinia și observațiile recenzenților sunt aduse la cunoștința autorului. Articolul se publică după convorbirea autorului cu recenzenții și acceptarea materialului prezentat. Manuscrisele și varianta electronică a textului se prezintă secretarului responsabil al Colegiului de redacție sau pe adresa: *Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei, str. 31 august 1989, nr. 82, of. 322, Md-2012, Chișinău* sau trimise prin e-mail: extern.director@iisd.asm.md
Telefon: 23-33-10.

Colegiul de redacție decide asupra materialelor inserate în revistă.

Cercetările, interpretările și concluziile expuse în materialele publicate aparțin autorilor și nu pot fi considerate ca reflectând politica editorială și opinia Colegiului de redacție sau ale Institutului de Istorie, Stat și Drept al AȘM.

Retipărirea materialelor din Revista de Istorie a Moldovei se face cu acordul în scris al Redacției.

Adresa:

Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei,
str. 31 august 1989, nr. 82, of. 322, Md-2012, Chișinău, Republica Moldova.

Tel./ Fax.: (373 22) 23-45-41

E-mail: extern.director@iisd.asm.md

ISSN 1857-2022